

DE SLAG BIJ AUSTERLITZ,

op den 2den December 1805,

ALS VOORBEELD VAN DEN TEGENAANVAL UIT EEN AFWACHTINGSSTELLING.

(Met twee overzichtskaarten en vijf gevechtsplannen.)

«La tactique est une science modeste, technique, presque pratique; elle consiste en procédés, en méthodes, en combinaisons peu profondes, mais qui exigent une grande expérience, une étude constante et de rapides calculs.»

JOACHIM AMBERT.

«La bataille d'Austerlitz peut passer pour la plus savante de l'histoire moderne.»

Foy.

Bestudeert men de werken der hedendaagsche, te goeder naam en faam bekendstaande schrijvers op tactisch gebied, dan trekt het de aandacht, dat de meesten hunner — zelfs met volkomen erkenning en juiste waardeering van de verhoogde uitwerking der thans bestaande vuurwapenen, welke zij voor het meerendeel op het slagveld van nabij leerden kennen — meenen, dat de meer en meer veldwinnende zucht van het offensief naar omvatting van den tegenstander, bij overdrijving in die richting, mettertijd aan de doorbreking, als mogelijken vorm voor den tegenaanval, wederom volkomen recht zal doen wedervaren.

Zij wijzen er op, hoe een te groote uitbreiding des aanvallers tot versnippering van krachten moet leiden en aan een niet onevenredig zwakken verdediger de gelegenheid zal bieden zich, door een verrassenden en krachtigen stoot met de hoofdmacht van zijne strijdkrachten, te juister tijd, op het zwakste gedeelte van het gevechtsfront des tegenstanders ondernomen, als een wig tusschen de verschillende aanvalscolonnes te plaatsen en den strijd tegen de nu verdeelde overmacht te zijnen gunste te beslissen. Hunne beschouwingen komen in het kort op het volgende neer:

»Bij den tegenwoordig gebruikelijken opmarsch tot het gevecht zijn er oogenblikken, waarin de tactisch gunstigste omstandigheden ontegenzeggelijk aan de zijde van den verdediger worden aangetroffen. Het zijn die, waarop de hoofden van de onderscheidene marschcolonnes des aanvallers het front van de verdedigende stelling naderen. Zijne troepenafdeelingen, die zich in

smalle, diepe colonnes langs de marschlijnen bewegen, hebben soms uren noodig om hun tactischen opmarsch te volbrengen, d. w. z., in gevechts-, manoeuvreer- en verzamelingsvormen te worden vereenigd en opgesteld."

»Het verband tusschen de naast elkander voorwaarts gaande afdeelingen is moeilijk, zoo niet geenszins te overzien, een oogenblikkelijk ingrijpen der hoogere leiding zoo goed als uitgesloten of tot een enkele dier colonnes beperkt, een geheel gevechtsvaardig lichaam niet voorhanden. Alles is in wording!"

»De steun, welke het terrein kan bieden, is onbekend, zoodat, indien men op een of meerdere punten in het defensief geworpen wordt, alle voordeelen eener voorbereide verdediging ontbreken. Wordt bovendien aan de heerschende omvattingeleer vastgehouden, dan bevinden zich nog talrijke afdeelingen langs boogvormig uitwijkende lijnen in opmarsch naar de flanken der verdedigde positie en mitsdien voorloopig van de overige gescheiden."

»Er is voor den verdediger geen toestand denkbaar, die meer voor den tegenaanval op den slechts gedeeltelijk gevechtsvaardigen tegenstander geschikt is, dan deze; geen die zoozeer het zedelijk overwicht der verrassing bezit en de mogelijkheid biedt beslissende resultaten te verwerven."

»In de afwachtingsstelling van den verdediger overziet men den toestand geheel en staat alles voor de komende handeling gereed. *Een* bevel en de massa's stellen zich naar de beslissende punten in beweging. *Hier* breede fronten, een zichzelf bewuste leiding, een beredeneerd gevechtsplan, overeenstemming in alle bewegingen; *daar* diepe colonnes, onbestemde bevelen, verrassing, twijfel, overhaasting en somtijds misplaatst initiatief van onderbevelhebbers."

»Deze tegenstellingen nemen nog schriller kleuren aan, wanneer men aan de zijde van den eerstgenoemde bovendien nog de juiste kennis van het gevechtveld in rekening brengt" (1).

»De waarde der genoemde voordeelen stijgt en oefent te grooter invloed, naarmate de getalsterkte der wederzijds in het strijdperk tredende troepenafdeelingen een hooger cijfer aangeeft."

De waarschijnlijkheid beslissende uitkomsten te behalen is ontegenzeggelijk groot. Leiden deze tot het in bezit nemen eener beheerschende stelling, welke de krachten van den aanvaller verdeelt, dan is de doorbreking geslaagd en daarmee de vernietiging van de gescheiden, nu numeriek zwakkere deelen der vijandelijke strijdmacht voorbereid. Juiste, beknopte, maar stellige dispositiën, ten uitvoer gelegd door een geoefende, der zake kundige lagere troepenleiding en bevorderd door een beproefde gevechtstechniek der onderscheidene wapensoorten, zullen alsdan de zege voltooien.

In zulke omstandigheden moet karaktervol opgetreden, krachtig doorgetast en geen tijd verloren worden.

(1) «Une maxime de guerre bien éprouvée, est d'éviter le champ de bataille que l'ennemi a étudié et reconnu; il faut mettre encore plus de soin à éviter celui qu'il a fortifié et où il s'est retranché.»
NAPOLÉON.

Van een langdurige voorbereiding moet natuurlijk afstand worden gedaan. Met een kortstondig, concentrisch afgegeven vuur der geheele, tot op den beslissenden afstand voorwaarts snellende artillerie, op den voet gevolgd door het hevig bundelvuur der in de gevechtsformatie voortrukkende infanterie, zal men moeten volstaan. De massa's der strijdkrachten moeten echter onophoudelijk in de voorwaartsche beweging volharden. Elk oponthoud kan het voortzetten daarvan buitengemeen bemoeilijken. Angstig voelen en tasten, een achterhouden der voornaamste krachten, een langzame, slepende gevechtsvoering, is dan allerminst aan te bevelen, want heeft de tegenstander éénmaal vasten voet in het vóórterrein gekregen, zoo is het juiste oogenblik verloren gegaan en blijft den verdediger niets over, dan hem de vrijheid van handelen te laten.

Was de keuze der gedragslijn zooeven nog onbeperkt, thans is zij afhankelijk van omstandigheden, die door den wil van den aanvaller worden beheerscht. De mogelijkheid van het welslagen van den tegenaanval vermindert naar gelang meer tijd verloren gaat en in diezelfde mate de kracht van den tegenstander aanwast, totdat zij eindelijk geheel verloren dreigt te gaan.

Dit is het ware beeld van een werkelijk bedoelde actieve verdediging, welke eene beslissing zoekt.

Wel hechten velen meer aan den tegenaanval na gelukte afweer, doch deze mist de voordeelen, welke aan den zooeven geschetste verbonden zijn, terwijl de mogelijkheid van uitvoering bovendien niet in de hand van den aanvoerder, maar in die van het lot — van de komende gevechtstoestanden — gelegen is. Zulke handelingen berusten gewoonlijk op oogenblikkelijke ingevingen en zijn dientengevolge van partieelen, d. w. z., lokalen aard. Zonder de voordeelen van dergelijke, min of meer op zichzelf staande offensieve stooten gering te schatten, zal men moeten toestemmen, dat zij weinig kans bieden groote uitkomsten in het leven te roepen. Mocht het al eens gelukken ze in het groot te beproeven, dan ontbreekt daaraan toch immer het voordeel van de vrije keuze der handeling, met betrekking tot tijd, plaats en ruimte, welke aan elk ander *vrijwillig* offensief eigen is. De spreekwijze: *Wij laten den vijand voor onze stelling verbloeden en stormen daarna op hem aan*, berust in zekeren zin op zelfbedrog!

Trachten wij in de volgende bladzijden bovenstaande meeningen toe te lichten door een der schitterendste veldslagen uit het Napoleontische tijdperk iets meer in bijzonderheden te beschouwen.

Alhoewel de grootere dracht der hedendaagsche vuurwapenen de troepen verder van elkander verwijderd houdt, dan toenmaals, en het thans waarschijnlijk niet meer zal voorkomen, dat zij binnen elkaars gezichtsbereik gelegerd zijn en de voorbereidende bewegingen tot den aanval uit de stelling des verdedigers waargenomen kunnen worden, zoo moet anderzijds worden erkend, dat de handelingen aan Fransche zijde voorbeeldig waren en in analoge toestanden in hoofdzaak ook thans nog navolging zouden verdienen.

INLEIDING.

Na de capitulatiën van Ulm, Memmingen en Trochtelfingen (13—17 Oct. 1805) lag de westelijke grens van de Oostenrijksche monarchie geheel voor den Franschen Keizer open.

Te Braunau aan de Inn verzamelde zich, onder bevel van den Russischen Generaal KUTUSOW, een Russisch-Oostenrijksch leger ter sterkte van ongeveer 59.000 man, hetwelk evenwel, met versnelde middelen van vervoer aldaar geconcentreerd, aan het hoogst noodige, o. a., artillerie, munitie en proviand, gebrek leed (1).

In Bohemen, waarheen Aartshertog FERDINAND zich, kort voor de catastrofe bij Ulm, met 25 eskadrons (2) had doorgeslagen, vormde zich om en bij Eger een klein korps, dat op het eind van den oorlog tot 13.000 man was aangegroeid.

In Voralberg en Tyrol stonden 25.000 strijders, onder Aartshertog JOHAN, over de verschillende bergpassen verdeeld, die het verband tusschen de legers in Italië en Duitschland onderhielden en bestemd waren zich met de strijdmacht van Aartshertog KAREL te vereenigen, welke uit Italië in de richting van Weenen ter hulp snelde. Graaf AUERSPERG dekte laatstgenoemde plaats met 13.000 man.

Tot versterking van de Russische strijdkrachten in Oostenrijk was de Generaal BUXHOEWDEN met 30.000 man van Troppau naar Olmütz in aantocht, op den voet gevolgd door 11.000 man onder Grootvorst CONSTANTIËN, waarachter in tweede linie een even groot aantal onder den Generaal ESSEN aanrukte.

BENNINGSSEN stond bovendien met 35.000 man te Warschau gereed, om zich naar de Oostenrijksche grenzen in beweging te stellen.

(1) Om die russischen Truppen operationsfähig zu machen, wurden denselben 42 kaiserliche Feldgeschütze und vier Cavallerie-Regimenter zugetheilt; die Geschütz-Munition wurde auf 130 Schuss ergänzt; die Infanterie konnte jedoch, des in der österreichischen und russischen Armee verschiedenen Calibers wegen, nicht in gleicher Weise unterstützt werden und verfügte daher nur über 40 Patronen per Mann.

»Ulm und Austerlitz,» VON ANGELI, Major im k. k. Kriegs-Archive, bladz. 298.

(2) 1 Esk. SCHWARZENBERG-ulanen.

¹/₂ Esk. Aartshertog FRANS-karassieren.

2 » MERVELDT-ulanen.

4 » KLENAU-chevaux legers.

4 » MACK-kurassieren.

4 » LATOUR-chevaux legers.

2 » ALBERT-kurassieren.

3 » ROZENBERG-chevaux legers.

¹/₂ » HOHENZOLLERN-kurassieren.

4 » HOHENLOHE-dragonders.

CARL SCHÖNHALS, Die Schlacht von Austerlitz. Oest. Mil. Zeitsch., 1822, bladz. 247.

Hoe aanzienlijk het totaalcijfer der verbonden strijdkrachten ook was, zoo mocht het, na de vernietiging van het Oostenrijksche leger in Zwaben, niet denkbaar worden geacht, deze afdeelingen tijdig te kunnen vereenigen, daar zij van de Russische grenzen tot de Etsch over eene uitgestrektheid van $\pm$ 700 KM. (hemelsbreed gemeten) waren verspreid, en het te voorzien was, dat NAPOLEON den omvang en de beteekenis der bij Ulm behaalde voordeelen zou trachten te vermeerderen door elk dier korpsen afzonderlijk op het lijf te vallen en te verslaan.

KUTUSOW gevoelde zich dan ook te zwak om NAPOLEON alleen te weerstaan, verliet de Inn en trok van Braunau achtereenvolgens over de Traun en de Enns terug (zie overzichtskaart N°. 4).

Tusschen den 28sten en den 30sten October overschreden SOULT, DAVOUT, MURAT en de Garde bij Mühlendorf, LANNES bij Braunau, MARMONT en BERNADOTTE bij Wasserburg en Rozenheim bijna gelijktijdig de Inn. Het gros nam zijn marschrichting naar de beneden-Enns en drong de achterhoede onder MERVELDT, na een hevig gevecht bij Lambach, over de Traun. BERNADOTTE wendde zich naar Salzburg, dwong den Oostenrijkschen Generaal SZENASY tot den terugtocht naar Radstadt en zond de Beieren, onder den Generaal DEROY naar Kufstein, waarna hij zich wederom bij het hoofdleger aansloot.

Op den 3den November ontruimden de Russen den linkeroever van de Enns en trok de achterhoede, uit Oostenrijksche troepen onder MERVELDT bestaande, ernstig vervolgd over Kremsmünster naar Steyer terug. Toen DAVOUT ook dit punt bereikte en de Enns aldaar forceerde, scheidde dit korps zich van de Russen af en trachtte over Altenmarkt en Annaburg, langs een omweg, Weenen te bereiken. Bij Maria-Zell door DAVOUT achterhaald en geslagen, zag het zich genoodzaakt, na gevoelige verliezen, vooral aan artillerie, geleden te hebben, over Bruck a. d. Mur, naar Grätz te wijken. Daarheen volgde echter reeds MARMONT, die van Weyer op Leoben marcheerde, zoodat Graaf MERVELDT zijn terugtocht naar Hongarije over Fürstenfeld moest voortzetten.

De Russen, met het overschot der Oostenrijkers onder KIENMAYER en Graaf NOSTITZ, weken nu sneller terug. Met uitzondering van de Oostenrijksche cavalerie, welke hare terugtrekkende beweging tot Weenen voortzette, ging dit leger den 9den November, rusteloos door den vijand vervolgd (1), bij Krems op den linkeroever van den Donau over.

NAPOLEON had MORTIER met de divisie GAZAN bij Lintz van oever doen verwisselen, waarbij zich de divisien DUPONT en DUMONGEAU van uit Passau moesten aansluiten, om het terugtrekkend leger der verbondenen, na den rivierovergang, in de flank te vallen of zoo mogelijk af te snijden. Op den

(1) Pendant que ces événements suivaient leur cours dans l'armée française, le 12 novembre, les troupes russes, après le combat acharné de Krems (Dürrenstein), prenaient près de cette ville un repos nécessaire, c'était la première fois, depuis deux semaines de marches et d'engagemens consécutifs, qu'elles n'étaient pas menacées d'une attaque de la part de l'ennemi. Relation de la campagne de 1805. MIKHAILOVSKI-DANILEVSKI, bladz. 151.

11den November werd hij bij Dürrenstein in een hevigen strijd gewikkeld en over de rivier teruggeworpen.

Nadat Weenen en, door list, ook de brug over den Donau aldaar in handen van NAPOLEON gevallen waren, het reserve-leger onder den Prins VAN WURTEMBERG, waarvan AUERSPERGS strijdkrachten de kern vormden, naar Nikolsburg den aftocht geblazen en op den 13den November de oeverwisseling van MURAT plaats gehad had, kon MORTIER, door BERNADOTTE versterkt, zich wederom over Mautern en Krems bij de algemeene voorwaartsche beweging aansluiten.

BAGRATION dekte KUTUSOW's terugtocht op Znaim door de merkwaardige achterhoedegevechten van Schön-Grabern en Guntersdorf (Hollabrunn).

AUERSPERG (1) vereenigde zich op den 17den November bij Pohrlitz met KUTUSOW, die in de richting van Olmütz de aanrukkende versterkingen van BUXHOEWDEN te gemoet ging. Den 19den d. a. v. sloten deze zich te Wischau bij hem aan.

De rugwaartsche beweging werd nu tot Oltschan voortgezet, waar men den 22sten, onder het bereik van het geschut der vesting Olmütz, een verdedigende stelling innam, welke ter linkerzijde aan de March en rechts aan de hoogten achter Topolon leunde.

Aartshertog KAREL, aanvankelijk slechts langzaam door MASSENA met het leger van Italië gevolgd, vereenigde zich den 26sten November bij Windisch—Feistritz met de troepen van Aartshertog JOHAN en beschikte daarna over 154 bataljons infanterie, 111 eskadrons cavalerie en 184 stukken geschut (acht 7 E , veertien 6 E en honderd twee en zestig 3 E), totaal 93768 man (2). MASSENA had toen de Isonzo nog niet overschreden. Ook Voralberg en Tyrol waren, na de capitulatiën van de Tiroomsche Militie te Kufstein (10 November), van JELLACHICH te Dornbirn (14 November) en van Prins ROHAN te Castel—Franco (24 November), in het bezit der Fransche troepen geraakt en daarmee de verbinding met MASSENA verzekerd.

Gedurende de vijf dagen, die het verbonden leger te Oltschan vertoefde, kwam Grootvorst CONSTANTIJN op den 25sten November met 10.000 voetknechten en 3000 ruiters aldaar aan. De toestand was op dien dag aan beide zijden ongeveer als volgt:

BERNADOTTE (1^e) in de linkerflank van het hoofdleger te Iglau, met de divisie DROUET en de Beieren onder WREDE te Deutschbrod tegenover Aartshertog FERDINAND vooruitgeschoven, die met 9000 voetknechten en 1300 ruiters te Časlau stond, na alvorens BARAGUEY D'HILLIERS, die met 7000 onbereden dragonders (3) van Donauwörth tot Pilsen in Bohemen was voortgerukt,

(1) WURTEMBERG was op den 8sten naar het hoofdkwartier ontboden.

(2) Naar de sterktestaten van 23 December 1808. *Kriegs-Archiv*.

(3) Een tiende gedeelte der cavalerie volgde het leger als onberedenen. Deze troepensoort was evenals de infanterie ingedeeld, van artillerie voorzien en werd gewoonlijk tot dekking der verbindingslijnen gebezigd. Zie *Corr. mil. de Nap.* N°. 656, 710 en 712.

teruggedrongen te hebben. MORTIER en de divisien FRIANT en BOURCIER van het IIIde korps (DAVOUT) hielden Weenen bezet; het overschot van dit laatste korps observeerde de March en vermeesterde Presburg, tegen welke plaats MERVELDT met de overblijfselen van zijn detachement (5000 man) in aantocht was. MARMONT (IIde) stond te Loeben, met den rechtervleugel tot Grätz in Stiermarken en met den linkervleugel tot Weenen uitgestrekt, om den rug van het hoofdleger te dekken tegen Aartshertog KAREL, die op den 27sten zijn hoofdkwartier te Gonowitz gevestigd hield. NEY (VIde), die ingevolge het capitulatie-verdrag tot den 26sten October te Ulm had moeten verblijven, bezette Innsbrück, Kufstein, Scharnitz en trad in verbinding met het leger van Italië, dat Udine had bereikt. AUGEREAU (VIIde) stond in Beieren en Zwaben om de verbinding met Frankrijk te verzekeren en zoo noodig aan NEY de hand te reiken.

NAPOLEON's hoofdkwartier was sedert den 20sten November in Brünn gevestigd, terwijl het Vde en Garde-korps, de Grenadiers, de reserve-cavalerie en de artillerie-reserve in uitgebreide kantonnementen oostwaarts van laatstgenoemde plaats legerden. Het IVde korps, hetwelk van Nikolsburg over Gross—Niemtschitz was gemarcheerd, stond te Austerlitz en had het 8ste regiment huzaren tot Hradisch aan de March ter observatie vooruitgeschoven.

Tot dekking van deze rustende troepenafdeelingen was een voldoende aantal lichte cavalerie-brigades aan weerszijden van den straatweg Brünn—Prossnitz opgesteld, die zich in reserve, gros en voorposten-eskadrons splitsten. Elke lichte brigade zond daartoe naar 's vijands zijde een harer regimenten op een afstand van 10 à 15 KM. vooruit, hetwelk zijnerzijds in die richting wederom een eskadron op 5 à 7 KM. detacheerde. Deze uiterste eskadrons zonden bij voortdurend patrouilles van 5 tot 24 paarden ter verkenning op grooten afstand uit en beveiligden zich des nachts door veldwachten en vedetten. Op deze wijze werd een 50 à 55 KM. breede terreinstrook voor vijandelijke cavalerie en kleine infanterie-verkenningsdetachementen afgesloten.

Achter deze lichte brigades lagen de overige cavalerie-divisiën aan weerszijden van bovengenoemden straatweg eng gekantonneerd, ten einde elk oogenblik gereed te zijn ter hulp te snellen.

Reeds op den 24sten November was men te Oltshan tot het offensief besloten, doch de verpleging van een zoo groote troepenmacht, bij een gebrekkige regeling van toevoer en requisitie, ondervond in deze arme streek zoovele moeilijkheden, dat men zich tot uitstel genoodzaakt zag (1).

(1) «Die feindliche Armee» — zoo schildert de Kolonel WEILROTHER, chef van den generalen staf van het leger der verbondenen, den toestand — »erholt sich im warmen Zimmer bei voller Schüssel und Becher; die russisch-österreichische steht auf der kahlen Höhe, ohne der geringsten Schutzwehr gegen Wind und Schneegestöber. Sie muss sich das Holz auf dem Rücken auch auf eine Stunde Entfernung herbeischleppen, und die Brodzufuhren aus dem beschränkten Raume des rückwärtigen Thales zwischen Müglitz und Tobitschau, dann aus den unwegsamen Gebirgen von Schlesiën und jenem Theile des Olmützer und Prerauer Kreises, wo die Drohungen des Feindes nicht hinreichen, können mit Einschluss der eigenen Erzeugung in Olmütz kaum die Hälfte des Bedarfes dieser Armee sicherstellen. Die Armee-Verpflegsanstalten blieben hinter gerechten Aufor-

De voorhoede der verbondenen, welke Prossnitz en Kralitz bezet hield, stond tegenover de Fransche, die in Wischau positie gekozen had.

Aan Aartshertog FERDINAND en den Generaal MERVELDT werd gelast den aanval van het vereenigde Russisch-Oostenrijksche leger, door bedreiging van 's vijands flanken en zijn verbindingen met Weenen, te ondersteunen. Deze vleugelkorpsen stonden door partijgangers-afdeelingen met dit leger in verbinding.

Den 27sten November aanvaardde het verbonden leger de voorwaartsche beweging van Olmütz naar Brünn, langs parallelwegen, in vijf colonnes (zie overzichtskaart N°. 2).

De twee rechtercolonnes, bijna geheel uit Russische infanterie bestaande, marcheerden onder bevel van BUXHOEWDEN langs den voet van het gebergte.

De eerste brak van Nebotein op en bereikte, over Schmirschitz en Blumenau, *Kobelniczek*; de tweede verliet Nebotein en trok over Oltshan, Studenitz links latende liggen, naar *Ottaslawitz*.

De derde of centrum-colonne, onder bevel van KUTUSOW en gedekt door de voorhoede onder BAGRATION, bewoog zich langs den straatweg Olmütz—Prossnitz en bivakkeerde *ter hoogte* van de beide vorige colonnes. Het hoofdkwartier werd mede aldaar aangetroffen.

De vierde en vijfde colonne, voor het grootste gedeelte uit Oostenrijksche troepen samengesteld en aangevoerd door Prins LICHTENSTEIN, marcheerden oostwaarts en op korten afstand van het centrum. De vierde bereikte *Dobrochow*, alwaar nachtkwartier gehouden werd, de vijfde trok van de hoogten van Schnobolin over Kralitz naar *Brzesowitz* en beveiligde zich door eene afzonderlijke voorhoede onder den Generaal STUTTERHEIM.

De reserve onder Grootvorst CONSTANTIJN volgde achter de derde colonne op den straatweg en overnachtte te Prossnitz, alwaar de beide Keizers eveneens vertoefden.

De bewegingen waren onder dekking van het korps BAGRATION geschied, hetwelk dien dag in zijn voorpostenstelling bleef.

Daar de Fransche voorhoede rustig in Wischau standhield, zoo besloot men haar den volgenden dag te overvallen. Naar luid van waarschijnlijk zeer vertrouwde berichten stonden ter opname van de acht eskadrons in Wischau, als grós der voorposten, nog twintig eskadrons zware ruitery met hunne artillerie bij Raussnitz gereed, zoodat het Russische hoofdkwartier zich genoodzaakt zag BAGRATION te versterken met 56 eskadrons onder de Generaals KIENMAYER en ESSEN (1).

derungen zurück. Die nur zum Theile und in grosser Hast zusammen getriebene Bespannung verdiente kaum den Namen einer Ausrüstung; sie versagte denn auch bei der ersten Anstrengung und warf dadurch die ganze Last der Armee-Verpflegung auf die occupirten Districte." Operations-Journal der combinirten kaiserlich russischen und österreichischen Armee vom 11 November bis 1 December 1805. *Kriegs-Archiv*.

(1) Deze was de versterkingen, welke hij het verbonden leger toevoerde, vooruitgesneld en nam ook aan den slag bij Austerlitz deel, zonder over zijn eigen afdeeling te kunnen beschikken.

Vóór het aanbreken van den morgen van den 28sten zette deze voorhoede, in drie colonnes verdeeld, waarvan de middelste den straatweg volgde, zich in beweging. Tot dekking van de rechterflank werden twee regimenten infanterie van Drissitz over Dieditz, Lultsch en Nemojan naar Habrowan gezonden, terwijl KIENMAYER met drie regimenten cavalerie en twee batterijen dezelfde taak ten opzichte van den linkervleugel te vervullen had.

Zoodra de voorhoede vóór Wischau en zuidelijk op de hoogten van Brindlitz verscheen, trok de Fransche ruitery uit eerstgenoemde plaats terug, daarin als achterhoede slechts een eskadron van het 6de regiment dragonders achterlatende, hetwelk, te lang standhoudend, omsingeld en gevangen gemaakt werd.

BAGRATION liet den wijkenden vijand vervolgen. Deze was middelerwijl versterkt en had bij Raussnitz opnieuw post gevat (MURAT), welke stelling evenwel, op last van NAPOLEON (1), die een ernstige ontmoeting aldaar niet wenschte, na een hevige kanonnade in den namiddag werd ontruimd. De Russische voorposten namen daarna Raussnitz in hunne positie op, terwijl KIENMAYER zich naar Drazowitz wendde om den linkervleugel te dekken.

Gedurende dit voorhoedegevecht had het Russisch-Oostenrijksche leger de beweging voortgezet.

De eerste colonne bereikte *Lultsch* en bezette het bosch, tusschen deze plaats en Nemojan gelegen, met het 7de jager- en het Azowsche infanterieregiment.

De tweede colonne trok van Ottaslawitz over Pustomirz tusschen Dieditz en Wischau, naar *Nosalowitz* en legerde achter de eerste colonne.

De derde colonne volgde de heerbaan en rukte door Wischau ter hoogte van de beide voorgaande op; zij bivakkeerde in twee liniën.

De vierde colonne verliet Dobrochow en marcheerde over Zeltsch naar de hoogten van *Mels*, waar zij, mede in twee liniën opgesteld, onder den blooten hemel overnachtte.

De vijfde colonne bewoog zich over Eywanowitz in zuidwestelijke richting voort en bivakkeerde tusschen *Topolan* en *Brindlitz*.

De voorhoede dezer colonnes ging tot *Kutscherau* en zocht verbinding met KIENMAYER in de richting van *Drazowitz*. Het hoofdkwartier en de Garde bereikten *Wischau*.

De Fransche troepen ontruimden hunne kantonnementen opvolgend. Het IVde korps (SOULT) werd bij *Austerlitz* samengetrokken.

Tot nu had het leger der verbondenen zich echelonsgewijze, met den rechtervleugel vóór en aan het gebergte geleund, bewogen.

Het is een dwaling, door den Generaal STUTTERHEIM (2) in het leven

(1) « Une armée supérieure en cavalerie aura toujours l'avantage de bien couvrir ses mouvemens, d'être bien instruite des mouvemens de ses ennemis et de ne s'engager qu'autant qu'elle le voudra. » *Maximes de guerre*, NAPOLEON.

(2) *Mémoire historique sur la bataille d'Austerlitz*, par le Général-Major autrichien STUTTERHEIM.

geroepen, als zou dit zijn geschied, omdat men aanvankelijk eene omvatting van NAPOLEON'S linkervleugel beoogde. Officieele bescheiden geven overtuigend aan, dat men zich hiertoe o. a. door de gesteldheid van het terrein genoodzaakt zag, hetwelk in zuidelijke richting geheel open was en dus de bewegingen van het leger, voor het geval de colonnes zich tezelfder hoogte voortbewogen, aan de blikken van den tegenstander prijs gaf. Bij de indeeling van enkele dier colonnes was daarmede eveneens rekening gehouden. Zoo bestond de linker — uitsluitend uit cavalerie, terwijl de rechter — alleen uit infanterie was samengesteld.

Uit de marschdispositiën blijkt mede, dat men zich bij den aanval op den vijand meer op de kennis van het kortelings doorloopen terrein tusschen Olmütz en Brünn verliet, dan wel op gegevens aangaande de vijandelijke positie.

Men verkeerde in het hoofdkwartier der verbondenen geheel in het onzekere, waar men den vijand zou aantreffen en slag leveren (1). Eerst op den 29sten November, toen men zich overtuigd had, dat NAPOLEON de beslissing in den omtrek van Austerlitz zou aannemen, ontstond het voornemen zijn rechtervleugel te omvatten en volgde op dien datum de zijdelingsche troepenverplaatsing ten einde de verschillende colonnes in de nieuwe slagorde te scharen. Niet wetende, dat NAPOLEON evenzeer op Zwaben en Beieren als op Weenen steunde (2), hoopte men, als het mocht gelukken hem in het Boheemsche bergland terug te werpen en van de hoofdstad der Oostenrijksche monarchie af te snijden, van een eventueele overwinning meerdere vruchten te plukken.

Om deze beweging te dekken werd aan BAGRATION de geheele cavalerie van den Generaal ESSEN toegevoegd, behielden de voorposten voorloopig de opstellingen van den afgeloopen nacht en moesten deze hunne afdeelingen eerst opvolgend vooruitschuiven, naarmate de vijand terugweek. Deze verliet langzamerhand de hoogten van Raussnitz en Austerlitz.

Om zeven uur in den morgen marcheerden de verschillende colonnes van Lutsch en de hoogten van Noska naar de stelling tusschen *Kutscherau*, *Bochdalitz* en *Kozlan* af.

De 1ste, 2de en 3de colonne bleven in eerste, de beide overige in tweede linie en wel de 4de achter de derde en de 5de achter de eerste colonne.

In den avond van dien dag bezette KIENMAYER het stadje *Austerlitz* en schoof BAGRATION zijn voorposten in de richting van *Posorsitz* vooruit. STUTTERHEIM stond te *Butschowitz*. Het hoofdkwartier werd te *Pawlowitz* gevestigd, terwijl de Garde op de hoogten van *Boskuwek* legerde.

De verbondenen hadden slechts 8 KM. terrein gewonnen.

Op dien dag verzamelden de Fransche strijdkrachten zich tusschen Turas en Brünn, terwijl haar voorposten in de lijn Augezd—Pratze—Blaschowitz en

(1) MIKHAILOVSKI-DANILEVSKI, *Relation de la campagne de 1805*, bladz. 222.

(2) On ne doit pas abandonner sa ligne d'opération; mais c'est une des manoeuvres les plus habiles de l'art de la guerre, que de savoir la changer, lorsqu'on y est autorisé par les circonstances. Une armée, qui change habilement sa ligne d'opération, trompe l'ennemi, qui ne sait plus où sont ses derrières et les points faibles, sur lesquels il peut la menacer. *Maximes de guerre*, NAPOLEON.

Kruh stonden. Op bevel (1) van den Keizer liet BERNADOTTE de Beieren onder WREDE tegenover Aarts Hertog FERDINAND te Iglau achter en snelde persoonlijk met zijn korps naar de Goldbach ter versterking van het hoofdleger. Ook DAVOUT kreeg last (1) om de divisiën FRIANT en BOURCIER van Weenen naar het slagveld in beweging te stellen.

Den 30sten November rukte BAGRATION op de hoogten achter Raussnitz. KIENMAYER posteerde zich, aan weêrsijden van den straatweg, westwaarts van Austerlitz en werd om zijn voorpostenstelling te kunnen uitbreiden door de Oostenrijksche brigaden STUTTERHEIM en CARNEVILLE met vijf grensbataljons versterkt. De lijn der voorposten begon noordwaarts van Schumitz in het gebergte, verbond Wellessowitz met de voortroepen van KIENMAYER en strekte zich achter Pratze over Klein-Hostiehradek en Satschan tot het meer van Mönitz uit.

Den Kolonel GERINGER van het Szeckler huzaren-regiment mocht het gelukken met enkele ruiters de Pratzerhoogten te bereiken en van daar de vijandelijke positie te overzien. Behalve de voorpostenstelling nam hij waar, dat de dorpen Mönitz, Telnitz, Sokolnitz, Kobelnitz en Schlapanitz sterk bezet waren. Zijn verkenning rapport was de eerste betrouwbare mededeeling, welke in het Russisch-Oostenrijksche hoofdkwartier over de opstelling der Fransche strijdkrachten inkwam.

De eerste colonne marcheerde over Kutscherau, tusschen Hodiejitz en Niemtschan in twee liniën op.

De tweede, waarbij zich de artillerie-reserve aansloot, richtte zich op Letonitz en stelde zich op de hoogten bij Austerlitz, tusschen den straatweg naar Hongarije en Hodiejitz op.

De derde plaatste zich, na over Deutsch-Malkowitz te zijn gemarcheerd, in twee liniën achter de eerste colonne.

De vierde ging door Butschowitz, Marhöz, Krzizanowitz naar Herspitz en legerde aldaar eveneens in twee liniën.

De vijfde marcheerde naar Rosetschhof, waar zij wachtte, totdat de infanterie in haar geheel voorbij getrokken was, en rustte achter de derde colonne, ter hoogte van Marhöz, in het dal, hetwelk zich van Butschowitz naar Hodiejitz uitstrekt. Men had dien dag gemiddeld slechts 12 KM. afgelegd.

Het hoofdkwartier werd naar Hodiejitz verplaatst; de Keizers overnachtten in Krzizanowitz; de Garde kantonneerde in Butschowitz en de naastbij gelegen dorpen.

Een tweede verkenning van den Kolonel GERINGER stelde vast, dat de Fransche troepen de stellingen van den vorigen dag behouden hadden.

In den voormiddag van den 1sten December naderden de beide partijen elkaar reeds op zulk een korten afstand, dat herhaaldelijk schermutselingen voorvielen. KIENMAYER beschermde de bewegingen, welke dien dag verricht

(1) *Correspondance militaire de Napoléon 1er.* Tome III, N°. 723, blad. 483, noot blad. 484, en N°. 725, 1ste alinea.

moesten worden, door een voorhoedestelling in te nemen tusschen Pratzte en de meren, zijn linkervleugel bezette Satschan en Mönitz, hetwelk met opzet door de Fransche troepen werd ontruimd. BAGRATION'S voorposten, ter sterkte van 15 bataljons infanterie en 45 eskadrons cavalerie, strekten zich meer westwaarts naar Holubitz en Blaschowitz uit om den opmarsch der colonnes te dekken, die zich, *na eene veranderde indeeling*, in beweging stelden.

De *eerste* colonne, welke tot nu de tweede had gevormd, sterk 24 bataljons infanterie, 2 compagnieën artillerie en 1 compagnie pioniers, onder bevel van den Russischen Luitenant-Generaal DOKTOROW, trok door Herspitz, Wazan en Schardtitz naar de hoogten van Klein-Hostiehradek, waar zij zich in twee liniën opstelde.

De *tweede* colonne, vroeger de vierde, aangevoerd door den Russischen Luitenant-Generaal LANGERON, die over 16 bataljons infanterie, 2 $\frac{1}{2}$ eskadron cavalerie, 2 compagnieën artillerie en 1 compagnie pioniers beschikte, marcheerde door Austerlitz, Krzenowitz en Sbeischow eveneens in twee liniën naast de eerste op en liet Pratzte door jagers bezetten.

De *derde* colonne, te voren de eerste genaamd, bestaande uit 17 bataljons infanterie, 2 $\frac{1}{2}$ eskadron cavalerie en 1 compagnie pioniers onder commando van den Russischen Luitenant-Generaal PRZIBEZEWSKY overschreed den dam nabij de Waldmühle en legerde in ééne linie op de hoogten van Pratzte, naast de beide anderen.

De *vierde* colonne, aanvankelijk de derde, gecommandeerd door den Oostenrijkschen Luitenant-Veldmaarschalk KOLOWRAT en 27 $\frac{1}{2}$ bataljons infanterie, 2 eskadrons cavalerie, 1 compagnie artillerie en 2 compagnieën pioniers tellende, bewoog zich langs den Hongaarschen straatweg voort en plaatste zich, met de 12 Russische bataljons in eerste- en de 15 Oostenrijksche in tweede linie, achter de derde colonne.

De *vijfde* eindelijk, 77 eskadrons cavalerie en 40 stukken geschut, onder bevel van den Oostenrijkschen Luitenant-Veldmaarschalk Prins JOHAN LICHTENSTEIN, volgde de derde, marcheerde naar Klein-Hostiehradek en overnachtte daar op den uitersten linkervleugel. Zooals wij later zullen opmerken, moest zij zich den volgenden morgen tusschen Blaschowitz en Kruh opstellen om den rechtervleugel der slaglinie met het centrum te verbinden, aangezien het terrein alleen daar het gebruik van groote ruitermassa's veroorloofde.

De *Garde*, 10 bataljons infanterie, 18 eskadrons cavalerie en 1 compagnie pioniers, schreed door Austerlitz en stelde zich, met uitzondering van de achterhoede (3 bataljons, 8 eskadrons), op de hoogten westwaarts van laatstvermelde plaats, tusschen Krzenowitz en den straatweg op. Het hoofdkwartier, ook dat der beide Keizers, zetelde in Krzenowitz.

Toen de hoofden der verschillende colonnes Austerlitz naderden, verliet KIENMAYER zijne stelling, trok door Pratzte en vereenigde zijne troepen te Augezd, hetwelk des avonds om negen uur definitief door hem werd bezet.

Hij beschikte over 5 bataljons infanterie, 33 eskadrons cavalerie en 3 compagnieën pioniers met loopbrugmateriaal.

»Pendant toute la nuit, il ne s'établit pas de chaîne d'avant-garde, devant le front de la position, qu'occupait l'armée combinée. L'ennemi (l'armée française) évacua un moment, au milieu de la nuit, le village de Telnitz. Un demi-escadron de cheveau-légers autrichiens d'Oreilly y plaça des postes; mais au bout de deux heures les Français revinrent en force, et portèrent dans ce village un régiment d'infanterie de la division LEGRAND (1).

De voorwaartsche beweging der hoofdstrijdkrachten, welke tegen half twaalf voormiddags aanving, werd reeds om drie uur namiddags gestaakt.

Gemiddeld had men zich over eene uitgestrektheid van 9 à 10 KM. verplaatst.

De afstand van Olmütz tot Brünn bedraagt maar 15 à 16 uren en toch was men na een vijfdaagschen marsch nog 2 uur van die plaats verwijderd.

»Le peu de célérité de notre marche provenait du manque de vivres, de l'attente des arrivages et de l'ignorance complète dans laquelle nous étions sur la situation de l'armée française. Quoique nous fussions dans un pays ami, nous n'avions point d'émissaires, nous ne recevions pas de renseignements de la part des autorités; nos mouvements se faisaient en tâtonnant par de mauvais chemins de traverse.»

Met deze woorden meent DANILEVSKI (2) de langzaamheid van de bewegingen der verbondenen te kunnen vergoelijken, schijnbaar niet begrijpende, dat, *éénmaal tot het offensief besloten*, het meerendeel dezer omstandigheden juist dringend tot eene beslissing nabij Brünn aanmaanden. Zeker is het, dat tegenover een veldheer als NAPOLEON met dralen niets gewonnen, integendeel, veel verloren kon worden. Meer dan ooit golden te zijnen opzichte de woorden van MONTECUCULI (3):

»La vitesse est bonne pour maintenir secrètes les opérations d'une armée, parce qu'elle ne laisse pas le temps de divulguer les intentions du chef. Il est donc avantageux de courir à l'improviste sur l'ennemi, qui n'est pas sur ses gardes et de lui faire sentir la foudre, avant qu'il ait vu l'éclair.»

BESCHRIJVING VAN HET SLAGVELD.

(Zie Plaat XII.)

De zuidelijke uitloopers van den Boheemsch-Moravischen landrug strekken zich, langzamerhand in hoogte en woestheid afnemend, in de richting van Brünn, tot het dal van de March en naar de groote Donauvlakte uit. Ten noorden van laatstgenoemde plaats zijn deze hoogten veelvuldig door beken

(1) *Mémoire historique sur la bataille d'Austerlitz*, par le Général-Major autrichien STUTTERHEIM.

(2) *Relation de la campagne de 1805*, blad. 222.

(3) *Mémoires de Montecuculi, avec les commentaires du Comte Turpin de Crissé*, Tome II, art. 3.

en ravijnen doorsneden en met dicht naaldhout bezet, zoodat de beweging van eenigszins aanzienlijke troepenafdeelingen aldaar bijzondere moeilijkheden ondervindt. Zij dalen vrij steil naar den straatweg Brünn-Raussnitz af, die tot het posthuis van Posorsitz (15 KM.) oostwaarts leidt, vervolgens naar het noordoosten afbuigt om zich over Wischau, Prodlitz en Prossnitz naar Olmütz te wenden.

Brünn is een knooppunt van wegen, die uit Bohemen, zoowel van Iglau, als van Königgrätz en Zwittau, naderen om vereenigd naar Weenen te voeren.

De straatweg Brünn-Olmütz vormt met laatstgenoemde ongeveer een rechten hoek, waarin het slagveld gelegen is, hetwelk NAPOLEON met den naam van Austerlitz bestempelde, alhoewel dit dorp in den veldslag slechts een onbeduidende rol heeft gespeeld.

Het terrein tusschen deze beide wegen en de March bestaat uit een golvend heuvelland. De hoogteruggen met tusschengelegen dalen, wier meer of min belangrijke watertjes te midden van groengronden naar de Taya en de March vloeien, behouden eene zuidelijke richting. Zij begunstigen door de meermalen tot meertjes opgestuwde beken, de talrijke in de dalen gelegen dorpen en de met steile hellingen omzoomde ravijnen, welke in alle richtingen worden aangetroffen, de verdediging uitermate en veroorloven, met uitzondering van de lage, moerasachtige gedeelten, bijna overal een onbeperkt gebruik van alle wapensoorten.

De stellingen, welke de natuur, als het ware vanzelf, in dit terrein aanwijst, keeren allen het front naar het oosten of westen. Die, welke het meeste weerstandsvermogen bezat en door den Franschen Keizer vóór den aanvang van den strijd als afwachtingsstelling was bezet, strekte zich, over eene uitgebreidheid van ongeveer 11 KM., van het dorpje Bosenitz (Dwaroszna) op den linkervleugel, over Jirzikowitz naar Puntowitz en van daar recht zuidelijk langs Kobelnitz en Sokolnitz naar Telnitz uit. Deze lijn begrensd het slagveld in het westen, terwijl het in het zuiden door het meer van Satschan en de Littawa, in het oosten door de Raussnitzerbeek ingesloten werd.

De binnenruimte van dit langwerpige trapezium, hetwelk in de dorpen Augezd en Telnitz een zeer smalle basis vindt, wordt door een aaneengeschaakelde heuvelrij, de zoo beroemd geworden Praterhoogten, die den omtrek volkomen beheerschen, bijna geheel gevuld.

Van Augezd, dat aan haren zuidelijken voet gelegen is, loopen zij in zuiver noordelijke richting tot Pratz, hetwelk geheel in een dalketel verscholen ligt en van waar een diep *ingesneden* ravijn naar Kobelnitz leidt, dat met zijn oostelijke voortzetting den geheelen hoogterug in een noordelijk en zuidelijk deel splitst.

De noordelijke heuvelrij wendt zich, westwaarts van de dorpen Blaschowitz, Kruh, Holubitz, naar Kowalowitz en gaat aldaar geleidelijk in een hoogvlakte over.

De beide ruggen dalen naar het noordwesten, d. w. z., naar de Gold- en Bzikkerbeek zacht glooiend neer, terwijl de zuidoostelijke hellingen over het algemeen steil naar de Littawa en de Raussnitzerbeek afvallen.

De Goldbeek, welke den straatweg naar Olmütz bij Bellowitz loodrecht snijdt en voorts over Schlapanitz, Kobelnitz, Sokolnitz, Telnitz en Mönitz in zuidelijke richting stroomt, vormt de eerste —, de Bzikkerbeek, een kwart Duitsche mijl oostelijker en voorbij Jirzikowitz vlietend totdat zij bij Puntowitz in eerstgenoemde uitmondt, de tweede belangrijke terreinhindernis; beide sluiten de Bellowitzerhoogten in.

Tusschen het punt, waar de straatweg de Bzikkerbeek overschrijdt, en het dorp Bosenitz ligt de steile Dwarosznahogte, eveneens bekend onder den naam van Santon (kluizenaar), welke de veteranen van de Keizerlijke Garde haar gaven ter herinnering aan een der Egyptische pyramiden, die indertijd hun aandacht getroffen had en waarmede deze veel overeenkomst scheen te hebben. Zij vormde het steunpunt van den linkervleugel en beheerschte den straatweg van Olmütz volkomen, dus mede den toegang tot de défileën van Bellowitz en Kritschen.

Het terrein tusschen deze aardverheffing en de dorpen Jirzikowitz en Blaschowitz is, in verhouding tot de heuvelachtige omgeving, vlak en voor het gebruik van cavalerie bijzonder geschikt.

Dit, zoomede de waarschijnlijkheid, dat KUTUSOW het grootste gedeelte van zijn cavalerie, welke op den linkervleugel onmogelijk een arbeidsveld kon vinden, in het centrum zou masseeren om ze, in geval van welslagen, langs den straatweg naar Brünn vooruit te werpen, zal vermoedelijk aanleiding hebben gegeven, dat NAPOLEON hier bijna zijn geheele ruitery onder MURAT verzamelde (1).

Het dal, waarin de Goldbeek vliet, is smal en gedeeltelijk, zooals bij Kobelnitz, waar een uitgestrekt meer, alleen door een smallen dam van de beek gescheiden, de geheele zool bedekt, door steile hellingen ingesloten.

De grootste breedte bedraagt hier 400 M. Zeer nabij laatstgenoemde plaats liggen in het dal eerst het slot en dan het dorp Sokolnitz. Aan het slot grenst ook thans nog een groot park, hetwelk evenals toen met hechte muren omringd, zich aan beide zijden van de beek uitstrekt.

Het dichte onderhout, waarmede de oevers van de Goldbeek bedekt zijn, de talrijke moerasachtige gedeelten en het meer van Kobelnitz maken dit dal tot een geduchte bewegingshindernis, welke, met het oog op de toenmalige — gebrekkige — technische hulpmiddelen, slechts in of nabij de bovengenoemde dorpen langs smalle dammen kon worden overschreden. Van minder beteekenis en bijna geheel vlak is het dal van de Bzikkerbeek.

Met uitzondering van de reeds besproken straatwegen en dien van Austerlitz naar Göding aan de March, verkeerden de landwegen, welke

(1) *Correspondance militaire de Napoléon 1er*, Tome III, N°. 726.

de dorpen onderling verbonden, ten gevolge van het winterachtige jaargetijde in slechten toestand. De voornaamste, welke een tactische beteekenis verkregen, waren die, welke van de Pratzerhoogten als holle wegen naar de Gold- en Bizkerbeek afdaalden. Twee daarvan voerden in westelijke richting naar Sokolnitz, een derde, welke door de divisie ST. HILAIRE bij hare voorwaartsche beweging gevolgd werd, leidde tusschen Kobelnitz en Puntowitz, terwijl eindelijk twee vrij diep ingesneden wegen zich in noordelijke strekking naar Puntowitz en Jirzikowitz wendden en aan de divisie VANDAMME werden toegewezen om de Pratzerhoogten zoo gedekt en verrassend mogelijk te kunnen naderen.

De invallende dooi veranderde den kleiachtigen bodem, welke in den vroegen morgen nog hard bevroren was, in een week, glibberig oppervlak, hetwelk de beweging der onderscheidene wapens in menig opzicht bemoeilijkte. Het zuidelijk gedeelte van het slagveld wordt geheel beheerscht door de hoogten ten noorden van het dorp Augezd, waarop, behalve de dorpskerk en pastorie, nog enkele gebouwtjes werden aangetroffen.

Augezd zelf ligt in de diepte.

De Littawa stroomt van Austerlitz, tusschen tamelijk vlakke oevers, langs Birnbaum, Sbeischow en Hostiehradek. Thans gekanaliseerd, doch toen in meerdere armen verdeeld, vormde zij talrijke moerasachtige, met dicht struikgewas begroeide eilanden. Nabij hare monding in het meer van Satschan splitste zij zich bij Reichmannsdorf — met Augezd door een houten brug verbonden — in twee hoofdarmeren, waarvan de noordelijkste wel, de zuidelijkste niet overbrugd was.

Van Augezd voert een landweg naar Telnitz en over de slechts 800 M. breede hoogte, welke den westelijken oever van het meer van Satschan beheerscht, naar Mönitz. Dit laatste wateroppervlak had ongeveer denzelfden vorm als het meer van Genève, was $3\frac{1}{2}$ KM. breed en slechts door een smalle, ongeveer 200 M. breede landtong van het Mönitzer meer gescheiden, dat zich over een lengte van meer dan 7 KM. in zuidelijke richting uitstrekte.

Door dit defilé, hetwelk voor het grootste gedeelte uit weidegrond bestond, liep slechts één gebrekkige landweg naar Satschan.

De genoemde meren, die thans gedempt en in vruchtbare akkers herschapeen zijn, alsmede de andere wateren waren op den 2den December 1805 met een dikke ijskorst bedekt.

Een tweede verdedigende positie had zoo noodig ingenomen kunnen worden achter de moerasachtige Zesawa, die, in het bosch van Turas ontspringende, bijna evenwijdig aan de Goldbeek in zuidelijke richting stroomt om hare wateren mede in de Schwarza te ontlasten. Zij heeft hetzelfde karakter als de overige beken en vormt eenige defilés, waaronder die van Maxdorf en Ottmarau de voornaamste zijn.

Zooals uit het vorenstaande genoegzaam valt af te leiden, beheerschen de Pratzerhoogten de geheele omgeving. In front gedekt door de Goldbeek en

in de linkerflank door meren en moerassen, wier aaneenschakeling een bijna onoverkomelijke hindernis vormde, verdedigden zij den weg naar Hongarije, middellijk ook dien naar Olmütz, en bedreigden de door NAPOLEON ingenomen stelling op ernstige wijze.

Zij vormden dus zoowel uit een strategisch-, tactisch-, als topographisch oogpunt de belangrijkste positie van het geheele slagveld en het was te voorzien, dat de strijd ten voordeele van die partij beslist zou worden, welke haar wist te vermeesteren en te behouden.

Dat NAPOLEON hiervan ten volle overtuigd was, kan blijken uit de woorden, welke hij, reeds den 30sten November tijdens de verkenning van die hoogvlakte, tot de hem omringende generaals en hoofdofficieren richtte:

»Si je voulais empêcher l'ennemi de tourner ma droite, je me placerais sur ces belles hauteurs, où je n'aurais qu'une bataille ordinaire. J'aurais, il est vrai, l'avantage du poste, mais outre que je pourrais courir les risques d'avoir un engagement sérieux le 1er (1), l'ennemi nous voyant ainsi à découvert, ne pourrait guère commettre que des fautes de détail. Avec des généraux peu experts dans la grande guerre, nous devons chercher à profiter des fautes capitales.»

ORDRE DE BATAILLE

van de op het slagveld aanwezige Fransche strijdkrachten.

Opperbevelhebber: NAPOLEON I, Keizer der Franschen.

Lieutenant de l'Empereur: MURAT, Koning van Napels.

Hoofdkwartier.

Generale staf.

BERTHIER, minister van oorlog en chef van den generalen staf van het leger.

D'ANDRÉOSSY, inspecteur-generaal der artillerie, sous-chef van den generalen staf van het leger.

PANNETIER, REILLE en RENÉ, brigade-generaals toegevoegd aan den chef van den generalen staf.

MATHIEU DUMAS, generaal-kwartiermeester, sous-chef van den generalen staf, belast met de marschregeling en de legering der troepen.

SANSON, brigade-generaal belast met de krijgsgeschiedkundige beschrijving der operatiën en den topographischen dienst.

LAUER, kolonel der gendarmerie, commandant van het hoofdkwartier.

WOLFF, kolonel der cavalerie, wagenmeester-generaal.

(1) NAPOLEON wenschte den veldslag niet op den 1sten, maar op den 2den December te leveren, omdat eerst dan alle beschikbare troepen nabij Brünn vereenigd konden zijn. (BERNADOTTE, DAVOUT.)

Artillerie.

SONGIS, inspecteur-generaal en chef, commandant van de artillerie van het leger.

PERNETY, brigade-generaal, chef van den staf der artillerie.

HANICQUE, brigade-generaal, commandant van de artillerie van het hoofdkwartier.

DE SAINT-LAURENT, brigade-generaal, directeur-generaal van het groote artilleriepark van het leger (4003 officieren en minderen).

VERMOT, kolonel der artillerie, directeur van het park te velde.

BOUCHU, kolonel der artillerie, directeur van den pontontrein van het leger.

VALÉE, majoor der artillerie, inspecteur-generaal van den trein.

Genie.

MARESCOT, inspecteur-generaal en chef, commandant van de genie van het leger.

DE LÉRY, inspecteur der genie, toegevoegd aan den commandant der genie.

D'ANDRÉOSSY, brigade-generaal, commandant van de genie van het hoofdkwartier.

Adjutantendienst. Generaal-adjudanten van den Keizer.

JUNOT, kolonel-generaal der huzaren.

DE LAURISTON, brigade-generaal.

LE MAROIS, brigade-generaal.

SAVARY, brigade-generaal, commandant van de gendarmerie van het Huis des Keizers.

RAPP, brigade-generaal.

LEBRUN, kolonel der cavalerie.

Geneeskundige dienst.

COSTE, eerste legerarts met den rang van inspecteur-generaal van den geneeskundigen dienst.

PERCY, chirurgijn en chef met den rang van inspecteur van den geneeskundigen dienst.

BRULOUY, apotheker en chef met den rang van inspecteur van den geneeskundigen dienst.

Administratieve diensten.

PETIET, intendant-generaal.

DE VILLEMANY, inspecteur der troepenmonsteringen.

LOMBART, commissaris-generaal der legerbehoefden.

SIVRY, betaalmeeester-generaal.

DENIOT en BAGIEU, proviandmeesters (vivres-pain).

VALETTE, proviandmeester (vivres-viande).

LONNOY, fouragemeester.

RICCÉ, inspecteur over de kleeding, uitrusting en kampementseffecten.

JULLIAC, directeur van den veldpost.

CHAPPE, directeur van den telegraphischen dienst.

		Bat.	Esk.	Stuk.	
	Iste Korps. Maarschalk BERNADOTTE.	Divisie RIVAUD. Infanterie: 8ste, 45ste en 54ste regi- ment van linie	9	—	—
		Artillerie: 2 compagnieën.....	—	—	12
		Divisie DROUET. Infanterie: 27ste regiment lichte, 94ste en 95ste regiment van linie....	9	—	—
		Artillerie: 8ste comp. van het 7de art. te voet.... 3de comp. van het 5de art. te paard.....	—	—	6 6
		Artilleriepark 2 compagnieën.....	—	—	12
			18	—	36
		Divisie FRIANT. Infanterie: 15de regiment lichte, 33ste, 48ste, 108ste en 111de regiment van linie	10	—	—
		Artillerie: 2de en 14de comp. van het 7de art. te voet.....	—	—	12
		1ste comp. van het 5de art. te paard.....	—	—	6
	IIIde Korps. Maarschalk DAVOUT.	Divisie BOURCIER (1). Cavalerie: 1ste, 15de, 17de, 18de en 75ste regiment dragonders.....	—	18	—
		Artillerie: 2de comp. van het 5de art. te paard...	—	—	6
		Divisie LEGRAND. Infanterie: tirailleurs van de Po, Corsikaansche jagers, 26ste regiment lichte, 3de, 18de en 75ste regiment van linie.....	10	—	—
		Artillerie: 14de comp. van het 5de art. te voet...	—	—	6
		Brigade MARGARON (2). Lichte Cavalerie: 11de en 26ste regiment jagers te paard.....	—	6	—
		Artillerie: 4de comp. van het 5de art. te paard...	—	—	6
			20	24	36
	IVde Korps. Maarschalk SOULT.	Divisie VANDAMME. Infanterie: 24ste regiment lichte, 28ste, 46ste, 57ste en 4de regiment van linie....	10	—	—
		Artillerie: 13de comp. van het 5de art. te voet...	—	—	6
		Divisie ST. HILAIRE. Infanterie: 10de regiment lichte, 14de, 36ste, 43ste en 55ste regiment van linie..	10	—	—
		Artillerie: 1ste comp. van het 5de art. te voet....	—	—	6
		Artilleriepark: 3 compagnieën.....	—	—	18
			20	—	30
		Divisie CAFFARELLI. Infanterie: 13de regiment lichte, 17de, 51ste, 30ste en 61ste regiment van linie..	10	—	—
		Artillerie: 1ste comp. van het 7de art. te voet....	—	—	6
	Vde Korps. Maarschalk LANNES.	Divisie SUCHET. Infanterie: 17de regiment lichte, 34ste, 40ste, 64ste en 88ste regiment van linie..	10	—	—
		Artillerie: 2de en 3de comp. van het 7de art. te voet.	—	—	12
		Divisie MILHAUD. Lichte Cavalerie: 13de en 21ste regiment-jagers te paard.....	—	6	—
		9de en 10de regiment huzaren (Brigade TREILLARD.)	—	6	—
			20	12	18

(1) Ter vervanging van het 25ste regiment dragonders, dat gedetacheerd was, werd voor den 2den December het 1ste regiment aan de divisie BOURCIER toegewezen.

(2) Tot deze brigade behoorde ook nog het 8ste regiment huzaren, hetwelk zich eerst in den namiddag wederom bij de brigade aansloot.

	Bat.	Esk.	Stuk.
Cavalerie- reserve. Vorst MURAT, Lieutenant de l'Empereur.	Divisie NANSOUTY. Zware Cavalerie: 1ste en 2de regi- ment karabiniers, 2de, 3de, 9de en 12de kurassiers. Cavalerie-batterij.....		
	—	18	—
	—	—	6
	Divisie D'HAUTPOUL. Zware Cavalerie: 1ste, 5de, 10de en 11de regiment kurassiers.....		
	—	12	—
—	—	6	
Keizerlijke Garde en Grenadiers. Maarschalk BESSIÈRES.	Divisie WALTHER. Dragonders: 3de, 6de, 10de, 11de, 13de en 22ste regiment.		
	—	18	—
	—	—	6
	Divisie BEAUMONT (1). Dragonders: 5de, 8ste, 12de, 9de, 16de en 21ste regiment.....		
	—	18	—
—	—	6	
Divisie KELLERMANN (2). Lichte cavalerie: 2de, 4de en 5de regiment huzaren en 5de regiment jagers te paard.....			
—	12	—	
—	—	6	
—	—	—	
—	78	30	
Brigade jagers te voet.....			
—	2	—	
Brigade grenadiers te voet.....			
—	2	—	
Regiment van de Kon. Ital. Garde.....			
—	2	—	
Brigade jagers te paard.			
—	4	—	
Brigade grenadiers te paard.....			
—	4	—	
Gendarmerie.....			
—	1	—	
Artillerie te voet en te paard (6 comp.).....			
—	—	36	
OUDINOT. Bataljons grenadiers 2de, 3de, 12de en 15de lichte, 9de, 13de, 58ste, 81ste, 28ste en 31ste van linie.....			
—	10	—	
Artillerie te voet en te paard (2 comp.).....			
—	—	12	
—	—	—	
—	16	9	
—	—	48	

Recapitulatie.

Iste Korps, BERNADOTTE.....	18	—	36
IIIde Korps, DAVOUT.....	20	24	36
IVde Korps, SOULT.....	20	—	30
Vde Korps, LANNES.....	20	12	18
Cavalerie-reserve, MURAT.....	—	78	30
Garde en Grenadiers, BESSIÈRES.....	16	9	48

De strijdkrachten, welke de Fransche Keizer den 2den December op het slagveld vereenigde, telden dus ongeveer :

94 bataljons infanterie, waarvan 78 linie-, 10 grenadier- en 6 garde bataljons (3),
123 eskadrons cavalerie, waaronder 54 dragonders, 19 jagers, 4 grenadiers,
15 huzaren, 18 karabiniers, 12 kurassiers en 1 gendarmes,
198 vuurmonden.

(1) Le Général de division Comte DE BEAUMONT était absent par cause de maladie. Le Général de brigade BOYER le remplaçait le jour de la bataille. *Souvenirs d'Austerlitz*, par le Général PETIET, bladz. 180.

(2) Het 16de en 22ste regiment jagers te paard, welke bij den aanvang van den veldtocht tot deze divisie behoorden, waren, evenmin als de brigade VIALANNES, op het slagveld aanwezig.

(3) Sommige bronnen vermelden, in afwijking van het *Mémorial du Dépôt de la Guerre*, Tome VIII, bladz. 111, 10 Garde bataljons.

Zonder overdrijving of partijdigheid kan worden gezegd, dat NAPOLEON den verbondenen ruim 60.000 voetknechten en 14.000 ruiters, totaal 74.000 strijders, te gemoet voerde.

Het leger bestond uit korpsen, welke, uit de drie wapens samengesteld, wederom in divisien en brigades waren verdeeld, en beschikte bovendien over een cavalerie- en een artillerie-reserve.

De samenstelling van het Keizerlijk hoofdkwartier, welke wij op de bladz. 631 en 632 hebben leeren kennen, mag, in tegenstelling met die bij het Russisch-Oostenrijksche leger, uitstekend genoemd worden, en omvatte reeds toen al de dienstvakken, welke daarin ook thans, na verloop van meer dan drie-kwart eeuw, nog bijna onveranderd, zij het ook onder eenigszins afwijkenden naam of vorm, voorkomen en als desiderata worden aangegeven. Vooral de generale-stafdienst was voorbeeldig georganiseerd.

Alhoewel geen schepping van NAPOLEON, daar verschillende wetten (1) uit de eerste jaren der republiek de organisatie van dit dienstvak — hetwelk zich uit de maréchaux de bataille ten tijde van LODEWIJK den XIIIden historisch had ontwikkeld — op geheel nieuwen leest geschoeid hadden, bracht de Keizer daarin toch achtereenvolgens die wijzigingen, welke zijn bijzondere wijze van oorlogvoeren, zoomede het beweeglijk karakter en het sneller verloop der operatiën noodzakelijk maakten.

Een van de belangrijkste bronnen, die ons den werkkring van dat korps officieren doet kennen, is een handleiding, welke onder den titel: *Manuel des adjutants-généraux et des adjoints employés dans les états-majors divisionnaires des armées*, in het jaar 1800 het licht zag, vooral wanneer men bovendien de verschillende correspondances militaires, zoowel van den Franschen Keizer als van zijn maarschalken, ter aanvulling naslaat.

Het trof daarbij onze opmerkzaamheid, dat sommige werkzaamheden, die schijnbaar eerst uit de oorlogsjaren van den laatsten tijd dateeren, ja zelfs met zekere voorliefde van Duitschen oorsprong worden geacht, reeds toen in den uitgebreidsten vorm werden toegepast. Zoo o. a. de maatregelen, welke getroffen werden om zich betrouwbare verkenningsrapporten (2), een snelle

(1) Wet van den 29sten October 1790, door de Nationale Vergadering in het leven geroepen, waarbij de divisiestaven opgericht en het aantal, zoomede de rangen der daarbij dienende officieren bepaald werden, gewijzigd door de wet van den 23sten Fructidor van het jaar VII, welke aan dit getal een niet onaanzienlijke uitbreiding gaf.

Voorloopige instructie aangaande den werkkring der generale-stafofficieren van den 21sten Juni 1791. Wet van den 21sten Februari van het jaar II door de Nationale Conventie uitgevaardigd, waarbij het dienstvak van den generalen staf in de organisatie van het leger werd opgenomen.

(2) Brief van den Maarschalk DAVOUT aan den chef van den generalen staf van het leger, gedateerd: Mannheim, 29 September 1805.

..... Depuis deux jours j'ai des officiers d'état-major en reconnaissance sur la route de Moeckmühl et d'Ingelfingen.....

Idem, gedateerd: Weenen, 25 November 1805.

..... Le chef d'escadron MÉDA, du 7e regiment de hussards, envoyé en reconnaissance sur la rive droite de la March, a trouvé à Lundembourg (70 KM. van Weenen verwijderd) un magasin de farine et d'avoine. Le pont de Neudorf sur la March, près Presbourg, est le seul

en zekere overbrenging van bevelen en berichten (1), een juist inzicht in toestanden bij gedetacheerde afdeelingen (2), of het onderling verband tusschen, zich langs verschillende marschlijnen voortbewegende korpsen te verzekeren (3). Veel hebben de bijna angstvallige nauwkeurigheid, de onvermoeide, veelzijdige werkzaamheid en de nauwgezette plichtsbetrachting van den toenmaligen Franschen generalen staf tot het welslagen van de meesttijds ingewikkelde operatieplannen des Keizers bijgedragen.

Dat het niet overbodig is zich tegen dergelijke verkeerde voorstellingen aan te kanten blijkt o. a. weer opnieuw uit eenige zinsneden eener onlangs gepubliceerde aankondiging (4) van KRAFT'S Strategische Briefe II, waar men ons tracht diets te maken, dat de voorbereidende strategische werkzaamheden van den generalen staf in tijd van vrede met betrekking tot elk mogelijk oorlogsgeval, ten tijde van NAPOLEON I niet bekend waren, integendeel als scheppingen van den Pruisischen generalen staf na dat tijdperk moeten worden aangemerkt.

Aan dit onjuiste oordeel, waarin een partijdige persoonlijke opvatting den voorrang heeft boven een degelijk krijgsgeschiedkundig onderzoek, moet elke waarde worden ontzegd. De ongewraakte bronnen, die tot een ware, geheel tegenovergestelde meening aanleiding geven en sedert jaren algemeen verkrijgbaar zijn, hadden den Schrijver niet mogen ontgaan, indien hij prijs stelde op den naam van geschiedkundig beoordeelaar. Men denke, om van andere operatiën niet te gewagen, slechts aan de strategische, organisatorische werkzaamheden van den Franschen generalen staf tot voorbereiding van den veldtocht tegen datzelfde Pruisen in de jaren 1806 en 1807.

qui ne soit point brûlé, il est défendu par des cuirassiers de Nassau, qui s'étendent sur la rivière jusqu'à Angern, avec un régiment hongrois et quelques compagnies franches hongroises.

(1) *Manuel des adjudants-généraux, etc.*, bladz. 130.

Il doit toujours y avoir à l'état-major-général de l'armée une ordonnance de chaque corps et cette ordonnance doit toujours y apporter en s'y rendant l'adresse écrite du chef de son corps et même la bien connaitre, afin de pouvoir lui porter rapidement, et de jour comme de nuit, les ordres qu'on aurait à lui adresser.

Brief van den Maarschalk DAVOUT aan den Keizer uit Weenen verzonden den 17den November 1805.

..... Suivant les ordres de Votre Majesté j'ai envoyé un officier de chasseurs et 12 hommes à Stockerau et autant à Langendorf pour assurer la correspondance.....

(2) *Correspondance militaire de Napoléon Ier.* Brief van den Keizer aan den Maarschalk DAVOUT, gedateerd: Straatsburg, 27 September 1805.

..... Envoyez-moi tous les jours un officier, afin que je puisse bien connaitre votre situation.....

Brief van den Maarschalk DAVOUT aan den chef van den generalen staf van het leger. Ilshofen, 5 October 1805.

..... J'aurai l'honneur d'envoyer ce soir à votre Excellence de Dinkelsbühl, un de mes aides de camp pour vous donner de plus amples connaissances sur la position qu'occupe le 3e corps d'armée, ainsi que sur les mouvements de l'ennemi.....

(3) *Correspondance militaire de Napoléon Ier.* Brief van den Keizer aan den Maarschalk DAVOUT, gedateerd: Straatsburg, 27 September 1805.

..... Je désire que vous envoyiez un officier d'état-major au général MARMONT, qui, devant se rendre de Wurzburg sur le Danube, marche sur votre gauche, et que vous placiez des postes de manière à communiquer à toutes vos couchées, soit pour lui faire passer des renseignements, soit pour le secourir ou en être secouru.....

(4) *Deutsche Heeres Zeitung*, 22 Augustus 1888, N°. 67.

(Wordt vervolgd.)

BROODGEBREK IN AMSTERDAM.

Broodsgerebrec in Amsterdam. Onze laatste verscbansing, en de middelen om dit te voorkomen, beschouwd uit een handels- en finantieel oogpunt, door J. F. KLINKHAMER en J. REIJNVAAN. Amsterdam, DE BUSSY. 1888.

Onder bovenstaanden titel verscben onlangs — van de hand der heeren JACOB F. KLINKHAMER, architect-ingenieur en J. REIJNVAAN, directeur van de stoommeelfabriek »de Weichsel» te Amsterdam — een lezenswaardige en in vele opzichten belangrijke brochure.

Blijkens het voorbericht, bevat zij:

1°. Een beknopt overzicht van een voordracht door den heer KLINKHAMER, gehouden in de 57ste vergadering van de »Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,» waarin door den spreker gewezen werd op de *volkomen onvoldoende brood- en waterverzorging van Amsterdam* en meer bepaaldelijk werd stilgestaan bij de noodzakelijkheid van het bezit van stads- of rijks-koren-pakhuisen; en

2°. Een opstel van den heer REIJNVAAN, betreffende de stichting van zulk een graanmagazijn, beschouwd uit een handels- en financieel oogpunt, in verband met de rijks- en gemeentebelangen.

Verdient het streven van niet-militairen om mede te werken tot de oplossing van een zoo gewichtige zaak als de approviandeering van onze hoofdstad reeds, in het algemeen, aanbeveling en waardeering, het werkje levert bovendien het bewijs, dat ook buiten de militaire wereld ernstig wordt nagedacht over vraagstukken, welke met 's lands defensie in nauw verband staan.

Garne voldoende aan het verzoek der Redactie om de brochure bij de lezers van *De Militaire Spectator* in te leiden, ga ik met te meer genoegen daartoe over, omdat ik, met waardeering van de degelijke studie van de Schrijvers, niet ten volle met hunne denkbeelden kan instemmen, en ik, door het mededeelen van mijne zienswijze omtrent die punten, waarin ik met hen van gevoelen verschil, wellicht aanleiding geef tot een meer algemeene

gedachtenwisseling over een onderwerp, dat ontegenzeggelijk nog een rijke bron voor studie oplevert.

In de voorgaande regelen werd reeds medegedeeld, dat de voordracht van den Heer KLINKHAMER gehouden werd in een vergadering van de »Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,» derhalve in een vergadering van personen, welke geacht kunnen worden in den regel niet tot de beoefenaren der krijgswetenschappen te behooren. Zeer te rechte heeft de Spreker dan ook gemeend de behandeling van zijn eigenlijk onderwerp te moeten doen voorafgaan door een inleidend woord, waarin o. a. gewezen wordt op de buitengewone sterkte onzer verdedigingsliniën en de oorlog van 1672 als voorbeeld wordt aangehaald voor hen, die in de meening mochten verkeeren, dat ons land tegen een overmachtigen vijand niet te verdedigen is. Duidelijk doet de Heer KLINKHAMER daarin uitkomen, dat de oorlog, welke de Republiek der Vereenigde Nederlanden in genoemd jaar te voeren had, ook thans nog moed en vertrouwen kan schenken aan hen die zich voorstellen, dat een zoo klein land zich toch niet verdedigen kan. De kracht, die wij toen bezaten, is nog steeds in ons bezit en zelfs is zij vergroot, omdat de middelen tot inundeering sedert aanmerkelijk zijn verbeterd. — Het water, onze grootste vijand in vredestijd, dat ons schatten gelds kost, om het door dijken te beteugelen, is in oorlogstijd onze grootste vriend.

Na nog met een enkel woord gewezen te hebben op de noodzakelijkheid van het bezit van goed geoefende en goed georganiseerde strijdkrachten, ter verdediging van de uit de natuur zoo sterke weermiddelen, vestigt de Heer K. de aandacht op de zeer gewichtige quaestie van de *verzorging* en heeft hij daarbij meer in het bijzonder het oog op de verpleging in de *Amsterdamsche* stelling, zoowel van hen, die tot het leger behooren, als van al de *mannen, vrouwen en kinderen*, die in tijd van oorlog achter onze laatste linie een toevlucht zullen hebben gezocht.

Het aan meer-deskundigen overlatende, in deze moeilijke quaestie in haar *geheelen omvang* het noodige licht te ontsteken, wenscht de heer K. zich alleen te bepalen tot het leveren van het bewijs, dat in oorlogstijd in de stelling van Amsterdam al zeer spoedig gebrek moet ontstaan aan de twee meest onontbeerlijke voedingsmiddelen — *water* en *brood* — en tot het althans gedeeltelijk aangeven van de maatregelen, welke naar zijne meening in vredestijd daartegen moeten worden genomen. Daarbij is door hem — in overeenstemming met de denkbeelden van den Generaal-Majoor DEN BEER POORTUGAEL (1) — aangenomen, dat Amsterdam bij een eventueelen oorlog zeer waarschijnlijk een belegering door insluiting zal moeten doorstaan en derhalve getracht zal worden de stad, evenals geschiedde met Metz, Parijs en Plewna, door *gebrek* te doen vallen, zoodat gerekend moet worden op een ruime approviandeering, minstens voor den tijd van zes maanden en

(1) Zie »Amsterdam in staat van beleg.»

voor een bevolking, waarvan de sterkte veilig op 650.000 zielen gesteld mag worden.

Wat betreft het te vreezen gebrek aan water, merkt de heer K. alleen op, dat zoowel de »prise d'eau" voor het duinwater te Vogelensang, als die bij Nichtevecht voor de Vechtwaterleiding, beide buiten de Amsterdamsche linie liggen.

Als middelen tot verbetering van den bestaanden toestand worden door hem genoemd:

1°. het leggen van een reserve-aanvoerbuis van uit de Vecht bij Weesp naar het pompstation van de Vechtsche waterleiding; en

2°. het maken van een viertal zoetwaterbassins van $\pm$ 30 M. middellijn en 2,80 M. diepte, in het noordwesten van de stelling, bijv. bij Beverwijk en bij Velzen, indien aldaar, door te verrichten putboringen, goed drinkbaar water gevonden wordt; dit laatste zou zeer waarschijnlijk zijn, omdat in het westen van de stelling dicht bij den duinrand op de terreinen van den heer Mr. VAN DER VLIET zoet water op $\pm$ 88 M. diepte aangetroffen zou zijn.

De bassins zouden onder strenge militaire bewaking gesteld en de rantsoenen drinkwater per schuit naar Amsterdam gevoerd moeten worden.

Verder in te gaan op de watervoorziening acht de heer K. overbodig, omdat Dr. VAN LEENT, Inspecteur van den geneeskundigen dienst der zee-macht, nog onlangs met klem aandrang op het nemen van voorzorgsmaatregelen; alleen meent hij nog te moeten vermelden, dat de gemeente Amsterdam, die door den aanleg van een tweede waterleiding getoond heeft een zoo open oog te hebben voor de behoefte aan overvloedig water in gewone omstandigheden, het *recht* en de *verplichting* heeft om bij de Regeering ten sterkste aan te dringen op het nemen van maatregelen, opdat in oorlogstijd *dat onschatbaar vocht niet geheel ontbreke, maar, zij het ook in zeer klein rantsoen, voorhanden blijve.*

Alvorens te onderzoeken, in hoeverre de door den heer K. aangegeven middelen tot verbetering van de watervoorziening werkelijk zouden kunnen leiden tot de oplossing van de reeds zoo lang aan de orde zijnde drinkwaterquaestie, en, in het bevestigend geval, in hoeverre die middelen uitvoerbaar geacht moeten worden, komt het noodig voor, den toestand van het oogenblik in het kort na te gaan.

In de eerste plaats zij dan vermeld, dat, behalve de duinwaterleiding, welke thans een vermogen heeft van 26.000 M³. water per etmaal, en de Vecht-leiding, aangelegd op een dagelijksch verbruik van 40.000 M³. — welke beide leidingen hoofdzakelijk alleen moeten dienen voor de gemeente Amsterdam — nog een derde waterleiding binnen de stelling aangetroffen wordt, welke voor de watervoorziening van Amsterdam in oorlogstijd niet zonder belang kan worden geacht. Deze, de Zaanlandsche duinwaterleiding, heeft haar »prise d'eau" op het zoogenaamde Russische vlak, ten noorden van Wijk

aan Zee. Zij loopt van het pompstation naar Beverwijk en van daar noord-oostwaarts tot aan den Zaanlandschen communicatieweg en verder zuid-oostwaarts over Assendelft en Westzaan naar de Zaan. Van den Zaanlandschen communicatie-weg gaat een tak noordwaarts naar Krommenie en van de Zaan een tak noordwaarts naar Wormerveer en één zuidwaarts naar Zaandam.

De leiding heeft een vermogen van 150 M³. per uur, makende alzoo 3600 M³. per etmaal, d. i. meer dan voor de bevolkingen van genoemde gemeenten en van Amsterdam, uitsluitend om te drinken, noodig zoude zijn. Ten westen van de Nauernasche vaart, dus geheel binnen de stelling, is een watertoren geplaatst met een inhoud van 540 M³. Om van deze leiding voor Amsterdam gebruik te maken, zou het water, tenzij eene aansluiting met het Amsterdamsche buizen-net gemaakt wordt, uit Zaandam afgehaald moeten worden, waarvoor de thans nog aanwezige *waterhalers* (schuiven, waarmede in vroegeren tijd het water uit de Vecht werd aangevoerd) zouden kunnen worden gebezigd.

Terwijl de »prise d'eau" van de Amsterdamsche duinwaterleiding zich ten zuiden van het Noordzeekanaal bevindt, is die van de hierbedoelde leiding ten noorden daarvan gelegen. Is derhalve de vijand alleen meester van de duinstrook ten zuiden, of wel van die ten noorden van het kanaal, dan kan in elk dier gevallen, van ~~eene der~~ beide leidingen gebruik gemaakt worden. Alleen moet dan gezorgd worden, dat de leiding, welke in ons bezit blijft, tegen verrassende ondernemingen tot vernieling beschermd worde.

In de tweede plaats wordt de aandacht gevestigd op de te Amsterdam aanwezige stadsregenbakken, die vroeger in verbinding stonden met de daken der openbare gebouwen, doch thans gebezigd worden voor de bewaring van een voorraad duinwater, ten einde bij het een of ander gebrek aan de leiding gedurende eenigen tijd in de behoefte aan drinkwater te kunnen voorzien.

Artikel 16 van de op 1 April 1885 hernieuwde concessie verplicht de Duinwatermaatschappij om de stadswaterbakken voortdurend met zuiver, in deugdelijken toestand verkeerend duinwater gevuld te houden. De bakken worden, door de zorg van het gemeentebestuur, onderhouden en schoongemaakt; eenmaal 's jaars wordt het water door de stedelijke keurmeesters onderzocht en dan, zoo noodig, vernieuwd.

In de bekroonde verhandeling van Dr. ZEGERS »de Geneeskundige Dienst in de Amsterdamsche linie" komt eene opgave voor van het aantal, de ligging en den vermoedelijken inhoud van de hierbedoelde bakken. Volgens die opgave zouden zij te zamen een inhoud hebben van 46.839 M³., en derhalve ruim 46.000.000 L. water kunnen bevatten. Dr. VAN LEENT geeft echter op, dat de inhoud slechts 4800 M³. bedraagt en de voorraad water niet grooter is dan 4.800.000 L. Volgens de eerste opgave zou de voorraad kunnen strekken voor 30 dagen; volgens de laatste slechts voor 3 dagen.

Dit groote verschil is zeer waarschijnlijk een gevolg van de omstandigheid,

dat een gedeelte van de aan de gemeente behorende bakken verhuurd wordt, en derhalve niet alle bakken voor de bewaring van den reserve-voorraad water gebruikt worden.

De verhuurde bakken komen evenwel in oorlogstijd ter beschikking. Gesteld echter, dat de opgave van Dr. VAN LEENT de juiste is, dan mag men toch veilig aannemen, dat de voorraad water, welke in oorlogstijd binnen Amsterdam verzameld kan worden, veel grooter zal kunnen zijn, dan uit die opgave zoude blijken. Men zou bijv. mogen rekenen op de groote waterreservoirs, die in sommige fabrieken — bijv. de bierbrouwerijen — en in andere inrichtingen aangetroffen worden, en verder zouden de inwoners ook verplicht kunnen worden zich tijdig van een voorraad uit de duinwaterleiding in hunne huizen te voorzien.

In de derde plaats moet er op gewezen worden, dat ook de gemeente Nieuweramstel het voornemen heeft eene waterleiding aan te leggen. Ofschoon men aanvankelijk de »prise d'eau" in de gemeente Hilversum wilde aanleggen, schijnt men thans plan te hebben, daarvoor, zoo mogelijk, eene plaats binnen de stelling aan te wijzen.

In de vierde plaats zij vermeld, dat de Amsterdamsche Duinwatermaatschappij, volgens artikel 7 van de nieuwe concessie, verplicht is de aansluiting aan hare leiding — dus ook aan de Vechtleiding, welke door haar geëxploiteerd wordt — te gedoogen van alle zoodanige werken, als door de Regeering, tot aanvoer van water in oorlogstijd, mochten worden gemaakt, alsook, om de tot dien aanvoer vereischte werken, indien dit door de Regeering verlangd wordt, tegen vergoeding van den kostenden prijs uit te voeren.

De inrichtingen tot zuivering en aanvoer van het water der Vechtleiding zijn aangelegd in de nabijheid van de Geinbrug; het leggen eener leiding van het pompstation aan de Geinbrug naar eenig ander punt van de Vecht dan Nichtevecht, waarvoor alleen Weesp in aanmerking zou kunnen komen, kan dus binnen zeer korten tijd geschieden, ook omdat daarbij geen technische moeilijkheden overwonnen behoeven te worden.

De vraag doet zich derhalve voor, in hoeverre het aanbeveling verdient, dat door de Regeering gebruik gemaakt worde van haar recht om de vereischte werken tot aanleg dier leiding in vreedestijd door de maatschappij te doen uitvoeren, en dus gevolg te geven aan het eerste van de door den Heer K. aangegeven middelen tot verbetering van den bestaanden toestand.

Die vraag moet, naar het mij voorkomt, bepaald ontkennend beantwoord worden. Het is toch zeer twijfelachtig of de leiding van Weesp wel ooit in gebruik zoude kunnen worden genomen. Niet alleen, is het zeer goed mogelijk, dat, bij het uitbreken van een oorlog, voor het stellen van de inundatie in de noordelijke kom van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie zeewater moet worden gebezigd, waardoor het Vechtwater al dadelijk onbruikbaar zou worden, doch ook kan het gebeuren, dat Weesp nog vóór het fort bij Nichtevecht in 's vijands handen valt. Bovendien zal van het in gebruik

nemen van de Weesperleiding nooit anders sprake behoeven te zijn dan in een later tijdperk eener eventueele belegering, zoodat tijdens de belegering zelve ruimschoots de gelegenheid bestaat om, zoo noodig, tot het doen aanleggen dier leiding over te gaan.

Wat nu betreft het tweede van de door den Heer K. voorgestelde middelen tot verbetering van den bestaanden toestand, nl. »het maken van zoetwaterbassins in het noordwesten der stelling, bijv. bij Beverwijk en bij Velzen,» zij het volgende opgemerkt:

Reeds in het jaar 1878 werd door den Heer DEN BEER POORTUGAEL, in zijn brochure »Amsterdam in staat van beleg,» het denkbeeld geopperd, om, ten behoeve van de bevolking der hoofdstad in oorlogstijd, zoetwatervijvers aan te leggen. De schrijver had daarbij o. a. het oog op den Overbrakerbinnenpolder, en in elk geval was het zijn bedoeling, dat de vijvers in de onmiddellijke nabijheid van de stad aangelegd werden. Dit was dan ook geheel in overeenstemming met de bestemming, welke de Heer DEN BEER PORTUGAEL aan de vijvers wenschte te geven; zij zouden namelijk moeten dienen tot het verzamelen van een reserve-voorraad water, waarvan de bevolking gebruik zoude kunnen maken, zoodra niet meer door de gewone middelen in de behoefte aan water kon worden voorzien.

De Heer K. wenscht evenwel die vijvers in het noordwesten van de stelling aan te leggen en blijkbaar heeft hij daarbij dus over het hoofd gezien, dat nauwelijks een ongunstiger plaats gekozen kon worden. Zijn werkelijk zoetwatervijvers binnen de stelling noodig, dan behooren zij aangelegd te worden in de nabijheid van de stad, of althans in het terrein, door de tweede linie van de verdedigingswerken der stelling ingesloten. Alleen dan heeft men eenige zekerheid, dat over de daarin te verzamelen hoeveelheden water in geval van nood kan worden beschikt.

Een andere vraag is het evenwel, of die vijvers, waarvan de aanleg ongetwijfeld tot zeer aanzienlijke kosten zal aanleiding geven, voor de oplossing van de drinkwaterquaestie wel bepaaldelijk noodig zijn, en of het daarmede beoogde doel niet op eenvoudiger en minder kostbare wijze bereikt kan worden. Men vergete niet, dat op het tijdstip, waarop de Heer DEN BEER POORTUGAEL het noodzakelijke van den aanleg bepleitte, de stelling, met betrekking tot de watervoorziening, in een geheel anderen toestand verkeerde als thans. Toen kon slechts beschikt worden over één waterleiding, die nog wel veel geringer capaciteit had dan tegenwoordig, en nu zijn er drie. Bovendien wordt, na de voltooiing van het Merwedekanaal, een vierde drinkwaterbron voor de bevolking van de hoofdstad geopend, al valt het niet te ontkennen, dat het water van dit kanaal, door de open gemeenschap met Amstellands-boezem, min of meer verontreinigd zal worden.

Dat de Regeering reeds voor eenige jaren het voornemen had, de waterquaestie te Amsterdam in den door den Heer DEN BEER POORTUGAEL aangegeven zin op te lossen, doch later tot andere inzichten is gekomen, kan

uit het navolgende blijken: In de memorie van beantwoording op het voorloopig verslag van de Tweede Kamer over de staatsbegrooting van het dienstjaar 1882, deelde de toenmalige Minister van Oorlog, Generaal REUTHER, o. a. mede, dat in de behoefte aan drinkwater en aan water voor huiselijk gebruik in de hoofdstad, tijdens een eventueelen oorlogstoestand, zal worden voorzien:

a. door gebruik te maken van de bestaande openbare en particuliere middelen ter verzameling van regen- en duinwater, waardoor vermoedelijk een voorraad, voldoende voor ruim een maand, zal kunnen worden verkregen;

b. door den aanleg van eene inrichting op groote schaal tot zuiveren en klaren van boezemwater, voor huiselijk gebruik en voor onbepaalden tijd; en

c. door den aanleg van *zoetwater-vijvers*, waarin duinwater zal kunnen verzameld worden, om in de behoefte aan drinkwater te voorzien, bij zuinig gebruik toereikende zelfs voor een tijdperk van 250 dagen.

De memorie van beantwoording op het voorloopig verslag over de begrooting van het jaar 1886 bevatte daarentegen de mededeeling, dat het plan tot watervoorziening van de stelling van Amsterdam in oorlogstijd nog niet geheel was vastgesteld.

Die verandering in inzichten was hoogstwaarschijnlijk een gevolg van de omstandigheid, dat de inmiddels gewijzigde toestanden en de aanvankelijk verkregen uitkomsten met het boren van diepe putten op verschillende punten binnen de stelling op de mogelijkheid wezen, dat langs een anderen weg een minder dure oplossing van de quaestie kon worden verkregen. Hoe dit ook zij, de proeven, welke in deze richting zijn en nog worden genomen, zoomede verschillende onderzoekingen en proefnemingen van anderen aard, wettigen het vertrouwen, dat binnen betrekkelijk korten tijd een definitieve oplossing van het reeds zoo lang hangende vraagstuk kan worden te gemoet gezien. In elk geval kan het als geheel overbodig worden geacht dat door het gemeentebestuur van Amsterdam gevolg wordt gegeven aan het voorstel van den Heer K. om bij de Regeering aan te dringen op het nemen van maatregelen, welke die oplossing zouden kunnen bespoedigen.

Daarentegen kunnen wel door het gemeentebestuur zelf maatregelen genomen worden, waardoor verkregen wordt, dat de reserve-voorraad water in de stad bij een eventueele belegering zoo groot mogelijk kan zijn. Dit zou kunnen geschieden, door bij gemeenteverordening verplichtend te stellen, dat de regenbakken, behorende tot openbare of particuliere gebouwen of woningen, in goeden staat onderhouden worden, dat de daken en goten van die gebouwen op geregelde tijden schoongemaakt worden, en dat nieuw te bouwen of te verbouwen huizen van goed ingerichte regenbakken van bepaalde afmetingen worden voorzien.

Het tweede punt, waarop door den Heer K. meer in het bijzonder de aandacht gevestigd wordt, heeft betrekking op den voorraad graan en op

de ruimte, waarover in Amsterdam tot berging daarvan kan worden beschikt. Terwijl die ruimte, naar zijne meening, voor oorlogstijd geheel onvoldoende is, stelt hij zich voor, dat zulk een belachelijk geringe hoeveelheid graan in de stelling aanwezig is, dat de voorraad tarwe, rogge en meel bij een eventuele belegering binnen twee maanden geheel en al verbruikt zal zijn, zoodat derhalve alsdan broodsgebrek moet heerschen, indien de tijd voor extra-aanvoer ontbroken heeft en de toevoer van uit zee afgesneden is.

Gaan wij nu in de eerste plaats na, hoe de Heer K. tot die conclusie gekomen is, dan blijkt, dat hij als maatstaf voor den voorraad graan, welke ondersteld kan worden in de stelling van Amsterdam aanwezig te zijn, aangenomen heeft de hoeveelheid, welke, volgens het Verslag van de Kamer van Koophandel te Amsterdam, op ultimo December van het vorig jaar aldaar en aan de Zaan was opgelegd. Gesteld, dat hierbij van een juisten grondslag is uitgegaan, en ook, dat aangenomen mag worden — zooals de Heer K. doet — dat de hoeveelheid graan op ultimo December een beeld geeft van hetgeen ongeveer elke maand voorhanden is, dan zouden in ronde cijfers, binnen de stelling aanwezig zijn:

3000 last tarwe en

11000 last rogge.

De Heer K. geeft nu op, dat deze voorraden een hoeveelheid brood vertegenwoordigen van 36.600.000 KG., welke, gerekend dat per hoofd en per dag 1 KG. noodig is, door de bevolking van 650.000 zielen in 56 dagen verbruikt wordt. Voor de voorziening in de 4 overblijvende dagen zoude dan de mogelijk nog aanwezige, doch steeds zeer geringe hoeveelheid meel in de 2de of 3de hand moeten dienen.

Zooewel op de rekening, dat 3000 last tarwe en 11.000 last rogge een hoeveelheid van 36.600.000 KG. brood vertegenwoordigen, als op de onderstelling, dat voor de voeding van de bevolking in eene belegerde stelling op 1 KG. per hoofd en per dag gerekend moet worden, kan intusschen veel afgedongen worden, zooals uit het volgende kan blijken.

Wat in de eerste plaats de hoeveelheid brood betreft, kan men aannemen, dat 1 HL. tarwe en 1 HL. rogge respectievelijk 75 en 70 KG. meel opleveren, cijfers welke stellig niet te hoog zijn, en verder dat — evenals geschiedt bij onze militaire bakkerijen — voor het bakken van 750 KG. brood, 510 KG. meel noodig zijn.

Volgens die cijfers verkrijgt men dus van de genoemde hoeveelheden graan minstens 43.826.000 KG. brood.

Het groote verschil tusschen deze hoeveelheid en die, door den Heer K. opgegeven, is hoogstwaarschijnlijk een gevolg daarvan, dat de Heer K. aanneemt, dat het brood als in gewone tijden van *gebuid* meel gebakken kan worden; men zal het evenwel met mij eens zijn, dat, zoodra sprake is van een zoo zuinig mogelijk verbruik, ook *alle* bestanddeelen van het graan voor de broodbereiding moeten worden bestemd. Verkeert de stelling

in staat van oorlog, dan kan men er zeker van zijn, dat al heel spoedig van hoogerhand er voor wordt gezorgd, dat in dit opzicht geen verkwisting plaats grijpt.

Ten aanzien van de hoeveelheid brood, waarop in een belegerde stelling voor de voeding van de bevolking per hoofd en per dag moet worden gerekend, zij voorts opgemerkt, dat de Heer K. zich o. a. beroept op de cijfers door Prof. VON VOIT voor het voedsel van den mensch aangegeven. Volgens die cijfers toch zou een werkend man per dag noodig hebben: 750 G. brood, 400 G. vleesch, 50 G. vet en 150 G. peulvruchten, wil hij de voor zijne voeding noodige 145 G. eiwit, 100 G. vet en 447 G. koolhydraten per dag binnen krijgen.

Met die hoeveelheid van 750 G. brood stelt de Heer K. zich evenwel niet tevreden, omdat hoe meer de andere voedingsmiddelen ontbreken, des te meer de vraag naar brood zal stijgen. Vandaar, dat hij door elkander op 1 KG. per dag en per hoofd rekent, hetgeen, naar zijn zienswijze, niet te veel is, als men bedenkt, dat brood spoedig hoofdvoedsel wordt.

Deze laatste quaestie voor een oogenblik buiten beschouwing latende, meen ik er in de eerste plaats op te moeten wijzen, dat de door den Heer K. aangehaalde cijfers van Prof. VON VOIT betrekking hebben op het ration van den soldaat in oorlogstijd en van een werkman, die *zeer zwaren arbeid* moet verrichten. Aan de samenstelling van het voedsel van een volwassen mensch onder gewone omstandigheden, of bij het verrichten van matigen arbeid, stelt VON VOIT dan ook veel geringer eischen, en nu is het duidelijk, dat men, bij de berekening van de op te leggen voorraden levensmiddelen voor een stelling of vesting, al zeer ruim rekent, indien men aanneemt, dat elk te voeden persoon, die niet rechtstreeks bij de verdediging betrokken wordt — derhalve nagenoeg de geheele burgerbevolking — een hoeveelheid voedsel moet verkrijgen, welke geacht kan worden de behoefte van den mensch onder normale omstandigheden uit te maken. Zijn de daarvoor noodige voorraden aanwezig, dan behoeft, mits slechts gezorgd worde een doelmatige uitdeeling dier voorraden te verzekeren, niet voor gebrek gevreesd te worden, en zeker is het, dat alsdan vele ingezetenen, met opzicht tot de voeding, in veel betere conditiën dan in vollen vreedstijd zullen verkeerden.

Door Prof. VON VOIT nu wordt verlangd, dat het voedsel van den mensch onder normale omstandigheden per dag bevat (1):

	G. Eiwitten.	G. Vetten.	G. Koolhydraten.
voor een volwassen man	118	56	500
» » » vrouw	90	40	375
» » kind (gemiddeld)	50	40	200

(1) Zie: »Untersuchung der Kost in einigen öffentlichen Anstalten». Voor het normale voedsel der vrouw worden door VON VOIT geen bepaalde cijfers opgegeven en alleen deelt hij mede, dat voor een vrouw gerekend moet worden op het $\frac{3}{4}$ van het voedsel voor een man. Evenmin geeft hij bepaalde cijfers op voor het kindervoedsel. De daarvoor opgegeven cijfers zijn gemiddelden, ontleend aan het bekende werk van Dr. MEINERT: »Armee- und Volksernährung.»

Met die gegevens aan de hand kan worden aangetoond, dat op zeer voldoende wijze in de *broodvoeding* kan worden voorzien, indien de hoeveelheid bestaat uit 600 G. voor een man, 500 G. voor een vrouw en gemiddeld 250 G. voor een kind.

Het spreekt intusschen vanzelf, dat het overige van de geheele hoeveelheid voedsel dan ook uit andere spijzen moet bestaan, hoewel niet tot die quantiteiten als door den Heer K. wordt opgegeven. Wordt bijv. aan het brood 250 G. vleesch en vet, 50 G. kaas en 2 L. aardappelen toegevoegd, dan verkrijgt men een ration, dat aan de eischen, door von VOIT voor een volwassen man gesteld, geheel beantwoordt.

De statistiek leert, dat met vrij groote zekerheid kan worden aangenomen, dat het aantal mannen, vrouwen en kinderen eener bevolking zich verhoudt als de getallen 1, 1 en 3. Hieruit volgt dus, dat de gemiddelde hoeveelheid brood, waarop, bij de approviandeering van de *Amsterdamsche* stelling, voor de burgerbevolking moet worden gerekend, gesteld kan worden op $\frac{600 + 500 + 3 \times 250}{5} = 370$ G. per hoofd en per dag.

Neemt men nu, om ruim te rekenen, aan, dat de verdedigende krijgsmacht en dat gedeelte der bevolking, hetwelk ten behoeve der verdediging diensten verricht, gezamenlijk een sterkte heeft van 100.000 man, en dat het broodration voor dezen 750 G. bedraagt, dan blijkt, dat dagelijks een hoeveelheid brood noodig is van: $100.000 \times 0,75 + 550.000 \times 0,37 = 278.500$ KG. Met de 43.826.000 KG. kan derhalve voorzien worden in de behoeften van niet minder dan ruim 157 dagen.

De Heer K. stelt zich voor, dat, bij een belegering van de stelling, al zeer spoedig gebrek aan de andere voedingsmiddelen zal ontstaan en het brood alsdan het hoofdvoedsel zal moeten vormen; vandaar, dat hij aanneemt, dat per hoofd en per dag 1 KG. noodig zal zijn. Naar het mij voorkomt, bestaat er echter geen enkele grond voor die onderstelling, en wel omdat:

1°. wellicht geen stelling kan worden aangewezen, welke, bij het uitbreken van een oorlog, met opzicht tot het aanwezig zijn van hulpbronnen voor de verpleging, in zulk een gunstigen toestand verkeert als de stelling van Amsterdam; en

2°. zelfs in het voor ons ongunstigste oorlogsgeval aangenomen mag worden, dat vóór het tijdstip, waarop tot belegering van de stelling wordt overgegaan, de gelegenheid heeft bestaan om verplegingsbehoeften op ruime schaal van elders aan te voeren.

Beide punten vereischen eenige toelichting. Ten aanzien van het eerste vestig ik er de aandacht op, dat de *veeteelt* het hoofdmiddel van bestaan uitmaakt van de bevolking van het grootste gedeelte van het platteland, binnen de stelling gelegen, en dat in het overige gedeelte het landbouwersbedrijf op groote schaal wordt uitgeoefend. De aanwezige voorraad vee is

evenwel nagenoeg niet voor eigen consumtie bestemd en dient bijna uitsluitend voor de zuivelindustrie en voor den uitvoer. Desniettegenstaande is de plattelandsbevolking onder de gewone omstandigheden, behoudens invoer van enkele artikelen, geheel in staat in eigen onderhoud te voorzien en daarenboven, behalve het vee, nog enkele producten — als kaas, groenten, aardappelen, peulvruchten, enz. — in den handel te brengen.

In tijd van oorlog treedt nu in zooverre een meer nadeelige toestand in, dat de aanwezige voorraden ook moeten dienen voor de voeding van de bezettingstroepen, zoomede van de personen, waarmede de bevolking is vermeerderd, doch daarentegen komen nu niet alleen de geheele, zeer rijke veestapel en de tot uitvoer bestemde voorraden ter beschikking, doch ook een groot gedeelte van de verplegingsbehoeften van de geïnundeerd wordende polders, zoomede van verschillende, buiten de stelling gelegen gemeenten.

Juiste cijfers voor de grootte van den veestapel binnen de stelling zijn moeilijk op te geven, doch in het jaar 1878 rekende de Heer DEN BEER POORTUGAEL reeds uit, dat binnen de toen ontworpen linie kon worden gerekend op niet minder dan 47.209 stuks groot vee. Thans, na een 10-tal jaren, nu de linie aanmerkelijk uitgebreid is en de veestapel op zichzelf niet onbelangrijk vermeerderd is, kan men veilig aannemen, dat de voorraad minstens uit 65.000 stuks bestaat. Volgens het laatste landbouwverslag telde bijv. de provincie Noord-Holland in het jaar 1886 niet minder dan 117.298 melkkoeien. Voegt men nu hierbij de stieren, ossen, schapen en varkens, dan komt men tot een zeer belangrijk cijfer.

Op 31 December 1887 bedroeg de voorraad gerst te Amsterdam en aan de Zaan te zamen 434 last, de voorraad boekweitgrutten zelfs niet minder dan 1223 last, gezwegen nog van de belangrijke hoeveelheden rijst, aardappelen, erwten, boonen enz., waarvan hier korthedshalve geen cijfers worden opgegeven.

Om evenwel eenigszins te kunnen oordeelen over de grootte van den voorraad verplegingsbehoeften, waarover al dadelijk binnen de stelling van Amsterdam kan worden beschikt, volgen hier enkele mededeelingen, betreffende de approviandeering van Parijs in 1870, waarbij wordt opgemerkt, dat die stad toen een bevolking telde van 2.280.000 menschen en zij een belegering door insluiting van 132 dagen heeft doorstaan.

Eerst 7 Augustus, na het ontvangen van de berichten over de geleden nederlagen bij Spicheren en bij Woerth, werd het bevel tot de volledige approviandeering van de stad gegeven. Uit een, door een daartoe aangewezen commissie, ingesteld onderzoek, bleek toen, dat in de militaire magazijnen voldoende voorraden aanwezig waren om een bezetting van 200.000 man gedurende eenige maanden te voeden, doch met uitzondering van het versch vleesch, waarvoor nog gezorgd moest worden. Voor de burgerbevolking moest daarentegen alles aangeschaft worden.

Op 9 Augustus kreeg de onderintendant PERIER — die door den Minister

van Oorlog ter beschikking was gesteld van het gemeentebestuur — machtiging tot het aanschaffen van de benoodigde voorraden, naar aanleiding waarvan door hem aangekocht werden :

8.000.000	KG. graan,
26.500.000	» meel,
470.000	» gezouten en geconserveerd vleesch,
3.200.000	» gerst,
3.200.000	» aardappelen,

en voorts overeenkomstige hoeveelheden van minder belangrijke verplegingsbehoefden.

Door de zorg van den Minister van Handel DUVERNOIS werden verder in Augustus aangeschaft 30.000 stuks rundvee en 200.000 schapen. Hoewel die voorraad in September nog vermeerderde, waren echter bij het begin der belegering slechts aanwezig: 30.000 stuks rundvee, 180.000 schapen en 6000 varkens.

Het graan en het meel vertegenwoordigden dus een hoeveelheid van hoogstens 16.430 last; de veestapel en het gezouten en geconserveerd vleesch een hoeveelheid van hoogstens 60.000 stuks groot vee, gerekend dat 7 schapen of 4 varkens voor de voeding gelijk staan met 1 rund, en dat van 1 rund, 200 KG. gezouten of geconserveerd vleesch verkregen wordt.

Naar die verhouding zou Amsterdam met een bevolking van 650.000 inwoners voor zes maanden hoogstens 6.400 last graan en meel en 23.500 stuks groot slachtvee behoeven. Door het bovenstaande heb ik evenwel *niet* willen aantoonen, dat Amsterdam met de laatstgenoemde hoeveelheden kan volstaan, aangezien de approviandeeringsvoorraad van Parijs — alwaar tijdens de belegering gebrek geleden werd — niet tot maatstaf voor dien van Amsterdam mag dienen, doch *alleen*, dat Amsterdam met zijn omgeving over zulke aanzienlijke hulpbronnen voor de verpleging heeft te beschikken, dat daarmede, behoudens enkele artikelen, bij een eventueele belegering desnoods zeer geruimen tijd kan worden volstaan.

Wat het tweede punt aangaat, stel ik mij voor, dat het allerongunstigste geval, waarin Amsterdam bij het uitbreken van een oorlog kan verkeerden, daarin bestaat, dat de oorlog plotseling uitbreekt en de stelling alsdan in *eerste linie* wordt aangevallen. Het zal echter wel geen betoog behoeven, dat dit geval bijna ondenkbaar is, omdat men zich bezwaarlijk kan voorstellen, dat niet te voren, hetzij door de gespannen politieke verhoudingen, hetzij door andere omstandigheden, op eenigerlei wijze aanleiding is gegeven tot het doen van voorbereidingen voor het in staat van verdediging brengen van de stelling, waartoe dus ook het aanvoeren van verplegingsvoorraden gerekend kan worden. Hoe dit ook zij, in het hier onderstelde geval wordt aangenomen, dat vóór de oorlogsverklaring geen voorbereidingen konden worden getroffen. Heeft nu de aanval van de landzijde plaats, dan kan Amsterdam niet in eerste linie liggen en bestaat er alle gelegenheid om de

stelling, althans in den eersten tijd, door aanvoer uit het buitenland en uit de noordelijke provinciën — Friesland, Groningen en Drente en wellicht zelfs een gedeelte van Overijsel — van het ontbrekende te voorzien.

Alleen bij een aanval van de zeezijde kan de stelling dan ook in eerste linie liggen, doch alsdan moet de vijandelijke krijgsmacht te voren onder zeer ongunstige omstandigheden een landing op de Noordzeekust hebben bewerkstelligd, of wel moet zij de stelling van den Helder hebben vermeersterd. Om daartoe evenwel te kunnen overgaan, moet eerst een landingsvloot in gereedheid worden gebracht, en dat daarvoor, zelfs bij een zeer doeltreffende voorbereiding, zeer veel tijd gevorderd wordt, zal wel niet beoogd behoeven te worden.

Hoewel de Noordzee al zeer spoedig door vijandelijke schepen onveilig gemaakt kan worden, kan onze marine er zonder twijfel voor zorgen, dat de gemeenschap met buitenlandsche havens tot na aankomst der landingsvloot behouden blijft. Vóór dien tijd heeft er — in aanmerking genomen, dat stoombooten niet langer dan 36 uur behoeven, om de reis van verschillende Engelsche havens naar Amsterdam te volbrengen — alle gelegenheid bestaan tot het daaruit overbrengen van verplegingsvoorraden.

Mede is dit het geval met het vervoeren van verplegingsbehoefden uit de noordelijke provinciën. Het verkeer tusschen Amsterdam en de Friesche havens Harlingen, Stavoren en Lemmer kan als verzekerd worden beschouwd, zolang de genoemde provinciën niet door vijandelijke troepen zijn bezet en onze marine meester blijft van de Zuiderzee. Eerst nadat de stelling van den Helder gevallen is, kan er echter sprake zijn, dat de Zuiderzee in 's vijands bezit komt en dus de gemeenschap met die havens afgebroken wordt. Aangezien de overtocht van Harlingen — de verstgelegene dezer drie havens — naar Amsterdam niet langer dan 6 à 7 uur duurt, zullen te voren belangrijke aanvoeren uit de hierbedoelde provinciën plaats gehad kunnen hebben, en dat daarvoor betrekkelijk weinig tijd noodig is, wordt ten overvloede bewezen door de approviandeering van Parijs. Deze toch nam op 9 Augustus een aanvang en kon op 1 September als volbracht worden beschouwd, niettegenstaande de middelen van gemeenschap veel gebrekiger waren, dan waarover voor de aanvoeren naar Amsterdam uit de gezegde provinciën zal kunnen worden beschikt.

Dat die provinciën een hoogst belangrijke bron voor toevoer van levensmiddelen enz. voor de stelling kunnen vormen, moge o. a. blijken uit de opgaven in het laatst verschenen verslag over den Landbouw in Nederland, waarnaar hier korthedshalve verwezen wordt. Alleen zij opgemerkt, dat zoowel Friesland als Groningen in het bezit zijn van een zeer belangrijken veestapel, en verder, dat in het bijzonder in Groningen groote hoeveelheden tarwe, rogge, gerst, haver, boonen, erwten en aardappelen worden verbouwd, welke producten evenwel grootendeels ook in Friesland en Drente in betrekkelijk groote massa's aangetroffen worden.

Na het vorenstaande meen ik nog met een enkel woord te moeten terugkomen op den door den heer K. aangenomen maatstaf voor den voorraad graan, welke ondersteld kan worden in de stelling van Amsterdam aange troffen te worden. Zooals reeds medegedeeld werd, heeft hij daarvoor genomen de hoeveelheid, welke, volgens het verslag van de Kamer van Koophandel, op ultimo December van het vorig jaar te Amsterdam en aan de Zaan opgelegd was. Nu blijkt al dadelijk uit de hieronder volgende cijfers, mede ontleend aan de verslagen van de Kamer van Koophandel te Amsterdam, dat de voorraden op 31 December jaarlijks groote verschillen kunnen opleveren:

Aanwezig op 31 December van :	Tarwe (lasten).			Rogge (lasten).		
	Te Amsterdam.	Aan de Zaan.	Totaal.	Te Amsterdam.	Aan de Zaan.	Totaal.
1882		3150	3150	5575		5575
1883		7129	7129	8428		8428
1884	2528	1712	4240	3411	150	3561
1885	2835	1535	4370	11724	5536	6660
1886	2155	1470	3625	13803	6355	20158
1887	1407	1493	2900	9477	1662	11139

Om een voorbeeld uit de laatste jaren te nemen, verminderde de voorraad rogge in 1887 met ruim 9000 last rogge, uit welk voorbeeld tevens blijkt, dat uit de cijfers van de op 1 Januari van elk jaar opgelegde hoeveelheden geen gevolgtrekkingen gemaakt kunnen worden voor de hoeveelheden, welke men op andere tijdstippen van het jaar zou aantreffen. Kan men al voor plattelandsgemeenten, alwaar graan *verbouwd* wordt, eenige algemeene regelen opsporen omtrent de hoeveelheden, welke aldaar op verschillende tijdstippen aanwezig zullen zijn, voor groote handelscentra — als Amsterdam — is dit te eenenmale onmogelijk, omdat de voorraden in die centra van te vele niet te voren bekende factoren — rijzing en daling van handelsprijzen, speculatiegeest, politieke toestanden enz. — afhankelijk zijn, dan dat daarop eenige regel kan worden gebouwd.

Konden de op het einde van het jaar aanwezige voorraden graan tot aanwijzing dienen voor de grootte van den handel, welke daarin gedreven wordt, dan zou men uit de medegedeelde cijfers de algemeene gevolgtrekking kunnen afleiden, dat de Amsterdamsche graanhandel in de laatste jaren eer vooruit, dan achteruit is gegaan. Wanneer de Heer K. dan ook beweert, dat die handel — zoowel met het binnen- als met het buitenland — verlopen is, dan moet daaraan niet al te groote waarde gehecht worden; alleen heeft de Amsterdamsche graanhandel geen gelijken tred gehouden met dien van Rotterdam en vooral niet met dien van Antwerpen. Slechts in het

laatste jaar is achteruitgang te bespeuren en blijft die achteruitgang voortduren, dan zou daarvan — hoewel zeer in het verschiet — het gevolg kunnen zijn, dat bij een eventueele approviandeering zulke groote massa's graan van buiten moeten worden aangevoerd, dat niet meer op een tijdige voorziening gerekend zou mogen worden. Zou men daarvoor evenwel — nu het Merwedekanaal zijn voltooiing nadert en dus weldra een hoogst belangrijke handelsweg naar Duitschland wordt geopend — zooveel vrees behoeven te koesteren, dat door de Regeering, alleen om der wille van de approviandeering, buitengewone maatregelen ter bevordering van den graanhandel moeten worden genomen? Mij komt dit, althans voor het oogenblik, geheel onnoodig voor, en het schijnt mij toe, dat de voorbereidingen, welke — met opzicht tot het verzamelen van verplegingsvoorraden in oorlogstijd — door de Regeering (hier het legerbestuur) behooren getroffen te worden, zich voorshands alleen moeten bepalen tot:

1°. de zorg voor het bij mobilisatie of reeds vóór dien tijd ter beschikking krijgen van voldoende middelen voor het vervoer van de aan te brengen voorraden;

2°. het verzamelen van gegevens, die voortdurend aangevuld en bijgewerkt moeten worden, omtrent de hoeveelheden, welke van de voornaamste verplegingsbehoefden, onder normale omstandigheden, binnen de stelling aangetroffen worden, zoomede omtrent het productievermogen van de daarin gelegen fabrieken en andere inrichtingen tot bereiding van levensmiddelen enz. uit grondstoffen. Uit die statistiek kan, in verband met de waarschijnlijke vermeerdering der bevolking en andere in rekening te brengen factoren, benaderd worden, welke levensbehoefden bij het uitbreken van een oorlog aangevoerd moeten worden; en

3°. het aanleggen eener statistiek omtrent de hulpbronnen voor de verpleging in de provinciën Friesland, Groningen en Drente, of, in het algemeen, in dat gedeelte van ons land, hetwelk buiten de verdedigingsliniën gelegen en aangewezen is voor den aanvoer van verplegingsbehoefden in de stelling van Amsterdam. Die statistiek behoort te omvatten: de grootte van den veestapel, de uitkomsten van den landbouw in het afgelopen jaar, de plaatsen waar de hoofdvoorraden aangetroffen worden, de grootte van die voorraden op verschillende tijdstippen van het jaar, het aangeven van de middelen waarmede, en den tijd waarin die voorraden naar de Friesche havens kunnen worden overgebracht, de namen van de groothandelaars en van de tusschenpersonen, welke voor het doen van aankopen in aanmerking kunnen komen enz.

Ten einde de beschikking te krijgen over de onder 1°. genoemde middelen van vervoer zijn door het legerbestuur met de spoor- en tramwegmaatschappijen, en in den laatsten tijd ook met vele stoombootondernemingen overeenkomsten aangegaan. Deze bevatten o. a. de bepaling, dat de maatschappij of de directie zich verbindt om in oorlogstijd haar materieel,

wanneer dit gevorderd wordt, ten dienste van het krijgsbestuur geheel ter beschikking te stellen. Aan de bovengenoemde, m. i. zeer noodzakelijke voorbereidingen wordt dus wel degelijk gedacht.

Wat de genoemde overeenkomsten aangaat, tot dusverre zijn uitsluitend met stoombootondernemingen in *binnenlandsche* vaart contracten gesloten. Aangezien echter bij mobilisatie vooral getracht zal moeten worden, zoo spoedig mogelijk de noodzakelijke buitenlandsche producten, bijv. steenkolen, binnen de stelling te brengen, verdient het ten zeerste overweging, den getroffen maatregel ook uit te breiden tot die ondernemingen, welke door hunne booten de gemeenschap met de buitenlandsche havens onderhouden.

In verband met de graanquaestie tracht de Heer K. nog aan te toonen, dat de ruimte tot berging van graan in de stad te gering is en dat in oorlogstijd geen grootere voorraad dan van 12.000 last kan worden opgelegd. Uit dit laatste leidt hij af, dat Amsterdam groote behoefte heeft aan een *rijks-* of *gemeente-graanmagazijn*, geheel ingericht naar de eischen des tijds en dat de zekerheid moet geven, dat er ten allen tijde een groote hoeveelheid graan, tegen broeiing beveiligd, voorhanden ligt, waardoor de burgers in tijd van nood voor honger behoed zouden zijn. Voor de inrichting van dat magazijn wordt voorts door hem de aandacht gevestigd op de zoogenaamde silo's naar het stelsel *Huart*.

In het bovenstaande meen ik genoegzaam bewezen te hebben, dat een vermeerdering van den graanvoorraad in vredetijd met het oog op de behoeften in oorlogstijd niet zoo noodzakelijk is, als de Heer K. zich dit voorstelt, en dat het Rijksbelang daarbij dan ook, indien het alleen geldt de approviandeering der stelling, voorshands niet geacht kan worden betrokken te zijn. Dit neemt intusschen niet weg, dat, ingeval van Amsterdam een groote stapelplaats van granen gemaakt wordt, daarvan bij de approviandeering niet alleen van deze stelling, doch zelfs van de geheele zoogenaamde vesting Holland ongetwijfeld partij zal worden getrokken. Wellicht zal alsdan verkregen kunnen worden, dat aanvoeren in oorlogstijd geheel onnoodig zouden zijn, of althans tot betrekkelijk geringe hoeveelheden beperkt behoeven te worden.

Evenmin als, voor het oogenblik, in vredetijd een vermeerdering van den graanvoorraad te Amsterdam voor de approviandeering noodzakelijk is, evenmin is het een vereischte, dat daarvoor graanmagazijnen met mechanischen opslag worden opgericht. Zijn die magazijnen voorhanden, dan zal men daarvan zeer zeker een nuttig gebruik kunnen maken; zijn ze er echter niet, dan zal men zich ongetwijfeld op andere wijze kunnen behelpen. In een groote stad, als Amsterdam, behoeft in oorlogstijd nimmer gebrek aan magazijnsruimte te bestaan, want, zoo noodig, zal men daarvoor openbare of particuliere huizen of gebouwen kunnen inrichten. Stelde men zich voor, dat nu reeds de magazijnen voor het bewaren van de verplegingsvoorraden

aanwezig moeten zijn, dan zouden even goed, en zelfs met meer recht van bestaan, de kazernen tot huisvesting van troepen en de hospitalen tot verpleging van zieken en gewonden, reeds in vreedestijd voorhanden moeten zijn.

Trouwens, er bestaat in Amsterdam overvloed van magazijnsruimte, al is het dan ook, dat het graan slechts in een enkel magazijn mechanisch verwerkt kan worden. In het *Handelsblad* van 15 Augustus jl. rekent de Heer REIJNVAAN voor, dat alleen in Amsterdam — derhalve zonder de bergplaatsen aan de Zaan mede te rekenen — 24.000 last graan in de aanwezige magazijnen kan opgelegd worden. Met die hoeveelheid kan een bevolking van 650.000 zielen ruim 300 dagen van brood voorzien worden.

Het blijkt dus, dat de heer REIJNVAAN, die de gegevens voor de voordracht verstrekt heeft (zie bladz. 7 der brochure en het aangehaalde artikel in het *Handelsblad*), op welke gegevens de berekeningen van den heer K. gegrond zijn, zich aanvankelijk vergist heeft in zijn opgave, dat in oorlogstijd geen grootere voorraad dan van 12.000 last kan worden opgelegd.

Dat het graan in alle magazijnen te Amsterdam door handenarbeid voor bederf gevrijwaard zal moeten worden, is in oorlogstijd niet zulk een groot nadeel, als men oppervlakkig zou meenen. Zelfs zou men het tegendeel kunnen beweren, omdat daardoor o. a. gelegenheid wordt gegeven om een groot aantal werklieden, die, tengevolge van den staat van oorlog, zonder werk zijn en een gevaarlijk element in een ingesloten stad kunnen worden, nuttig bezig te houden en hen in staat te stellen in hun levensonderhoud en dat van hunne gezinnen door arbeid te voorzien.

De vraag of het Rijk en de gemeente Amsterdam, om andere redenen dan voor de approviandeering, belang hebben bij de verbetering en de verlevendiging van den Amsterdamschen graanhandel, is in het bovenstaande, als niet behoorende tot het daarin behandeld onderwerp, buiten beschouwing gelaten. Voor hen, die kennis zouden willen nemen van de maatregelen, welke tot het verkrijgen van die verlevendiging getroffen behooren te worden, meen ik de lezing van het in vele opzichten zeer verdienstelijk en zakelijk naschrift van den Heer REIJNVAAN te moeten aanbevelen.

E. G. WINCKEL,
Kapitein-Intendant.

's-Gravenhage, Augustus 1888.

DE TOEPASSING VAN DE PIJNBANK IN ONZE OUDE MILITAIRE RECHTSPLEGING.

»Ik ben genoodzaakt door de hand van den cipier te schrijven, also de mijne door 't pijnigen onbruikbaar geworden is.»

Zoo schreef op 20 Juli 1638, Pater JOHANNES BAPTISTA BODDENS, rector van de Jesuiten, aan den Hertog VAN BOUILLON, Gouverneur van Maastricht, nadat hij als betrokken in het verraad van die vesting, met twee andere geestelijken door den kriegsraad was ter dood veroordeeld (1).

Luidens de akte van beschuldiging had de biecht hen met dit misdrijf in kennis gesteld en werden zij tot de onthulling er van verplicht geoordeeld.

Ten gevolge van hunne voortdurende ontkenning op deze punten, werden zij aan eene zeer gestrengte pijniging onderworpen. BODDENS werd dan ook door vier cellebroeders naar het schavot gedragen, »niet konnende gaan van wegens de torture.»

Hoewel deze veroordeelde verdacht werd van simuleeren, kan men zich zeer goed voorstellen, dat hij kon schrijven noch gaan, na op de pijnbank te hebben uitgestaan, wat in deze landen daarbij gebruikelijk was.

Al blijkt niet op welke wijze in casu getracht is, om de bekentenis door middel van de pijnbank te verkrijgen, de manier waarop de torture in deze landen in het algemeen werd uitgevoerd, kan men o. a. leeren kennen uit de beschrijving, die Mr. JOOST DE DAMHOUDER daarvan geeft (2).

Deze rechtsgeleerde deelt niet alleen mede, hoe hij te Brugge de pijnbank dikwijls in werking heeft gezien, maar zegt tevens, dat de door hem bijgewoonde »maniere van pijnen gemeenlijk gheuseert (is) binnen den landen van herrewaerts over (3), daertoe hebbende alomme ghenoech ghelijcke instrumenten» (4).

(1) Bijzonderheden omtrent deze zaak o. a. te vinden bij A VAN DER KEMP, »Magazijn van stukken tot de Militaire jurisdictie betrekkelijk». Utrecht, WILD. Deel 1, bladz. 243 en v.

(2) »Practijcke in Criminele Saecken», ghemaect door JOOST DE DAMHOUDER VAN BRUGGE. Rotterdam, PIETER VAN WAESBERGE, Boeverkooper, Anno 1642.

(3) Volgens Mr. J. J. VAN HASSELT, »Tractatus de Jurisdictione Militaire» (bladz. 81) zijn hiermede bedoeld, de Nederlanden en in 't bijzonder de provinciën Holland en Zeeland.

(4) Deze werden door den scherprechter geleverd. Bij besluit van 2 Juli 1677 legde de stedelijke regeering van Arnhem den toenmaligen scherprechter, ANDRIE HANSEN, een traktement toe van

Zijn beschrijving is in de volgende termen vervat.

»(De rechters) eerst gedaen hebbende heurlieder extreme, ende uysterse devoirs ende diligentie om den ghevangen patient te brengen totter waerachtighe confessie ende kennisse van dies men t' sijne laste bij goede ende deuchdelijcke informatie precedente vernomen ende verstaen heeft, ende daertoe niet connende ghecomen, wordt eijndelijck den patient gewesen ter banck of torture».

»Aldaer hij wort naeck ontleet ende beide sijn handen op sijnen rugghe ghebonden, ende gheleijt op eenen seer smallen banck, smalder dan 't lichaem, met sijn rugghe nederwaert ende den buick opwaert, sijn schamelheyt alleen ghedeckt met eene lynen doec oft broeck, ghebonden onder d'oxcelen boven 't herte met een coorde aan de voorseijde banck, omdat hij niet vallen en soude, beide de groote teenen ghebonden met een coorde, daer mede 't lichaem uytgeruct wort met een wielken, stocxken, oft ander ghelijck instrumentke».

»Voorts ghebonden, een coorde boven de knieën op 't dicke of dijen van sijn beenen, die daer inne ghewronghen ende ghedraeyt wordt, seer oft luttel ter discretie van den Jughe».

»Van gelijcken altemets (1) een coorde op de schenen ghebonden ende oock gewrongen; bovendien altemets, een ront houpelken van coorden ghemaect vol groote knoopen, geheeten 't paternoster, dat men doet rontomme 't voorhoofd en de seer oft luttel wrickt of draeyt met twee stocxkens oft beentkens ter discretie oock van den Jughe; daer nae soo leght den Hangman oft Scherprechter op 't patients ooghen eenen natten doeck ende dout hem sijn neusgaten toe ende giet met eenen water-pot oft canneken met een gootken, coudt water op sijn herteput (2), op sijn teenen, beenen ende elders; daer nae stelt hij hem een breydelken binnen sijnen mondt ende giet coudt water (3) in sijnen mondt, ende lichaem, totdat het lichaem geswollen is, alsoo dickmael ende langhe alst den Jughe ende sijnen Raet schijnt, dat 't lichaem verdraeghen mach sonder groot dangier ende perijckel; hebbe oock altemets geweten eer dat men den patient de bovengenoemde pijn in al, oft in partije aen dede, dat men al sijn hayr van den lichaem stappans (4) dede afweeren ende scheeren (5) ende wel visiteren ende

f 100 onder verplijcting, om daarvoor alle justitie, kapitale of mindere met ab- en dependentie, hetzij van examen, torture, met alle instrumenten, die hij gewoon is te leveren, niets uitgezonderd te verrichten, zonder iets meer te kunnen vorderen, behalve negen kannen Franschen wijn bij het doen van iedere justitie." (Mr. J. W. STAATS EVERS; in «de Oude Tijd», jaarg. 1869, bladz. 98.)

In den regel ontving de scherprechter voor iedere torture drie gulden.

(1) Sontijds.

(2) Hartkuil.

(3) Sontijds ook..... urine! (HOFDIJK, Ons voorgeslacht, Deel V, bladz. 178, noot 1.)

(4) Terstond.

(5) Oudtijds bij het heksen-examen werd vóór de pijniging, bij de heks een streng onderzoek gedaan naar een verborgen talisman, waarmede de duivel haar tegen de pijn zoude kunnen verharden; de nagelen werden haar geknipt en al het haar weggeschoren.

onderzoekten oft den patient gheen remedie over hem en hadde van tooverye jeghens gevoelen om, de pijn ende torture gheduerende, onghewoelyck te moghen sijn."

Ondanks de hevige pijnen, die den patient werden aangedaan, bleef hij dikwijls in het ontkennen volharden, zooals ook door de geestelijken, bij het verraad van Maastricht betrokken, getoond werd.

Niet altijd echter geschiedde, wat ten opzichte van hen plaats had, namelijk het uitspreken van het doodvonnis en de executie daarvan, al waren zij door de torture niet tot confessie gebracht.

In den regel werd de patient, wanneer hij op de pijnbank bleef ontkennen, vrijgelaten »quousque" (1) en aldus op hem toegepast, wat in onze Rechtspleging bij de Landmacht, absolutie van de instantie genoemd wordt.

Volgens Mr. DE DAMHOUDER echter behoorde hij »naer rechten planelyck ende gheheelijck gheabsolveert te wesen, want hij bij der banck ghepurgeert is van alle inditien", een gevoelen, dat ook door den op militair-rechterlijk gebied bekenden GERHARD FELTMAN gedeeld wordt, waar hij zegt:

»Wanneer yemant sonder yets te bekennen de torture uytstaat, soo heeft hij sijn ghepurgeert en moet ten eenemaal geabsolveert werden" (2).

Onderscheidene vonnissen op militair gebied gewezen (3) staven de toepassing van dit beginsel. Zoo blijkt, dat op 27 September 1603, een soldaat »door ordre van sijn sergeant eenighe pulver gedraghen hebbende, dat de sergeant aen een soetelaer hadde verkocht, ontkennende geweten te hebben dat er pulver in de sack was en de torture wederstaen, is ontslagen mits betalende sijne kosten."

Voorts dat op denzelfden datum »een soldaat beschuldigt na den vijandt te hebben willen loopen ende daerover mede de torture wederstaen hebbende, is ontslagen; alsook dat op 18 Mei 1609 »een soldaat lange gevangen geweest, de torture wederstaen hebbende, is ontslagen; om de koste van de gevangenis te vervallen betaelt den Capiteyn de leeningen, soo lange hij op de Rolle goetgedaen is en het Land de reste."

Doen deze gewijsden zien, dat het doorstaan van de pijniging zonder tot de bekentenis te leiden, aanleiding gaf tot vrijspraak, meermalen hadden vonniswijzing en executie plaats in weerwil van het »wederstaan van de torture", zooals reeds werd opgemerkt ten opzichte van de ter dood veroordeeling der geestelijken, bij het verraad van Maastricht betrokken.

Dikwijls waren dan overwegingen in het spel, buiten de eigenlijke zaak

(1) Lett. hoe lang; verkorting van quousque tandem, hoe lang toch, of hoe lang nog (n. l. zal het duren of zoo voortgaan!); de aanvangswoorden van de eerste redevoering van Cicero tegen CATALINA.

(2) GERHARD FELTMAN, »Aenmerckingen over den Articulbrief ofte Ordonnantie op de discipline militaire." Derde druk. 's Gravenhage, SCHELTUS. Anno 1716. Bladz. 300.

(3) ANTHONI VAN DALEN, »Recueil van de notabelste besoignes ende resolutien. Derde druk. 's Gravenhage, SCHELTUS. Anno 1724. Bladz. 310.

gelegen, zooals o. a. de volgende aantekening uit een vonnis op 11 Augustus 1598 gewezen, aantoot (1).

»Rapport gedaen zijnde van de Torture van ROELANDT MAUVAIS gevangen, soldaet van den Kapitein BILSTEYN en naerder gelet op alle de circumstantien, praesumptien ende indicien, die uyt de informatien tegen hem waren resulterende, noopende eenige voorgenoomen Verraet of andere Entreprise op de stadt Berck; hoewel hij de Banck hadde wederstaen:»

»En daer bij geconsidereert, dat den selven MAUVAIS is geweest een Persoon van quaet en lichtvaerdigh leven, die verscheyde overlasten gedaen heeft aen eenige van de Religie, soo tot Ceulen als tot Amsterdam ende bovendien uyt dese Landen naer Ceulen ende voorts naer den vijandt was vertoogen ende hem aldaer eenigen tijdt gehouden, versch van den vijandt weder na deese Landen was gekomen, hebbende eenige bedenckelijke communicatien met den Gouverneur van Maestricht gehadt, sonder tot zijn gints gaen of zijn herwaerts koomen eenighe verlot, consent oft paspoort van de Generaliteyt of Regeeringe deser Landen, gehad te hebben, contrarie den Placcate ofte Ordonnantie bij de Heeren Staten Generael op dat stuck geëmaneert:»

»Daer bij oock gelet, dat hij anders een bedenckelijk Persoon in dese Landen is, daer van niet dan quaet tot nadeel van de Regeeringhe derselver Landen te verwachten is:»

»Soo ist, dat die van den Krijchsrade voornoemt, op alles gelet en geconsidereert, dat in deesen te considereeren stondt, of te heeft moghen moveeren (doende Recht) denselven ROELANDT gecondemneert hebben, ghelijck zij hem condemneeren mits desen voor een half jaer gesteldt te werden op een Galeije en daer naer gebannen uyt alle de Vereenigde Nederlanden, sonder daer inne weder te moghen komen, op poene van aen het leven daerover gestraft te worden.»

Blijkt uit deze uitspraak dat veroordeeling geschiedde, ondanks het wederstaan van de torture, om redenen buiten het onderwerp van onderzoek gelegen, somtijds werd de patient in weerwil van zijn ontkenning bij de »scherpe examinatie» toch gevoënist, omdat de inditiën van dien aard waren, dat aan de schuld van den beklaagde niet kon worden getwijfeld.

Zoo wordt in Maart 1614 de soldaat JEAN PHILIPPE, na de pijnbank te hebben wederstaan, ten eeuwigen dage gebannen, op gronden, die in het volgende extract-vonnis zijn aangegeven (2).

»Op de saecke van JEAN PHILIPPE soldaet onder de compagnie Collonelle (3) van den Baron DE COUTAUMER, die beschuldigt werdt van seeker Meysken van drie jaren oudt binnen Rotterdam schandelijck misbruyckt te hebben, dewijl hij de Torture heeft wederstaen en nochtans de indicien soo groot

(1) VAN DALEN, bladz. 308.

(2) VAN DALEN, bladz. 311.

(3) Gewoonlijk was de kolonel ook kapitein over een vendel, dat alsdan den naam droeg van Compagnie-colonelle, waarover de luitenant het speciaal bevel voerde.

zijn bevonden, dat niet kan getwijfelt worden, of hij moet aen het feyt schuldigh zijn."

»Is om seecker pregnante redenen verstaan, dat hij daerover ten eeuwige dage uyt dese Landen gebannen sal worden, gelijk hij daer uyt gebannen wordt mits desen, met last om daer inne nimmer meer weder te koomen, op poene van de galge:"

»Ende dat hij binnen sonneschijn uyt den Hage en Haegh-Ambacht en binnen drie dagen daer na, uyt de Geunieerde Provintien sal hebben te ruijmen, sonder daer inne langer te blijven op poene als boven."

Hoewel onder de rechtsgeleerden verschil van meening heerschte over de vraag, of de torture op de soldaten mocht worden toegepast, uit de medegedeelde vonnissen blijkt, dat te hunnen opzichte de pijnbank wel degelijk in werking werd gesteld.

Een man van gezag op het gebied van het oude militaire strafrecht, P. PAPPUS VAN TRATSBERG, spreekt in zijn »Corpus Juris Militaris" als zijn gevoelen uit, dat men de pijnbank niet geheel en al uit de militaire strafrechtspleging moet verbannen, maar haar alleen dient te bezigen, wanneer zware misdrijven zijn gepleegd, zooals verraad, moord, straatschenderij en het misdrijf van gekwetste majesteit; verder, wanneer de aanwijzigingen zoo duidelijk zijn, dat alleen de bekentenis ontbreekt en de beschuldigde niet bekennen wil en eindelijk als iemand een misdrijf bekent gepleegd te hebben in gemeenschap met anderen en hij deze »uyt obstinaetheyt" niet noemen wil.

Overigens verdedigt hij de torture niet; integendeel, hij noemt haar op grond van zijn ervaring een »onbestandich, periculoos ende bedriegelyck ding", ten gevolge waarvan de soldaat, al wordt hij ook onschuldig bevonden, steeds eenigszins zijn goeden naam verliest. Men zal toch zijn kameraden niet kunnen overtuigen, dat een eerlijk man blijft, wie onder des »Henkers" handen geweest en gepijnigd is; daargelaten nog dat de »luyden door de torture meestendeels bedorven en in haer gesonde lidmaten gekrenckt worden."

Zeker is het, zegt PAPPUS, dat er velen zijn, die den dood boven de tormenten zouden verkiezen.

Evenwel komt het ook voor, dat de patienten de pijniging met meer hardnekkigheid doorstaan, dan de rechters kunnen aanzien.

Reeds Mr. DE DAMHOUDER licht de rechters ten deze in, door aan te geven dat er boosdoeners zijn, die elkander pijnigen, opdat zij, te een of anderen tijd op de bank terecht komende, de torture zullen kunnen doorstaan zonder te bekennen of anderen aan te brengen.

Dat oefening in het doorstaan van pijnen ook voorkwam bij personen, die men niet onder de boosdoeners van professie kan rangschikken, blijkt uit hetgeen VAN DALEN mededeelt omtrent zekeren FRANCISCO CREMONA, gevangene van de »Edele Mogende Raedt van State."

»FRANCISCO CREMONA", zoo schrijft hij, »gebooren van Ferrara, out 26 of

27 jaren, gevangen van de Edele Mogende Raedt van State, in Octobri 1613, des avonts binnen Brussel dootgeschoten hebbende DON MARTIN DE LA TORRE, heeft daarover drie zware extraordinaire Torturen uytgestaen, altijd bij de negative persisterende. Zijn eerste examen was den 23 December 1613; doch de scherpe waren 1614; de laatste den 3 Marty."

»Is eindelijk gedimmitteert, 1614."

»Deze was een Brave, die dit gedaen hadde voor Montecuculi; hadde zich in sijne jeugt meenigmalen laten pijnigen, om te beproeven, wat hij uytstaen konde; hetzelfde heeft hij naderhandt confidenter verklaert; daarvan ick speciale kennisse hebbe."

Het »herpijnen," waarvan hier blijkt, kwam meermalen voor; in den regel schijnt daarbij het lichaam van den patient niet op de bank gelegd, maar met gebonden handen aan de paleye (1) gehangen te zijn, terwijl de koorden, die de voeten ter hoogte van de enkels samenbonden, aan de bank werden bevestigd (2).

In deze houding hangende, werd nu de pijniging herhaald.

Ook werd, ingeval tot herhaling der pijniging besloten was, alleen met roeden geslagen, een middel dat volgens DAMHOUDER's ervaring, eerder tot de bekentenis leidde dan pijnen of tormenten en meer aanbeveling verdiende, omdat er niet het minste gevaar in gelegen was.

Deze wijze van »herpijnen" werd op 1 Juli 1597 te Zaltbommel toegepast bij de vervolging van twee soldaten, beschuldigd van een misdrijf tegen de zeden.

»Ten overstaen van den Heere Amptman en Scheepenen tot Saltbommel ende andere uyt ten krijgsraede gecommitteert (3) (worden op 1 Juli 1597) nochmaels scherpelijck geexamineert, HARMAN PHILIPS en PIETER FAES, dewelcke noch vóór de pijn, noch in de pijn, hangende aen de paleye, noch te oock daer na, niet en hebben willen lijden tot de voorsz. verkractinghe schult te hebben, of daer van te weten en naer dat elck een goede wijle aan de paleye gehangen en oock HARMAN met roede geslagen was, hebbende Gedeputeerde ter examinatie goetgevonden van het pijnen op te houden, en eene vergaderinge van de Magistraet en Krijgsraedt te doen leggen, om rapport te doen en vorders in de saecke te doen adviseren."

»Hier naer de Magistraet vergadert wesende, is bij den Krijghsraede ver-

(1) Een katrol met behulp waarvan het lichaam werd uitgerekt.

(2) Ook schijnt men bij het hervatten der pijniging den beschuldigde wel aan zijne op de rug sameengebonden armen te hebben opgeheshen, waarbij dan een zeer zwaar gewicht, aan de voeten bevestigd, diende om het lichaam uit te rekken, hetgeen natuurlijk met onlijdelijke pijnen gepaard ging.

(3) Hier werd een Judicium Mixtum gehouden; Magistraatspersonen woonden dan informatie en krijgsraad bij. Dit kwam voor, wanneer een militair- en een burgerpersoon in eene zaak betrokken waren. (Mr. J. J. VAN HASSELT, »De Judicio Militari," Arnhem, MOELEMAN. Bladz. 28.)

Beschouwingen over het »Judicium Mixtum" te vinden in Mr. H. VAN DER HOEVEN. »Opmerkingen over de Nederlandsche strafwetgeving voor het Krijgsvolk te Lande." Tweede druk. Breda, BROESE & COMP. Bladz. 154.

zocht, dat zij neffens die van den Krijghsraede mede willen helpen adviseren, hoe men in deze saecke vorder soude kunnen procederen, daer op de selve haer excuseerde, zeggende sulcks te wesen alleen het werck van den Krijghsraede en dat hunluyden niet toe en stondt den Articulbrief eenige interpretatie te geven en naer iteratief versoeck aen hunluyden gedaen, om in dese saecke voorts ten beste te helpen adviseren, hebben hunluyden daarvan geexcuseert als vooren, doch onvermindert aen de Krijghsraede gediend voor advys, dat se geen nader of nieuwe indicien tot laste van de gevangenen en wiste, maer niet ongerade vinden soude, dat men se uyt het Ampt van Bommel bannen soude, hier op de Krijghsraede nader geadviseert hebbende en in consideratie geleyt, de straffe die de gevangenen alrede hadde verdragen, hebben geadviseert als hierna volgt."

»Op de sake van HARMAN PHILIPS en PIETER FAESZ voorsz. is geresolveert, dat hunluyden aangeseyt sal worden, dat sij sullen hebben te vertrecken uyt Bommel en Bommelerwaert; welverstaende, dat den Hopman de selve sal mogen versien met sulcken afscheyt als hij na sijn discretie sal bevinden te behooren, den 1 Julij 1597 voorsz. (1)."

Waren de aanwijzingen niet duidelijk genoeg, om tot de eigenlijke pijniging over te gaan, dan werd gebruik gemaakt van de »territie", waarbij, zooals ook door de beteekenis van het woord reeds wordt aangegeven, getracht werd om den beschuldigde tot bekentenis te nopen door hem vrees aan te jagen.

Dit zonderlinge middel kwam onder tweeërlei vorm voor en wel als territorio verbalis en als territorio realis.

In het eerste geval werd de scherprechter bij de examinatie geroepen; deze deed daarbij echter niet anders als zijn gereedschap »uytkraemen" en gedroeg zich verder, alsof hij den beschuldigde werkelijk wilde pijnigen.

Wilde men den patient nog nader aan de torture brengen en zijne vrees nog doen toenemen, dan werd de territorio realis gebezigd, waarbij hij ontkleed en op de pijnbank gebonden werd.

Opmerkelijk is het, dat FELTMAN omtrent de territorie aantee kent, dat zij, voornamelijk bij soldaten, »dickwills van grooter werkinge (was), als de torture selfs."

Deze Schrijver, evenals PAPPUS een autoriteit op het gebied van het oude militaire strafrecht, kent den militairen rechter de bevoegdheid toe, om met behulp van de pijnbank te informeeren, wanneer het onderwerpelijke feit aan lijf of leven kan worden gestraft. Hij grondt zich daarbij op één der artikelen van den »Articulbrief of te Ordonnantie op de Discipline Militaire" van 1590 (2) en hoewel hij het middel bedenkelijk vindt, zoo oordeelt hij

(1) VAN DALEN, bladz. 128.

(2) Artikel 65 van den Articulbrief van 1590. Als eenigh soldaet eenigh misbruyck of te faulte sal gedaen hebben, sal sijnen Capiteyn gehouden weesen, op poene van gesuspendeert te werden

toch, »dat men in dese wereldt in welke niet volmaect is, bij manquement van andere preuves wel daertoe (moet) komen.»

Evenwel wil hij niet alleen den graad van pijnigen geregeld hebben naar misdrijf en persoon en niemand zoodanig aan de torture onderwerpen, dat hij onbekwaam wordt om zijn functie waar te nemen, maar ook dit rechtsmiddel niet anders doen toepassen, dan wanneer het ten laste gelegde feit door zoodanige krachtige vermoedens gestaafd wordt, dat de rechters uit alle omstandigheden de schuld kunnen afleiden en alleen de bekentenis nog ontbreekt.

Ook acht hij het middel gerechtvaardigd, wanneer één onwraakbare getuige het misdrijf heeft zien plegen.

Verder oordeelt hij, op gezag van een »camerarius der Rijkstadt Dortmund, die een oudt Practisijn in sulcke saken was,» dat het krachtigste middel om iemand tot bekentenis te brengen, hierin bestaat, dat men den gevangene eerst »wat moede maect ende daerna van slaep onthoudt.»

Op grond van het oordeel der gezaghebbende schrijvers op militair-rechterlijk gebied, in verband met hetgeen omtrent de torture uit de medegedeelde vonnissen blijkt, is er aanleiding tot de meening, dat de pijnbank in de militaire, evenals in de gewone rechtspleging niet anders werd toegepast, dan wanneer tegen de gepleegde misdrijven (1) lijf- of levensstraffen waren bedreigd. Lichtere vergrijpen toch werden niet door den krijgsraad berecht, zooals blijkt uit het Reglement op de Procedures der Militairen in zaken van geringe importantie (2).

In dit stuk komt o. a. voor, dat wanneer een officier of soldaat eenig »delict of te faute» zal hebben bedreven, dat bij den Artikelbrief, »onze Placaten» of wetten van den oorlog verboden is en zwaarder gestraft zal moeten worden dan met water en brood, spitsroeden, het houten paard, het dragen van musketten of zadels, het stellen bij den provoost, en in arrest of dergelijke, de kolonel of commandeerende officier gehouden zal zijn om den delinquent te doen stellen bij den »geweldigen of te Provoost» van het garnizoen en daarvan aanstonds aan den Gouverneur of Commandeur kennis te geven.

Deze zal het misdrijf dan door commissarissen en den auditeur doen informeeren, de informatie in geschrifte laten brengen, vervolgens den krijgsraad bijeengeroepen en de gewezen vonnissen of genomen resolutiën doen executeeren.

van sijn ampt den tijdt van drie maanden, denselven te stellen in handen van den Generael of te dengeenen, die in het Quartier commandeert, die met de praesente Capiteynen, Lieutenanten ende Vaendrighs daerover op de informatie, die hij daertoe sal doen nemen sal oordeelen volgens deze Ordonnantie en Articulbrief.

In den vernieuwden Articulbrief van het jaar 1705 werd dit artikel gewijzigd.

(1) Commune of militaire.

(2) Dit reglement van 24 Februari 1687 is o. a. te vinden bij A. VAN DER KEMP, Deel II, bladz. 189 en v.

»Maar bijaldien eenig officier of soldaat een mindere faute mocht hebben begaan, hetzij absentie uit het garnizoen boven verlof, irreverentie aan hunne commandeerende Opper- of onderofficieren, dronkenschap, dissolutie of dergelijke en generalijke fouten, dewelke gewoonlijk gestraft worden met water en brood, spitsroeden (1), het houten paard (2), het dragen van musketten of zadels, het stellen bij den provoost en in arrest of dergelijke, ofte mindere maer geen meerdere ofte zwaerdere.»

»Soo ordonneren wij, opdat de Krijghs-Raden niet geduyrigh met geringe saeken mogen werden geoccupeert, dat de straffen van de voorschreve fouten privatelijck bij de Collonels of Commanderende Officieren naar gelegentheid van saeken sullen mogen werden gedecreteert, soodanigh als zij in conscientie ende goede justitie sullen bevinden te behooren; mits dat den Collonel ofte Commandierenden Officier alvorens de voorschreven straffe ter executie te doen stellen, gehouden sal zijn, daarvan kennisse ofte Notificatie te geven aan den Gouverneur ofte Commandeur van het Guarnisoen.»

Van de overwegingen nu, die den militairen rechter leidden tot het verwijzen naar de pijnbank (3), wanneer van een of ander zwaar delict bleek, alsook van zijn optreden gedurende de pijniging, wordt een denkbeeld verkregen door het richtsnoer na te gaan, dat de gewone rechter in het algemeen volgde.

Voor beiden toch ontsproot de vorm van rechtspleging uit denzelfden bodem van usantiën, gewoonten en algemeen erkende oude verordeningen (4).

Als regel gold dan, dat de beschuldigde niet ter bank mocht worden gelegd, wanneer hij het misdrijf bekend had of geneigd was zonder pijniging te bekennen; tenzij hij zijn mededaders of medeplichtigen niet wilde noemen.

Ook mocht niemand aan de torture worden onderworpen, wanneer niet in

(1) De wijze van uitvoering van deze straf kan o. a. blijken uit een vonnis van 6 Maart 1672, waarbij een soldaat veroordeeld werd, om »met zijn blote lichaem van boven, door de spitsroeden van vier en twintig tegens malkanderen gestelde personen, naar krijgsgebruik te lopen en 't zelve tot tweemaal toe.» Werd deze straf op ruiters toegepast, dan traden de stijgriemen in de plaats van de spitsroeden.

(2) Op 5 Mei 1629 werd binnen het fort St. Andries de »Kamerlingh» van een kapitein, gedurende één uur op het houten paard gezet, wegens het debaucheeren van vijf soldaten van de compagnie van den Kapitein Ronol, die hij elk een rijksdaalder had gegeven.

Omtrent de straf van het houten paard teekent FELTMAN aan, dat men een »Ruyter aan de paal moet sluiten, ingeval men den voetknecht tot het houten paard zoude veroordeeld hebben, omdat het werd geoordeeld tot schande van de geheele cavalerie, wanneer daaronder nog zoude worden getolereerd, die op een houten paard hadde gezeten, als ook, omdat een ruiter gewoon zijnde, de beenen van één te hebben in het rijden, zoo grooten pijn daarbij niet zoude uitstaan.» Aan officieren kon de straf worden opgelegd, om gedurende den tijd, dien de gestrafte soldaat op het houten paard doorbracht, daar naast te wandelen zonder zijdgeweer.

(3) Dit geschiedde bij decreet van den krijgsraad.

(4) In de sommiere Instructie voor den Hoogen Krijgsrade der Vereenigde Nederlanden van den 27sten October 1700, »naar welke den president en de leden, den advocaat-fiscaal en de griffier en de allen anderen haar sullen hebben te gedragen» wordt bepaald, dat in alle criminele en civile zaken zooveel mogelijk zal worden gevolgd en in acht genomen o. a. de wijze van procedereen door KAREL V in 1531 geordonneerd voor den Raad van State en het Hof van Justitie in Holland, voor zooverre die nog in gebruik mocht wezen.

rechten voldoende aanwijzingen (1) bestonden, hoewel »vele bloethatighe ende onverzadelycken jughen ende officieren (2) den gediffameerden op de bank werpen, alleenlijk om zijne quade fame zonder eenige particuliere inditien daer af te hebben, segghende dat de banck hen sal doen klappen alle dinck" (3).

Of de aanwijzing nu voldoende was, om tot de bank te concludereen »werd geheel aan het oordeel, de discretie en het geweten van den rechter overgelaten, evenals de maniere van pijnen, soete of stranghe."

»Echter heeft de goede jughe", zegt DAMHOUDER, »altijts medelijden ende compassie met den patient en rijpelijk t' aansien, zijn oude of jonckheijt, oft sterckheijt, 't sij sieckte oft ghesonde ende wat hij in de pijn verdragen magh, omdat hij in de sake soude doen 't offitie van eenen goeden, waerachtighen ende wijsen juge ende niet 't offitie van een tyrant. Hij eist oock te beginnen, eerst soetelijk, daer naer stranghelijker, naer de groote quantiteyt, oft qualiteyt van den delickte ende misdaet, naer de inditie, presomtien oft suspitien, die hij daer aen heeft ende naer de manieren van sijnen antwoorden."

»Den jughe en heeft niet te achten op sijn roepen, crijsschen, carmen, steenen oft claghen en dit al met sulcke goede moderatie en getempertheden, dat 't lichaam van den patient niet geminckt, niet gecrenckt, noch te seer gequetst en sij."

Tevens wordt aanbevolen, terwijl de patient op de bank ligt, in het bijzonder te letten op zijn gedragingen, zijne wijze van spreken en antwoorden, alsmede op de omstandigheid, of hij steeds blijft bij hetgeen hij beweert of daarvan afwijkt.

Terwijl de rechter op stelligen toon vraagt, moeten zijne vragen alleen betrekking hebben op de zaak, die tot de scherpe examinatie aanleiding gaf en zoodanig ingericht zijn, dat de nadere omschrijvingen van de zijde van den patient komen.

Ook behoort de rechter niet op de bekentenis aan te dringen, of met heviger pijnen te dreigen, wanneer de patient zijn misdrijf niet belijden wil, maar met »coelen zinne de pijn te continueren," totdat hij oordeelt naar reden en geweten genoegzaam overtuigd te zijn.

Evenmin dient hij den patient te ondervragen op het punt van misdrijven, door anderen bedreven, of omtrent hun gedrag en levenswijze, »ten ware van roovers, moordenaers, valsche muntenaers oft diergelijcke."

Moeten meerdere delinquenten wegens dezelfde zaak aan de torture worden onderworpen, zoo behoort de rechter te beginnen, òf met dengene van

(1) Voldoende aanwijzing in dezen zin was bijvoorbeeld de verklaring van één onwraakbaren getuige, die een of ander betreffende het misdrijf gezien had.

(2) Hiermede worden rechterlijke ambtenaren bedoeld.

(3) DAMHOUDER, 3ste Capittel.

wien hij meent het best de waarheid te kunnen hooren, of met den meest verdachte, of met den zwakste.

Geldt dit man en vrouw, dan begint hij met de laatste, als de zwakste; betreft het vader en zoon, dan wordt de zoon in tegenwoordigheid van den vader het eerst aan de torture onderworpen, want »natuerlijk den vader meer vreest voor den soone, dan voor hem selven.”

Heeft de patient nu de scherpe examinatie doorstaan, zonder te bekennen, dan mag hij wegens dezelfde zaak niet »herprijnd” worden, dan wanneer nieuwe aanwijzingen aan het licht gekomen zijn; wel mag de rechter de herprijning bezigen om de medeplichtigen te leeren kennen, wanneer de patient bekent een misdrijf niet alleen te hebben gepleegd.

Wanneer de beschuldigde, op de pijnbank liggende, bekentenis aflegt, zal het pijnigen worden gestaakt; heeft hij uit eigen beweging meer gezegd dan verlangd werd, zoo zal de rechter daaraan geen geloof slaan, maar in deze richting onderzoek doen, omdat het voorkomt, dat de patienten »uyt desperatie ende uyt pijn liever hebben te sterven, dan de pijn te verdraghen” (1) en misdrijven bekennen, die zij nooit hebben bedreven.

Nu recolleert de rechter den beschuldigde den volgenden dag op zijn bekentenis »buyten alle banden van ijsere ende van pijn” en doet daarvan een acte opmaken.

Ingeval de beschuldigde blijft ontkennen, dreigt men opnieuw met de torture; hij wordt daarna naar de gevangenis teruggedleid, om daar in afwachting van nadere aanwijzingen eenigen tijd te verblijven.

Komen deze niet in, dan dient hij volkomen vrijgesproken te worden; in de practijk bleef het echter bij absolutie van de instantie en volgde dikwijls veroordeeling en executie, in weerwil van het feit, dat de beschuldigde voortdurend bij zijn ontkenning was blijven volharden.

Tot het uitspreken van een stellig oordeel aangaande het tijdstip, waarop de pijnbank door de krijgsraden buiten gebruik werd gesteld, ontbreken ons de gegevens.

Om de gedachten te bepalen, zij vermeld dat in 1732 door den krijgsraad te Grave de aanwending van de torture in overweging wordt genomen in zake de desertie van ANDRIES FASEL, soldaat in het regiment van den Heer Kolonel HAERSOLTE (2).

Waarschijnlijk komt het ons voor, dat het Appèl Reglement van den Erfstadhouder WILLEM CAREL HENDRIK FRISO, in 1750 uitgevaardigd (3), aan de toepassing van de pijnbank in de militaire rechtspleging een einde heeft gemaakt.

(1) Mr. J. J. VAN HASSELT in zijn »De Judicio Militari,” bladz. 233 oordeelt, dat de torture »op zich zelve aangemerkt, eene straffe naast de dood is en verre in smerte excedeert, de ordinaire scherprigterlijke straffen van geesselen en brandmerken.”

(2) Mr. J. J. VAN HASSELT, »De Judicio Militari,” bladz. 226.

(3) Te vinden o. a. in Mr. J. J. VAN HASSELT'S »De Judicio Militari.” Bijlage X, bladz. 330.

In dit stuk toch wordt o. a. gesproken over het appèl van die vonnissen der krijgsraden, waarbij recht gedaan is, buiten eenige confessie en dus alleen op getuigen of andere bewijzen.

Bepaaldelijk werd hierdoor dus geconstateerd, dat de bekentenis geen element voor de veroordeeling meer behoefde te zijn.

Intusschen, al moge de pijnbank in de militaire rechtspleging reeds in het jaar 1750 in onbruik zijn geraakt, haar algeheele afschaffing zal wel samen gevallen zijn met het tijdstip, waarop dit barbaarsche middel voor goed uit de gewone rechtspleging verdween, dat is, met de afkondiging van de staatsregeling van 1798.

In tegenstelling van hetgeen vroeger geschiedde, werd nu den rechter uitdrukkelijk verboden, tegenover den gevangene, die het hem ten laste gelegde ontkende, middelen te bezigen, die pijn of ongemak veroorzaken, als ook om hem in dezen zin te bedreigen.

Dit beginsel, nieuw als het was voor dat tijdsgewricht, vinden wij in onze Militaire Wetboeken vertegenwoordigd door het wetsartikel uit de Rechtspleging bij de Landmacht (1), waarin bepaald wordt, dat men nimmer zal trachten, om den beschuldigde door bedreiging met, of het aandoen van pijn of ongemakken tot confessie te brengen en dat men evenmin beloften van vrijstelling of vermindering van straf mag bezigen, om dit doel te bereiken.

W. R. H. WAKKER.

Kampen, Mei 1888.

(1) Artikel 71 van dat Wetboek.

EEN OORDEEL OVER ONZE MARINE.

(Nagelaten door een hooggeplaatst Zeeofficier.)

(Vervolg van N°. 9, bladz. 556.)

IV.

Thans tot een volgend punt van onderzoek gekomen, zal door ons worden nagegaan in hoeverre onze oorlogsschepen in de laatste jaren gebezigd werden tot het vertoonen van de driekleur in den vreemde; tot het bevorderen onzer handelsbelangen; tot het aanknoopen of onderhouden van relatiën met ver verwijderde oeverstaten; tot het oefenen onzer officieren en bemanningen en tot het aanwakkeren en onderhouden van de zoo gewenschte, onontbeerlijke lust in den zeedienst. Kortom: tot verheffing van ons aanzien naar buiten en tot vorming van het marine-personeel, opdat dit geschikt zijn zou om voor de eer en de belangen des lands, waar dan ook, met kracht te kunnen optreden.

Hierboven is reeds gezegd, dat het in de laatste jaren tot de zeldzaamheden behoorde, dat een schip onzer marine eens eene bestemming kreeg naar eenige plaats op den aardbol, buiten onze koloniën gelegen. Van oefeningen in eskader was gedurende diezelfde periode dan ook slechts zelden sprake.

In het jaar 1875 evenwel, toen duidelijk werd ingezien, dat het met de marine niet langer zoo voort mocht gaan, en dat althans aan de oefeningen in practische zeemanschap onzer officieren en bemanningen weder eens de hand moest geslagen worden, toen werd er eindelijk 'een exercitie-eskadertje van drie zeilstoomschepen in zee gezonden. Sedert 4 jaren is aan die oefeningen vrij wel de hand gehouden, maar dit was dan ook *zeer* noodzakelijk. Een aandachtige beoordeeling van de nadeelen, die uit de reeds beschreven verkeerde aanwending van de geheele actieve zeemacht, uitsluitend in de koloniën, moest voortvloeien, zal voldoende zijn om te doen gevoelen, dat de indienststelling van die 3 schepen, met het bepaalde doel om het personeel te oefenen, een gezegende maatregel was, een allereerst begin van de zoo hoog noodige herleving eener diep vervallen marine. Die maatregel

werd dan ook door allen, die belangstelden in de zeemacht, van harte toegejuicht.

De *oefening* was nu evenwel reeds in zoodanige mate *hoofdzaak* geworden voor dat drietal vaartuigen, dat het eigenlijke vertoonen van de vlag, waarover in dit punt bepaaldelijk moet gesproken worden, slechts als een zeer ondergeschikte *nevenzaak* werd beschouwd.

Aan dat oefeningseskadertje, dat eerst uit zeer heterogene schepen bestond, doch later ook uit schepen werd samengesteld van gelijk charter, zoodat de oefeningen er op eene doelmatige wijze mede konden doorloopen worden, werd de Caraïbische zee als exercitie-terrein aangewezen. Wat het vertoonen der vlag aanbelangt, dit bepaalde zich alleen tot het nu en dan bezoeken van een der kustplaatsen van Venezuela en van enkele plaatsen der Antillen.

Te dezer plaatse zij er aan herinnerd, dat onze verstandhouding met Venezuela in dien tijd verre van vriendschappelijk was, zelfs zoodanig, dat de wederzijdsche diplomatieke vertegenwoordigers waren teruggeroepen. Dat eskadertje moest dus toen ook tegenover Venezuela den dienst doen van machtsvertoon. Het ware uit dien hoofde zeer wenschelijk geweest, dat wij onder een krachtiger vertoon, bestaande uit een ander soort van schepen dan die drie korvetten, hadden kunnen optreden.

Toch kostte het ons reeds *de grootste inspanning* om in de Caraïbische zee die kleine macht te houden, welke, indien Venezuela, uitgelokt door de kennis onzer algemeene maritieme zwakheid, tot gewelddadigheid ware aangezet en overgegaan, gemakkelijk uit de Caraïbische zee verjaagd of zelfs daarin geheel vernield zou zijn geworden, zonder dat wij bij machte zouden zijn geweest, voor een dergelijke belediging ons aangedaan, représaille te nemen; want noch personeel, noch materieel hadden wij hiertoe beschikbaar.

Een bezoek door het oefeningseskader aan de Kaap de Goede Hoop en aan een der Braziliaansche havens gebracht, was vooral dáárom nuttig, omdat bijna al de naar Indië vertrokken oorlogsbodems, na het graven van het Suezkanaal, dezen nieuwen korteren weg nemen. Onze oorlogsvlag, die vroeger nog dikwijls in het zuiden van Afrika werd vertoond, was dientengevolge in de laatste jaren slechts zelden in deze streken gezien; hetgeen niet ten voordeele kon zijn van de vele Nederlandsche koopvaardij-schepen, die nog genoodzaakt zijn de Kaap de Goede Hoop aan te doen.

Verder werd onze vlag nog een enkele keer vertoond in 1876 op de kust van Afrika, in het belang der helaas zoo zwaar geteisterde Afrikaansche Handelsvereniging, wier belangen wellicht door een eenigszins geregeld, herhaald bezoek van oorlogsschepen aanmerkelijk zouden zijn bevorderd geworden.

Het »scheepje,» dat die kust bezocht, was een toen in de West-Indiën hoogstnoodig aflossings-, beter gezegd »vervangingsvaartuig», dat, op zijne reis naar Suriname, de Afrikaansche kust aandeed. Het stationschip, dat vervangen moest worden, was bereids te lang in de West-Indiën geweest

om de terugreis naar Nederland nog te kunnen maken; het werd dan ook, na aankomst van bovenbedoeld vervangingsvaartuig, gesloopt.

Ook de Levant werd nog eenmaal door het vertoon onzer vlag verrast, en wel van 1876 tot 1878. Vroeger — het is reeds jaren geleden — hadden wij nog van tijd tot tijd een eskader of een of twee onzer fregatten in de Middellandsche zee, hetgeen in dien tijd als zeer nuttig beschouwd werd. Want de officieren en equipages werden daar geoefend; de oorlogsschepen van alle natiën, die daar ontmoet werden, gaven hun een krachtigen prikkel tot wedijver in bekwaamheid, vlugheid en orde. Dáár vonden onze militaire zeelieden de schoonste gelegenheid tot vergelijk van eigen zaken en toestanden, met die van bijna alle andere maritieme mogendheden. Dáár werden hun de oogen, willens of onwillens, geopend voor eigen gebreken, evenzeer als het hart voor eigen waarde. Dáár vonden zij dus den toetssteen voor eigen schatting en de drijfveer tevens tot verbetering, waar deze noodig scheen. Dáár vond de jonge zeeman voldoening aan die illusiën, die hij bij het kiezen van, of bij den eersten stap in zijn vak zich had geschept. Dáár, in goed klimaat, nu eens gedurende eenige dagen een nuttigen kruistocht makende, dan weer op een vreemde reë geankerd, deed de oefening tevens tal van nieuwe en schoone zaken zien en verschaftte zij een gewaardeerde belangstelling en een aangename, opwekkende afwisseling, niet alleen aan het begeerige gemoed van den jeugdigen zeeman, maar ook aan den in leeftijd meer gevorderde. Dáár, telkens in aanraking komende met vreemdelingen van allen stand en nationaliteit vond onze zeeman, zoowel de mindere schepeling als de jeugdige zeeofficier, alles wat tot degelijke vorming strekken kon. Dáár alzoo bestond voor onzen staat een prachtige maritieme oefenschool, zooals nergens anders ter wereld gevonden wordt, evenals die ook *nu* nog dáár is, om ons te doen zien, hoezeer onze marine, in vergelijking met bijna elke andere, in zeer vele opzichten belangrijk achterstaat.

Nadat die goede oefenschool reeds gaandeweg minder gebruikt was, werd zij ten laatste voor de Nederlandsche marine gesloten. Waarom? Indië! Indië! was steeds de roep. Indië! was het wachtwoord. Indië, waar het materieel der actieve marine verwaarloosd werd, ja eindelijk uitgeput raakte en waar het personeel ten gronde ging!... Waar is de tijd gebleven, dat een Nederlandsch oorlogsschip een onzer zeehavens uitliep, met vroolijk gestemde état-major en lustige bemanning? Die tijd is voorbij, sedert onze schepen — *op hooge uitzondering na* — alleen varen op dat verlamdend Indië!

Toen het kleine scheepje, de *Prinses Maria* in het laatst van 1876 in de Levant verscheen, met een bemanning grootendeels uit kinderen bestaande, was het voor de eerste maal sedert *tien jaren*, dat de Nederlandsche oorlogsvlag dáár weder eens door een oorlogsschip vertoond werd.

Men herinnerde zich dáár nog onze goede, krachtige, fraaie fregatten, die

met hunne geoefende bemanningen voor geen der andere natiën behoeften onder te doen, ja, deze zelfs in bijna elken zin overtroffen. Ofschoon het niet bepaald kan gezegd worden, dat het gebrek aan vertoon onzer oorlogsvlag in de Levant een der directe oorzaken geweest is van den grooten achteruitgang van onzen handel op deze streek, zoo kan toch met zekerheid worden aangenomen, dat, indien onze oorlogsschepen deze streek van tijd tot tijd hadden bezocht, die achteruitgang niet zóó belangrijk zou geweest zijn, als nu het geval is.

Dáár lag dan de kleine *Prinses Maria*, die niet naar de Middellandsche zee gezonden was tot oefening of tot het vertoonen der vlag, doch voor een speciale zending — zooals hierna blijken zal — steeds omringd van de voornaamste, krachtigste pantserschepen en houten oorlogsbodems van verscheidene vreemde mogendheden. Menigmaal werd den commandant der *Prinses Maria* door de commandanten dier vreemde oorlogsschepen gevraagd: »of zijn schip een opleidingsvaartuig was voor jongens?»

Aan boord dier vreemde schepen was veel te zien en te leeren voor de état-major en bemanning der *Prinses Maria*; wat dit scheepje zelve aangaat, het was een onbeduidend, zeer slecht loopend vaartuigje, en voor den vreemdeling niet veel anders, dan een model van hetgeen een oorlogsschip van den tegenwoordigen tijd *niet* zijn moet.

Een verdere vergelijking tusschen de vreemde oorlogsschepen en de *Prinses Maria* kan hier alzoó als overbodig beschouwd worden. Het mag echter niet nagelaten worden er terloops op te wijzen, dat het voor den naam en het prestige onzer marine, die bij den vreemdeling nog niet geheel uitgestorven zijn, wenschelijk geweest ware, in plaats van de *Prinses Maria*, een vaartuig van eenige oorlogswaarde naar de Levant te zenden, met een geoefende en ontwikkelde bemanning. De Oostenrijksche, Italiaansche, Zweedsche en Duitsche officieren en bemanningen — om nu slechts de natiën te noemen, welke tot voor weinige jaren, óf in het geheel niet als maritieme mogendheid bekend waren, of toen als zoodanig verre bij ons achterstonden — zouden dan niet met geringschatting hebben kunnen neêrzien op dat Nederlandsche oorlogsvaartuigje, het eerste dat door velen hunner ontmoet werd.

De 3 schepen van het oefeningseskader hadden in 1877 en 1878, al ware het slechts gedurende een korten tijd, voorzeker de Levant kunnen bezoeken; daar dit evenwel niet gebeurde, schijnt de veronderstelling gegrond, dat ook de geoefendheid en de lichamelijke ontwikkeling van de bemanningen dezer schepen niet van zoodanigen aard waren, dat een verschijning van dat eskader eenigszins tot verhooging van ons prestige zou hebben kunnen bijbrengen.

Het navolgende zal kunnen dienen tot versterking van de gegrondheid der zoeven genoemde veronderstelling; het zal tevens de vraag verduidelijken: in hoeverre onze tegenwoordige marine in *vredestijd* aan hare roeping kan voldoen?

De *Prinses Maria* was op 4 November 1876 uit Nederland vertrokken, met de opdracht, om met den meesten spoed de Levant te bereiken, ten einde bij het uitbreken van den oorlog tusschen Rusland en Turkije, die elk oogenblik dreigde los te barsten, de Nederlanders in de Levant te kunnen beschermen tegen kwaadgezindheid der Turken, waarvan men in dat geval voor alle zich in de Levant bevindende Christenen het ergste, n. l. een algemeenen moord vreesde.

De oorlogsverklaring bleef evenwel langer uit, dan men verwacht had.

Op 29 Maart, ter reede van Constantinopel liggende, ontving de *Prinses Maria* intusschen op het onverwachtst per telegram de order, om dadelijk naar Malta te vertrekken, ten einde, na ontvangst aldaar van de vereischte instructiën, verder naar Liberia te stevenen.

Deze telegraphische order wekte de grootste verwondering, daar juist in die dagen de spanning tusschen Rusland en Turkije tot zulk een hoogte gekomen was, dat de diplomaten te Constantinopel, den oorlog reeds sedert eenigen tijd als onvermijdelijk beschouwende, het voor zeker hielden, dat de oorlogsverklaring *binnen weinige dagen* plaats hebben zou. De *Prinses Maria* arriveerde dientengevolge den 14den April te Malta en, terwijl zij aldaar kalm de komst uit Nederland van de aangezegde instructie voor Liberia lag af te wachten, kwam er eene andere telegraphische order, waarbij zij gelast werd oogenblikkelijk naar de Levant, en wel naar Smyrna, terug te keeren.

De haven van Malta werd alzoo op denzelfden dag (19 April) nog verlaten. Smyrna werd bereikt op den 25sten; de oorlog was bereids op den 24sten door Rusland aan Turkije verklaard.

Door den verderen loop der politieke gebeurtenissen bleef de *Prinses Maria* tot in Mei 1878 in de Levant; alzoo werd de reis naar Liberia door dit schip niet gemaakt.

Nu zou men denken, dat aan een ander oorlogsschip de last was verstrekt geworden, om de reis naar Liberia te maken; want eenmaal de oorlog verklaard zijnde, was het toch zeker, dat over de *Prinses Maria* vooreerst niet kon worden beschikt. Daar dit laatstgenoemde schip de order tot het doen van die reis had gekregen op een oogenblik, dat de toestand der Christenen in de Levant ten hoogste zorgwekkend was en een schip dáár door de belanghebbenden ten zeerste gewenscht werd, zoo moet wel aangenomen worden, dat er voor de regeering eene *zeer* belangrijke reden bestond, om nochtans een schip naar Liberia te zenden, en daarvoor zelfs een schip te bestemmen, dat alreeds met zulk eene gewichtige opdracht belast was.

Er ging echter *geen* ander oorlogsschip naar Liberia, hetgeen vooral dáárom bevreemding moet verwekken, omdat de schepen van het oefeningseskader daarvoor toch beschikbaar waren. Bij nader beschouwing evenwel valt elke bevreemding omtrent gebeurtenissen van dezen aard weg. De verklaring van dergelijke zaken ligt geheel in het gebrek aan materieel, zoowel als aan personeel bij de marine. Dat gebrek leidt niet alleen tot

een voortdurend gehaspel in tijd van vrede; doch zoodra er iets gebeurt, waardoor het noodig wordt, dat onze marine in eenig opzicht uit hare gewone bestemming der laatste jaren — van *schijnvertoon* — gerukt wordt, dan neemt dat *gehaspel* zulke verhoudingen aan, dat het werkelijk den naam van *gegoochel* verdient! In het volgende zal men de verklaring zien van het boven meegedeelde in zake den Levant-Liberia-tocht der *Prinses Maria*.

De Levant had namelijk den Minister van Buitenlandsche zaken verzocht om een oorlogsschip.

De Afrikaansche Handelsvereniging, of andere belanghebbenden, hadden bovendien reeds sedert lang een oorlogsschip gewenscht op de kust van Afrika, tot behartiging harer of hunner belangen.

De Minister van Marine had eindelijk, met veel overleg en inspanning, een klein eskader bijeen weten te krijgen voor de zoo dringend noodige oefening van officieren en scheepsvolk.

Nu is het bijna overbodig hier te constateeren, dat men tot de zending der *Prinses Maria* naar de Levant eerst noode is overgegaan en wel niet dan na zeer ernstigen aandrang *van buiten af*. Het oorspronkelijke denkbeeld dier zending was dus *volstrekt niet van onze regeering uitgegaan*. Dat de begeerte, om de *Prinses Maria* zoo spoedig mogelijk uit de Levant terug te zien komen, bij haar steeds groot was, zal een ieder bevroeden, die weet, hoezeer die regeering, gewoonlijk zoo bevreesd de vingers aan koud water te branden, zich er toe moest aangetrokken gevoelen, zich buiten het gedrang te houden der al meer en meer zich verwarrende Oostersche kwestie.

Het is dus niet te verwonderen, dat de regeering gaarne elk optimistisch bericht als voor waarheid aannam, dat haar ten aanzien der Russisch-Turksche verstandhouding vóór het uitbreken van den oorlog ter oore kwam. En zoo moet dan ook verondersteld worden, dat de voorgenomen zending der *Prinses Maria* naar Liberia het gevolg was van een optimistisch bericht, dat dadelijk aangegrepen werd om dit schip toch maar uit de Levant weg te krijgen. Die reis naar Liberia is immers later gebleken niet dringend noodig te zijn — in April 1879 is er eerst een schip derwaarts vertrokken — want ware die reis zóó noodzakelijk geweest, dan had, gelijk reeds gezegd is, een der schepen van het oefeningseskader daarvoor bestemd kunnen worden! Of hielden soms de moeielijkheden met Venezuela dat eskader dáár gebonden? Of waren misschien de oefeningen van dat eskader in de Caraïbische zee meer dringend, dan de zending van één dezer schepen naar Liberia? . . . . .

Indien evenwel op de laatste vraag toestemmend geantwoord moet worden, dan had men de *Prinses Maria* toch wel in de Levant kunnen en moeten laten blijven, totdat er eenige zekerheid omtrent den toestand en het lot der Christenen aldaar verkregen ware.

Moet daarentegen aangenomen worden, dat het oefeningseskader de

Caraïbische zee niet verlaten kon, wegens den toenmaligen politieken toestand van Venezuela tegenover ons land, dan blijkt hieruit al weer duidelijker, — hetgeen in deze getracht werd aan te toonen — hoe groot het gebrek aan materieel en personeel bij onze marine is. Toen konden wij namelijk met geen mogelijkheid over meer dan 4 schepen beschikken!

Gesteld derhalve, dat er eens dringende behoefte ontstaan ware om een schip naar Liberia of elders heen te zenden, dan zouden wij daartoe werkelijk geheel buiten machte geweest zijn.

Onze marine, zooals die nu bestaat, moet alzoo als verre van toereikend beschouwd worden, om zelfs *in vreedetijd* aan hare roeping te kunnen beantwoorden, voor zoover die betreft het vertoonen van de vlag in den vreemde.

V.

Ter beantwoording van het nu volgende punt moeten de navermelde vragen worden opgelost.

Is onze marine dusdanig georganiseerd, dat wij, zoo noodig, door een spoedige uitzending van een zeker getal krachtige schepen, ontzag zouden kunnen inboezemen aan kleine, over zee gelegen oeverstaten en zodoende moeielijkheden kunnen voorkomen?

Zijn wij bij machte om, ingeval wij door een dergelijken staat worden beleedigd, of wel wanneer onze handel door dezen wordt bedreigd, met de vereischte kracht — d. w. z. met een macht, passende aan de tweede koloniale mogendheid — op te treden, hetzij om voldoening te eischen of af te dwingen en alzoo de geschonden eer der vlag te herstellen, hetzij om schade te voorkomen, of geleden schade vergoed te krijgen?

Het antwoord op deze vragen ligt reeds duidelijk opgesloten in de treurige schets, welke, bij de behandeling der vorige punten, van den algemeenen toestand der marine gegeven werd.

Voor al de moeielijkheid, welke tusschen Venezuela en ons land ontstond, ten gevolge van het sluiten van enkele havens door eerstgenoemden staat, met het uitsluitend doel daardoor den handel van Curaçao te fnuiken, strekte tot een onwederlegbaar bewijs van onze volkomene machteloosheid op maritiem-krijgskundig gebied, en stelde ten duidelijkste het nut en de noodzakelijkheid in het licht, waarom wij er voor dergelijke gevallen een actieve marine op na moeten houden.

Zooals men zich herinneren zal, werd in de omstandigheid, dat wij op Curaçao onder zekere beperkingen, den in- en uitvoer van oorlogsbehoeften toelieten, door de regeering van Venezuela een voldoende grief gevonden, om een paar harer havens voor onzen handel geheel te sluiten. Het gevolg van deze handelwijze van de zijde van Venezuela was, dat onze diplomatieke

vertegenwoordiger bij de regeering van dat land teruggeroepen werd en dat de diplomatieke betrekkingen tusschen de beide landen werden afgebroken.

In het terugroepen van onzen vertegenwoordiger bij de Venezolaansche regeering lag het niet te wederleggen bewijs opgesloten, dat wij ons door die regeering verongelijkt rekenden, hetgeen nog duidelijker hieruit blijkt, dat wij, sedert het sluiten der bedoelde havens (1870), geen diplomatieken vertegenwoordiger in Venezuela hebben gehad en de zaak zelfs nu (1879) nog niet naar ons verlangen is geregeld.

En wat deden wij tegenover Venezuela? . . . . .

. . . . . NIETS! . . . . . De tijd is voorbij, dat wij met vloten op den oceaan strijden konden tegen vereenigde vloten van de eerste zeemogendheden der wereld; nu dwingt zelfs Venezuela ons naar zijn grillen!

Venezuela legt het er zelfs ongestraft op toe, om een van de schoonste havens der wereld, die zich in ons bezit bevindt, te ruïneeren. Het gaat zelfs zóóver in zijn overmoed, dat het openlijk zijn voornemen te kennen geeft om het eiland, waarvan die haven de hoofdplaats is, van ons te zullen koopen, wijl het er behoefte aan heeft, of het anders te zullen ruïneeren, omdat het er schade door lijdt (1).

De schepen (2) ontbraken ons, welke aan Venezuela tot waarschuwing dienen moesten, om dien willekeurigen maatregel — het sluiten der havens — na te laten; de schepen ontbraken, die ons tot sleutel dienen moesten om die havens voor onzen handel, desnoods met geweld, weder te openen. Wel is waar is het bewijs niet te leveren dat, indien wij eenige — bijv. een viertal — geschikte pantserschepen en enkele goede kruisers te onzer beschikking gehad hadden, wij het sluiten der havens op de kust van Venezuela hadden kunnen tegenhouden, evenmin als dat wij met een scheepsmacht het vermeende recht tot het openen der eenmaal gesloten havens weder zouden hebben weten te verkrijgen. Doch redelijkerwijze gesproken, kan als vrij zeker worden aangenomen, dat, indien de regeering van Venezuela geweten had, dat wij een maritieme macht bezaten, in staat om er nadeelen mede toe te brengen aan de kustplaatsen en aan den handel, zij dien maatregel van wrok ook niet zou hebben genomen. Die regeering kende evenwel zeer goed onze onmacht; vandaar dat zij begreep ongestraft te kunnen doen, al wat zij in haar belang slechts vermeende dienstig te kunnen zijn, al moest dit nog zoo nadeelig wezen voor de onderdanen van den Staat der Nederlanden.

Het ligt volstrekt niet in de bedoeling hiermede te willen aangeven, dat wij er maar dadelijk toe moeten overgaan om oorlog te voeren, zoodra er eenige moeielijkheid met de een of andere natie ontstaat; de bedoeling is slechts, duidelijk te doen gevoelen, dat wij, in het bezit zijnde van een ons

(1) De voorafgaande zinsnede is waarschijnlijk onjuist, d. i. niet volkomen geschiedkundig waar, evenwel door de schuld van een Curaçaosch dagblad. Zulks verandert evenwel aan de redeneering, die nu volgt, niets.

(2) Laat ons er bijvoegen: »en ook de bemanningen.»

passende zeemacht, ons standpunt en ons prestige tegenover andere volken kunnen handhaven, alsmede dat wij dan moeielijkheden en oorlogen zullen kunnen voorkomen. De Atjeh-oorlog bijv., die ons nu wel dra 150 millioen gulden gekost zal hebben en waarvan het einde nog niet te voorspellen is, zou hoogst waarschijnlijk niet uitgebroken zijn, indien wij door het vertoonen van een klein eskader, van tijd tot tijd zichtbare kenteekenen van macht onder de oogen van de bestuurslieden van dat land gebracht hadden.

Indien toch de rijksgrooten slechts hadden kunnen vermoeden, dat wij in staat waren om de kust van Atjeh te blokkeeren, den handel te fnuiken en hun alzo hunne inkomsten te ontnemen, dan zouden zij den Sultan stellig niet tot een uittarten van onze regeering aangezet hebben, maar liever tot het sluiten en het nakomen van een billijk verdrag hebben aangedrongen en medegewerkt.

Zij kenden echter onze onmacht; bovendien steunden zij op onze, tot dusverre tegenover hen betoonde lauwheid, welke het natuurlijk gevolg was van die onmacht. Zóó was dus ons gebrek aan marine de indirecte oorzaak van het uitbreken van den oorlog, evenals dat het gebrek aan marine-personeel en de slechte toestand van het materieel in Indië de hoofdoorzaken waren van het treurige échec, dat wij dadelijk na het uitbreken van dien oorlog reeds leden.

Waren er, in de dagen van onzen publieken rijkdom, 150 millioen gulden met overleg gebezigd tot het onderhouden eener goede maritieme macht, dan zouden er in de laatste jaren niet zulke diepe wonden geslagen zijn, fysiek en moreel, onder zoovelen onzer landgenooten! Dan zou ons prestige in de Oost-Indische bezittingen waarschijnlijk geen zoo onherstelbaren schok geleden hebben en zouden de financiën van den Staat niet zoodanig in de war geraakt zijn, dat telkens nieuwe belastingen een steeds toenemenden druk moeten leggen op de geheele bevolking van ons land!

Dat het gebeurde met Atjeh een les voor ons zijn moge, die niet als zoovele andere met de meeste roekeloosheid in den wind geslagen worde!

Hiermede zij genoeg gezegd ten aanzien van het te behandelen punt.

De uitkomst van het onderzoek der overige punten in het kort te zamen trekkende, komt men nogmaals tot de navolgende slotsom:

dat onze tegenwoordige marine in tijd van vrede, daargelaten in tijd van oorlog, in de verste verte niet voldoen kan, al ware het ook maar aan één der hoofdeischen, welke aan haar gesteld moeten worden en zulks zoowel door het groot gebrek aan geschikte vaartuigen, als door het nog grooter gebrek aan geschikt personeel; voorts dat bij de nu bestaande organisatie, in stede van in de toekomst ooit aan deze eischen te *kunnen voldoen*, de marine *steeds meer en meer moet achteruitgaan*.

(Wordt vervolgd.)

BOEKAANKONDIGING.

Manuel sur l'inflammation des mines par l'électricité, rédigé par
V. BURNIER, Colonel et ET. GUILLEMIN, Lieutenant-Colonel
du Génie. Lausanne, 1886.

De hooge vlucht, die in de laatste jaren door verschillende takken der electro-techniek genomen werd, gaf aanleiding tot het verschijnen van vele werken, die in beknopte vorm een overzicht geven van de toepassingen der electriciteitsleer. De wijze van behandelen loopt bij die werken zoozeer uiteen, dat zoowel hij, die een populair overzicht verlangt, als hij, die zich door dieper gaande studie met een bepaald gedeelte der electrotechniek vertrouwd wil maken, in den regel bij voorbaat kan aannemen, dat er onder de vele verschenen werken eenige zullen voorkomen, die zijne behoeften bevredigen. De uitzonderingen op dezen regel betreffen de oudere toepassingen en daaronder behoort ongetwijfeld de electriche mijnontsteking.

Ofschoon deze — om slechts een voorbeeld uit eigen boezem te noemen — bij onze genietroepen nu reeds gedurende vijftig jaren wordt beoefend (1), mist men nog steeds een werkje, dat zoowel de theoretische als de technische zijde van dit vraagstuk behandelt op de wijze, die bij de tegenwoordige ontwikkeling der electrotechniek mogelijk is. Zij, die iets meer willen weten dan in de beknopte overzichten, voorkomende in het *Handboek der Pionierkunst* van den Kapitein SNIJDERS en in de *Handleiding tot de kennis der Artillerie* van den Majoor VAN PESCH, te vinden is, zijn verplicht de gewenschte inlichtingen te vergaren uit verschillende tijdschriftartikelen en uit werken, die over de electrotechniek in het algemeen of wel over toegepaste natuurkunde handelen. Bouwstoffen zijn er in groote hoeveelheid voorhanden; zij moeten echter samengevoegd worden.

De Heeren BURNIER en GUILLEMIN hebben getracht deze leemte aan te vullen; hun doel wordt door hen als volgt omschreven: »Nous espérons que cet ouvrage

(1) Zie het verslag omtrent de in 1838 bij de zomeroefeningen bij Sprang genomen proeven. *De Militaire Spectator*, 1838, bladz. 109 en 261.

permettra à ceux de nos camarades de l'arme du génie, qui n'ont pas pu faire une étude spéciale de l'électricité, de se mettre sans trop de peine au courant des progrès accomplis depuis quelques années dans cette branche de la science."

Ofschoon nu in het door hen samengestelde werkje zeer belangrijke beschouwingen over het onderzoek van patronen en nog vele andere onderwerpen voorkomen, is de onderstelling, dat men door de bestudeering van dit werkje »au courant des progrès.... de la science" zal komen, wel wat gewaagd.

Uit den aard der zaak is omtrent hetgeen in dergelijke verhandelingen moet voorkomen een vrij groot meeningsverschil mogelijk, en zal deze beknoptheid noemen, wat door genen voor onvolledigheid wordt gehouden; wil men echter het doel bereiken, dat de Heeren B. en G. zich voor oogen stelden, dan moet men vooral niet in de een of andere richting overdrijven en dat is van tijd tot tijd geschied.

Bij de beschrijving van het materieel (Hoofdstuk IX), stellen de schrijvers zich op een te speciaal Zwitsersch standpunt; slechts de in Zwitserland ingevoerde patronen, toestellen en geleidingen worden uitvoerig beschreven, terwijl tot goed begrip van de theoretische beschouwingen een vrij volledige kennis van de in andere landen gebruikelijke toestellen wenschelijk is. In dit opzicht acht ik het werkje dus te beknopt.

Op andere plaatsen vervalt men van tijd tot tijd in wijdloopige beschouwingen, die eigenlijk in een werkje over electricische mijnontsteking in het geheel niet te huis behooren; o. a. is dit het geval in Hoofdstuk XI, waar men zelfs vermeld vindt, hoe men, door een kudde vee aan de voorhoede te laten voorafgaan, vijandelijke mijnen tot te vroegtijdige ontploffing kan brengen.

Het belangrijkste gedeelte van het werkje wordt gevormd door de theoretische beschouwingen, die het eerste en ook tevens het grootste gedeelte van het boekje innemen. Dit gedeelte is blijkbaar met bijzondere voorliefde bewerkt. In een korte inleiding worden de verschillende practische eenheden op heldere wijze behandeld en een overzicht van de voornaamste wetten gegeven; daarna volgen de toepassingen dier wetten.

De daarbij voorkomende berekeningen zijn zeer beknopt uitgevoerd; voor hen »qui n'ont pas pu faire une étude spéciale de l'électricité" zou echter van tijd tot tijd een korte toelichting, in plaats van de herhaaldelijk voorkomende verwijzingen naar vroegere paragrafen en formules, zeer gewenscht zijn, terwijl de waarde van dit geheele hoofdstuk belangrijk zoude vermeerderd worden, indien het door een beschrijving van verschillende toestellen en patronen werd vooraf gegaan.

Zou men dus ook hier grootere uitvoerigheid wenschen, bij het over de metingen handelende hoofdstuk is dit niet het geval; daar vindt men meestal verscheidene methoden aangegeven voor eenzelfde meting, terwijl de vermelding van één deugdelijke methode voldoende zou geweest zijn.

Het laatste hoofdstuk van het theoretische gedeelte bevat eenige beschouwingen over de patronen, die dit gedeelte op waardige wijze besluiten.

Vatten wij ons oordeel over het werkje samen, dan moet het luiden: »dankbaar maar niet voldaan."

OVERZICHT VAN BUITENLANDSCHE TIJDSCHRIFTEN.

I. Legerorganisatie en Schutterij.

De hooge militaire graden. (*Vervolg.*) De groote adel en het leger. (Sp. M., 1 Août.)

De nieuwe Fransche wet op den weerplicht. Mededeeling van den inhoud en de discussiën over het ontwerp in den Senaat. (Allg. M. Z., N°. 54.)

Onze generale staf. Betoog, dat in Beieren de officieren van den generalen staf te veel van den troependienst vervreemden. (Allg. M. Z., N°. 55.)

De klippen der officiersloopbaan. Vroeger eindigde de loopbaan van vele officieren met den kapiteinsrang. Werd men echter eenmaal majoor, dan volgden gewoonlijk ook de hoogere rangen. Sinds 1870 is dit veranderd; het verkrijgen van den majoorsrang is thans veel minder zeldzaam; daarentegen worden voor de betrekking van regimentscommandant terecht hooge eischen gesteld. Met het oog op het groote gewicht der betrekking van compagniescommandant, ware het ook gewenscht, alleen zoodanige luitenants tot kapitein te bevorderen, die alleszins hiervoor de bekwaamheden hebben. Men moest dan echter degenen, die niet voor bevordering in aanmerking kwamen, een burgerlijke betrekking geven. (Allg. M. Z., N°. 63.)

De pensioenen in Frankrijk bij de landmacht en de marine. Mededeelingen hieromtrent, getrokken uit het door den Minister van Financiën samengestelde overzicht van de pensioenen sedert 1817. (Allg. M. Z., N°. 67.)

Uittreksel uit het verslag van het eedgenootschappelijk oorlogsdepartement over zijne verrichtingen in 1887. (*Wordt vervolgd.*) (Schw. A. u. G., N°. 7—8.)

II. Algemeene krijgskunst.

De Fransche spoorwegen uit een krijgskundig oogpunt. Het Fransche spoorwegnet heeft van een strategisch standpunt dringend aanvulling en verbetering noodig. Onderzoek naar de wijze, waarop dit zonder al te groote uitgaven zou kunnen geschieden. (*Wordt vervolgd.*) (Sc. M., Août.)

Ontwerp eener instructie voor het gevecht. De bestaande gevechtsinstructie geldt alleen voor de infanterie. Eene goede gevechtsinstructie behoort echter de samenwerking der verschillende wapens aan te geven. Ontwerp eener zoodanige instructie voor een divisie. (Sc. M., Août.)

De gevechtsoefeningen op het Lechfeld. Overzicht van een op dat terrein gehouden oefening. (Allg. M. Z., N°. 56.)

Over de tactische waarde van het nachtelijk vuur. Wenken worden

gegeven, hoe dit vuur onder verschillende omstandigheden moet worden afgegeven. Voorts worden enkele mededeelingen gedaan omtrent de te verwachten uitwerking. (Allg. M. Z., N°. 57.)

De luchtscheepvaart en de stuurbare ballons. Bespreking van het gedeelte "de militaire luchtscheepvaart" van het werk: HENRI DE GRAFFIGNY, *Die Luftschiffahrt und die lenkbaren Ballons*, in welk werk de tot nu toe opgedane ondervinding op dit gebied op oordeelkundige wijze is te zamen gevat. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van hetgeen in Duitschland verricht is tot oplossing van het vraagstuk der luchtscheepvaart. (Allg. M. Z., N°. 58—62.)

De parade te Parijs op 14 Juli 1888. Opsomming van de troepen, die er aan deelnamen en van den loop der parade, gevolgd door enkele opmerkingen uit de Fransche dagbladen over de houding der troepen. (Allg. M. Z., N°. 61—62.)

De manoeuvres der 4de en 8ste divisie in 1888. Mededeeling van het algemeen denkbeeld der van 10—12 Sept. a. s. te houden manoeuvres, met overzichtskaart. (Schw. A. u. G., N°. 7—8.)

Hedendaagsche denkbeelden over vestingen in Duitschland. Critische bespreking van het werkje: HEYDE, *Ideen über Befestigungen*. (Wordt vervolgd.) (Schw. A. u. G., N°. 7—8.)

III. Generale staf. Terreinleer. Opnemen van terrein. Topographie.

Verrekijkers en binocles voor militair gebruik. Het vermogen van kijkers in het algemeen. Vereischten voor militaire doeleinden; kijkers voor het gebruik te paard; grootere kijkers zonder en met voetstuk. De bij het leger in gebruik zijnde kijker. Bepaling van de scherpte van het beeld, de vergrooting, de helderheid en het gezichtsveld. Brandpuntsafstand. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

IV. Techniek der artillerie en ballistiek.

Het regimentsgeschut van 1740—1813. (Vervolg.) De nationale garde. De artillerie der nationale garde te Parijs. (Sp. M., 1 et 15 Sept.)

Amerikaansche proeven betrekkelijk het cercleeren van vuurmonden. Mededeeling van de verschillende proeven om tot een doelmatig stelsel van cercleeren te geraken. (Wordt vervolgd.) (Rev. d'A., Sept.)

Over het bepalen van de gegevens om met genoegzamen graad van waarschijnlijkheid de spreiding der schoten, enz. te kunnen bepalen. (Rev. d'A., Sept.)

Studie betrekkelijk de organisatie van den technischen dienst in de wapenfabrieken. (Vervolg.) Constructie en onderhoud van de werktuigen, enz. Maten. Materieel en personeel van de werkplaatsen voor herstelling van werktuigen en gereedschappen. (Rev. d'A., Sept.)

Vervaardiging van projectielen. Walswerk voor het maken van projectielen. (Stahl und Eisen, Sept.)

Wijzigingen in het materieel der Fransche veld-, belegerings- en vestingartillerie. Beschrijving met schetsen van de nieuwe granaatkartetsen voor de kanonnen van 80, 90, 95 en 155 mM.; de nieuwe schok-tijdbuis voor het veldgeschut; het nieuwe wrijvingspijpe; de hydraulische remtoestel voor de kanonnen van 120 en 155 mM., en de belegeringaffuit van 95 cM. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

Oplossing van ballistische vraagstukken door photographie. (Met schetsen.) Voorstel om, langs photographischen weg, te registreeren: de

omdraaiingssnelheid; de beweging in de ziel en de beweging tijdens de indringing in een pantsring. De wijze, waarop dit zou moeten geschieden, wordt beschreven. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

De gewijzigde chronograaf *le Boulengé*. Beschrijving van het nieuwste model, dat ingericht is voor het meten van snelheden van 400 tot 1000 M. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

De snelvurende kanonnen van KRUPP. Opsomming van de afmetingen, gewichten en ballistische eigenschappen der tot nu toe door KRUPP vervaardigde snelvurende kanonnen. (Schw. A. u. G., N°. 7—8.)

Schietproeven door de commissie van proefneming te Thun. De proeven hadden ten doel: 1°. na te gaan in hoeverre de ziel van kanonnen van 8,4 cM. van hardbrons verandering ondergaat bij voortgezet vuur; 2°. het keuren van bronzen mortieren van 12 cM., afkomstig van kanonnen van 10 cM.; 3°. het doen van een geweldproef met een kanon van 12 cM., vervaardigd van *Bofors*-gietstaal zonder gallen. De uitkomsten worden medegedeeld. (Schw. A. u. G., N°. 7—8.)

Patroontrekkers. Afbeeldingen en beschrijving van de door WISTLEY RICHARD en C^o. ontworpen patroontrekkers voor jachtgeweren. (Engineering, N°. 1181.)

Torpedowezen. Zie onder XV.

Snelvurende wapenen. Vervolg van de artikelen van Luit. KIMBALL. Snelvurende kanonnen. (Engineering, N°. 1182.)

Magazijn-geweer. Beschrijving en schetsen van het *Morris*-magazijn-geweer. (Engineering, N°. 1182.)

Russisch en Engelsch veldgeschut. Afbeeldingen en uittreksels van een door Kapt. C. A. COURT in the Royal United Service Institution gehouden voordracht. (Scientific American, Supplement 661.)

V. Militaire administratie en intendance.

Opmerkingen over de toepassing van het reglement op de kleding van 16 Nov. 1887, in een compagnie of een eskadron. (Sp. M., 1 Août.)

De approviandeering van de burgerbevolking in versterkte plaatsen in tijd van oorlog. Algemeene inhoud van het rapport der Fransche commissie voor de approviandeering en beschouwingen over dat rapport. (Génie Civil, Deel XIII, N°. 18.)

VI. Geneeskundige en veterinaire dienst.

De verwondingen in den Fransch-Duitschen oorlog van 1870-71. Bespreking van het onlangs verschenen »Specielle Theil des 3. Bandes» van het *Sanitätsbericht über die Deutschen Heere im Kriege gegen Frankreich*, 1870/71. In dit nieuwe gedeelte worden hoogst belangrijke statistieke mededeelingen over de verschillende verwondingen gedaan. (Allg. M. Z., N°. 65.)

VII. Militaire wetgeving. Algemeene wetten en voorschriften.

Over de verantwoordiging van het materieel bij het departement van oorlog. Critische bespreking van het reglement van 19 Nov. 1871, waarbij deze aangelegenheid geregeld is. (Sc. M., Août.)

IX. De krijgswetenschap met betrekking tot het wapen der infanterie.

De nieuwe reglementen. (*Vervolg.*) (Sp. M., 1 et 15 Sept.)

De klein-kalibergeweren. Overzicht van de ontwikkeling der kaliber-quaestie in de laatste jaren. (Jahrb. A. u. M., Aug.)

Over de vuurwerking in het terrein. Ballistische en tactische studie omtrent de werking en het gebruik van het infanterievuur, voornamelijk op hellend terrein. (Jahrb. A. u. M., Sept.)

De proeven met repeteer-geweren in België. Mededeeling van den uitslag der in het kamp van Beverloo genomen proeven met de geweren *Mannlicher*, *Nagant*, *Pieper* en *Schulhoff*. De proeven hebben nog niet tot een beslissing geleid en zullen later, na het aanbrengen van verbeteringen, hervat worden. (Allg. M. Z., N°. 64.)

De opleiding van de Fransche infanterie in het schieten. Bespreking van het nieuwe voorschrift op de schietoefeningen van 1 Maart 1888. (Allg. M. Z., N°. 65.)

Het infanterie-geweer mod. 1871 ingericht als windgeweer voor kamerschietoefeningen. De fabriek van GAGENAU in Baden heeft, door het inbrengen van een kleinen loop en een windkamer, het geweer mod. 1871 ingericht tot een uitmuntend kamerschietwapen. Bij eenige compagnieën is het reeds met gunstig gevolg beproefd. (Allg. M. Z., N°. 66.)

Het Fransche infanterie-geweer, mod. 1886, stelsel-*Lebel*. Beschrijving getrokken uit het Spaansche tijdschrift *Memorial de infanteria*. (Allg. M. Z., N°. 68.)

Het kleine kaliber en het ver dragende geweer. Vertaling van een opstel van den Russischen Kolonel WOLOZKOI, waarin langs wiskunstigen weg de beteekenis van de voordeelen van het kleine kaliber wordt nagegaan. (Allg. M. Z., N°. 69.)

XI. De krijgswetenschap met betrekking tot het wapen der artillerie.

Nieuwe voorbereidende oefeningswijze in het vuren op bewegende doelen. Bij een der regimenten artillerie zijn met goed gevolg de oefeningen in het vuren op bewegende doelen nagebootst, door vuurmonden en doel niet van plaats te laten veranderen, maar daarentegen op eenigen afstand vóór elken vuurmond der batterij een staander te plaatsen, waarlangs, door middel van een over katrollen loopend koord, een mijkpunt in verticalen zin beweegbaar was. De koorden werden over katrollen naar het midden der batterij en vervolgens achterwaarts naar een windas geleid, zoodat men, door dit in beweging te brengen, alle mijkpunten te gelijk met een willekeurig bedrag kon doen rijzen of dalen. Door nu steeds met dezelfde opzet op de mijkpunten te richten, kon men de methode van inschieten tegen een bewegend doel nabootsen. (Rev. d'A., Sept.)

De doelen der vestingartillerie tijdens de bedreiging en insluiting eener fortvesting. Algemeene regels voor het gebruik van het zware geschut in deze periode van den vestingoorlog. (Jahrb. A. u. M., Aug., Sept.)

Hoe moeten de exercitiën met het veldgeschut plaats hebben en hoe moeten zij beschouwd worden? Beschouwing over de doelmatigste wijze van opleiding der recruten bij de exercitiën met het veldgeschut. (*Wordt vervolgd.*) (Archiv, Band XCV, Heft 8.)

De rechtstreeksche regeling der tempeering bij granaatkartetsvuur. Wederlegging van het opstel in *Heft 5* en *6* van het *Archiv*, waarin getracht werd aan te toonen, dat het bepalen der vereischte correctie voor de tempeering door wijziging van de opzethoogte de voorkeur verdient boven de zoogenaamde rechtstreeksche regeling, n. l. het regelen der tempeering door de gevonden opzethoogte te behouden en alleen de tempeering te wijzigen. (*Archiv*, Band XCV, Heft 8.)

XII. De krijgswetenschap met betrekking tot het wapen der genie.

Vervoerbare bruggen. Mededeelingen over de vervoerbare bruggen volgens het stelsel *Pichault*. (*Génie Civil*; Deel XIII, N°. 16.)

Cryptographie. De cryptographische toestellen van *Viaris*. (*Génie Civil*, Deel XIII, N°. 18.)

De Transcaspische spoorbaan. Richting, uitvoering en strategische beteekenis. (*Allg. M. Z.*, N°. 67—69.)

De nieuwste types van forten. Beschrijving van de nieuwste ontwerpen van *MOUGIN*, *BRIALMONT* en *SCHUMANN*. (*Archiv*, Band XCV, Heft 8.)

Verlichting van werkterrein. Nieuwe constructiën voor petroleumdampbranders. (*Lucigènes*.) (*Dingler's Polytechn. Journal*, Band CCLXIX, Heft 8.)

Optische telegraphie. Bij de proeven te Singapoer op de *Orion* en de *Espoir* (beide van de Engelsche marine) is men er in geslaagd, door lichtflikkeringen tot op 96 KM. te seinen. Daartoe werd het licht van de electricische lamp op de *Orion* gericht op een wolk, die door de *Espoir* kon worden waargenomen. (*Dingler's Polytechn. Journal*, Band CCLXIX, Heft 9.)

Microphonen voor militair gebruik. Op voorstel van den Franschen luitenant *DESBORDIEU* wordt een microfoon in den grond geplaatst, ten einde daardoor op grooten afstand troepenbewegingen te kunnen waarnemen. Volgens de *Figaro* kon men bij de proeven in Montauban (17de legerkorps) niet alleen het marcheeren der troepen hooren, maar zelfs de sterkte en samenstelling der colonnes vaststellen. (*Electrotechn. Zeitschrift*, Heft 16.)

Transcaspië en zijn spoorweg. (*Slot*.) (*Mitth. A. u. G.*, Heft 8.)

Ijsopruiming. Ijsopruiming in de Weichsel. (*Zeitschrift für Bauwesen*, Heft 7—9.)

Electriche batterijen voor luchtscheepvaart. Mededeelingen aangaande de door *RENARD* en *KREBS* gebezigde batterij in hun stuurbaren ballon. (*Mitth. A. u. G.*, Heft 8.)

Onderscheppen van telegrammen. Ter vermindering van het onderscheppen van telegrammen met behulp van telephonen wordt voorgesteld alle lijnen steeds volgens het duplex-systeem te bedienen. (*Engineering*, N°. 1181.)

Gepantserde koepels. Schetsen en beschrijving van verschillende koepels voor landversterkingen, ontworpen door de *Compagnie des Forges de Chatillon et Commentry*. (*Scientific American*, Supplement 660.)

XIII. Onderwerpen betreffende de marine.

De tegenwoordige stand van den marine-scheepsbouw. (*Slot*.) Korte beschrijving van de nieuwste oorlogsschepen der verschillende mogendheden. (*Jahrb. A. u. M.*, Aug., Sept.)

De nieuwe verordeningen betrekkelijk de organisatie der Keizerlijke marine. Overzicht van den inhoud van *Organisatorische Bestimmungen für die Kaiserliche Marine*. Berlin 1888. (*Allg. M. Z.*, N°. 64.)

Torpedowezen. Vervolg van de artikelen van Luit.-Kol. BUCKNILL. Automatische torpedo's. (Engineering, N°. 1181.)

XIV. Krijgsgeschiedenis.

De terugtocht van het 10de korps van het groote leger, van de Dwina op Dantzig, in 1812. Bewerkt naar onuitgegeven bronnen. (*Vervolg.*) (Sp. M., 1 Sept.)

De veldtocht van 1814. Bewerkt naar onuitgegeven geschriften. Aankondiging van het werk: 1814, par HENRY HOUSSAYE. Paris, PERRIN. 1888. Prix fr. 7,50. (Sp. M., 15 Sept.)

Geschiedenis der nieuwe regimenten. (*Vervolg.*) Korte historische mededeelingen omtrent de vroegere regimenten, die dezelfde nummers hebben gedragen als de bij de wet van 25 Juli 1887 opgerichte. (Sc. M., Aout.)

Herinneringen uit den veldtocht in Tonkin. (*Vervolg.*) Krijgshistorische studie. (Sc. M., Aout.)

De veldtocht van 1809 in Tirol, in Salzburg en langs de zuidelijke grens van Beieren. Het aandeel der Beiersche troepen aan dezen veldtocht. (*Wordt vervolgd.*) (Jahrb. A. u. M., Aug.)

Het Fransche leger in het jaar 1813. (*Vervolg.*) Een bijdrage tot de geschiedenis der bevrijdingsoorlogen. (Jahrb. A. u. M., Aug. u. Sept.)

Karakterschets van den ruiter-generaal J. E. B. STUART. Op den zin van STUART voor vroolijkheid en opgewekten levenslust wordt inzonderheid de aandacht gevestigd, ten bewijze dat sombere ernst niet noodig is, om groote daden te volbrengen. (Jahrb. A. u. M., Sept.)

De Italiaansche veldtocht tegen Abyssinië. (*Vervolg.*) (Allg. M. Z., N°. 54)

Generaal AURELLES DE PALADINES in 1870. Zijn karakter; zijn organiseerend talent en de door hem geleverde gevechten. Hij miste de eigenschappen van een veldheer. (Allg. M. Z., N°. 55—56.)

Het aandeel van het Rumeensche leger aan den oorlog van 1877-78. (*Wordt vervolgd.*) (Allg. M. Z., N°. 57—60.)

Herinneringen aan den Duitsch-Franschen veldtocht 1870/71. Uittreksels uit het dagboek van een bataljonsarts. (*Wordt vervolgd.*) (Oest. M. Z., Juli—Aug.)

Uit het dagboek van een keizerlijk Mexicaansch officier. Met weglating van alle staatkundige bespiegelingen, schildert het dagboek op boeiende en eenvoudige wijze de gebeurtenissen, die tijdens het leven van keizer MAXIMILIAAN in Mexico voorvielen. Aanvangende met de inscheping van het Oostenrijksche korps te Triest, beschrijft het de zeereis naar Vera Cruz, de gebeurtenissen gedurende een driejarig verblijf en eindelijk den terugkeer van het korps naar Europa. (*Wordt vervolgd.*) (Oest. M. Z., Juli—Aug.)

Wandelingen over de slagvelden van Weissenburg en Wörth. Beknopte beschrijving van enkele terreinvoorwerpen, die in beide slagen hun invloed hebben doen gelden. (Oest. M. Z., Juli—Aug.)

Een soldaat van het jaar VIII. Een episode uit den slag bij Zurich. Beschrijving van den overtocht van de rivier de Linth, door middel van zwemmen, door den Kapt. DELLARD aan het hoofd van 250 man, en van de overrompeling van de verschansingen aan de overzijde. (Schw. A. u. G., N°. 7—8.)

XVI. Geschiedenis. Land- en volkenkunde. Aardrijkskunde.

De grensregelingen met China. Geschiedkundige schets, aanvangende met het jaar 1858. (*Wordt vervolgd.*) (Sc. M., Aout)

Abyssinië. Alvorens een militaire operatie in Abyssinië te ondernemen, moet men met twee zaken in het bijzonder rekening houden: 1°. de gesteldheid van den bodem en 2°. de geschiedenis van het land. Abyssinië, het Afrikaansche Zwitserland, is een zeer bergachtig land met meer of minder boven de oppervlakte der zee zich verheffende vlakten, door bergketenen omsloten. Het gelijkt in meer dan een opzicht een onmetelijke vesting met een oppervlakte van ± 400.000 □ KM. en ongeveer 12 millioen inwoners, waarvan alle weerbare mannen bereid zijn, zich op het eerste signaal te verzamelen. Het gemis aan communicatiewegen is echter oorzaak, dat op niet meer dan 100.000 tot 200.000 strijders mag worden gerekend. — Overgaande tot een meer gedetailleerde beschrijving, worden opvolgend behandeld: de rivieren, het klimaat en de wegen. Daarna wordt de geschiedenis van de vroegst bekende tijden nagegaan en hiermede verbonden het optreden van Italië in 1885 door de bezetting van Massowah. (Oest. M. Z., Juli und Aug.)

XVIII. Onderwerpen van gemengden aard.

Verscheidenheden. Frankrijk: Artillerie-oefeningen in het kamp van Châlons. Invloed van silicium op gietijzer. — Engeland: Een nieuwe vorm van pantserprojectielen. — Spanje: Wijziging van het *Remington*-geweer. — Italië: Centrale artillerie-schiet school. Twee prijsvragen op het gebied van het vuren uit kustbatterijen. — Rusland: Bergartillerie (*met schetsen*). (Rev. d'A., Sept.)

Verscheidenheden. Een rapport van den Generaal BEAUMONT over het aandeel van Duitsche troepen aan het gevecht bij Zahna. (Allg. M. Z., N°. 61.)

JEAN DE BODT, de bouwmeester van het Berlijnsche tuighuis. — Een verzameling van regimentsorders uit den tijd van Koning FREDERIK WILHELM I. (Allg. M. Z., N°. 62.)

Een Fransche stem over Keizer FREDERIK. Uit het opstel in den *Spectateur Militaire*: »FRÉDÉRIC III, Roi de Prusse, Empereur de l'Allemagne" worden de zinsneden aangehaald, die een verkeerde voorstelling van den toestand of onverdiende beschuldigingen jegens de Duitschers bevatten. (Allg. M. Z., N°. 63.)

Het aftreden van den Veldmaarschalk v. MOLTKE als Chef van den generalen staf van het leger. Terugblik op hetgeen die beroemde veldheer voor het leger geweest is. (Allg. M. Z., N°. 66.)

Verscheidenheden. De oorlogshaven van Spezia. — Watervorzorging van steden met behulp van bronnen, waaruit het water opgepompt wordt. — Optische telegraaf van den Deenschen Kapitein-ingenieur TUKSEN. — Nachtelijke schiet-oefeningen der infanterie, in Spanje. — Twee prijsvragen over militaire onderwerpen in Italië, waarop belooningen van resp. 50.000 en 100.000 lires gesteld zijn. — De tijd-schokbuis van *Nordenfelt*. — Invoering van kamergranaatkartetsen voor het Italiaansche veld- en berggeschut. — De Russische veldmortier van 6 duim. — Nieuwe spoorbanen in Rusland. — De spoorweg Udine-Portogruaro in Italië. — Een tweede Oostzeekanaal. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

Gezondheidsstatistiek betrekkelijk het Oostenrijksche leger over Juni. (Mitth. A. u. G., Heft 8.)

Verscheidenheden. Rusland: Aantal pioniergereedschappen bij de troepen. Kanon van 15,24 cM, met staal draad omwikkeld. — Denemarken: Een schild tot dekking van twee staande of liggende schutters. — Engeland: Springen van een kanon van 38 ton (27,4 cM. kal.) Het buskruit-*Johnson Barlaud*. Drachtijd van merriën uit verschillende stoeterijen. Het pneumatisch dynamiet-kanon *Zalinsky*. Een waanzinnige weddingschap. (Schw. A. u. G., N°. 7—8.)